

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 2, 2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 2, 2021
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 3 від 18.02.2021 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, доцент (науковий редактор); **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короед С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 2. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. – 152 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2021

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.131

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.1>

АРАКЕЛЯН Р.М.

МІСЦЕ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ В ПРАВОВІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ

THE PLACE OF STATE COERCION IN THE LEGAL POLICY OF THE STATE

У статті проаналізовано визначення державного примусу, які представлені в роботах радянських та українських дослідників. Надано характеристику державного примусу як інструменту правової політики держави, визначено його місце серед інших інструментів правової політики держави. Наведено співвідношення категорії державного примусу з такими її методами, як переконання й виховання. Показано інструментальну сутність державного примусу, який не може вважатися самоціллю і завжди слугує досягненню цілей державного управління, захисту держави, а також прав і законних інтересів громадян. У статті описано кореляцію між демократизацією державної правової політики та пом'якшенням інструментарію державно-правового примусу, зокрема між поширенням використання непрямого примусу та поступовим заміщенням примусу в багатьох сферах методами переконання та спонукання суб'єктів до правомірної поведінки без жорсткого впливу на них.

Водночас констатовано, що демократизація державної правової політики не означає відмову від державно-правового примусу як такого, який зберігає своє місце в арсеналі державної влади. Відзначено, що оцінка ступеня демократизації державної правової політики можлива, зокрема, через оцінку форм та способів державного примусу, що застосовуються державною владою.

Обґрунтовано думку про необхідність примату прав людини під час використання державного примусу як інструменту правової політики. Застосування примусу виключно на підставі права, в рамках процедури, встановленої процесуальним законодавством та з урахуванням гуманістичних засад права, дає змогу використовувати державний примус обмежено, дотримуючись принципів розумної достатності та економії репресії. Також це дає можливість відмежувати державний примус, який фактично має бути легітимним, від неправомірних форм державного насильства. Хоча державне насильство може формально ґрунтуватись на праві, невідповідність такого права засадам гуманізму й захисту прав людини приводить до феноменів неправового закону та неправового насильства.

Зроблено висновок, що незалежно від характеру державної правової політики та ступеня її демократизації державний примус залишається інструментом реалізації державної волі та досягнення цілей держави через правову політику.

Ключові слова: державна правова політика, сучасна правова політика України, державний примус, заходи державного примусу, демократизація, процедура державного примусу.

The article considers state coercion as a general theoretical legal category in the light of another concept – the concept of legal policy of the state. It is noted that the forms and features of state coercion are the result of the legal policy chosen by the state. In particular, it indicates the dependence of forms of state coercion on the state regime (authoritarian or democratic), and the legal ideology that underlies the state legal policy.

The paper argues for the need for the primacy of human rights in the use of state coercion as an instrument of legal policy. The use of coercion solely on the basis of law, within the procedure established by procedural law and taking into account the humanistic principles of law, allows the use of state coercion to a limited extent, adhering to the principles of reasonable sufficiency and economy of repression. It also makes it possible to distinguish state coercion, which in its essence must be legitimate, from illegal forms of state violence. Although state violence may be formally based on law, the inconsistency of such a right with the principles of humanism and the protection of human rights leads to the phenomena of illegal law and illegal violence. The characteristics that are important for assessing the nature of the use of state coercion as an instrument of state legal policy, in particular resources, procedures and values, are given. The characteristic tasks of state coercion as an instrument of legal policy are considered. The peculiarities of the use of state coercion for regulatory and security purposes are determined.

It is concluded that regardless of the nature of state legal policy and the degree of its democratization, state coercion remains a valid tool for the implementation of state will and the achievement of state goals through legal policy. The measure of state coercion as a democratic legal policy is its legitimacy and following the procedure and not the rejection of state coercion as such.

Key words: *state legal policy, modern legal policy of Ukraine, state coercion, measures of state coercion, democratization, procedure of state coercion.*

Вступ. Правова політика держави є системою цілеспрямованих заходів, метою яких є розв'язання тих чи інших суспільних проблем, задоволення суспільних інтересів, забезпечення стабільності конституційного, економічного та правового ладу держави. Специфіка правової політики держави полягає в тому, що вона реалізується через владні структури, що мають монополне право на застосування державного примусу як одного з інструментів правової політики держави. Поняття правової політики поєднує риси позитивістського та природно-правового підходу до права.

У сучасній вітчизняній науковій літературі спостерігається нестача досліджень, присвячених поняттю державної правової політики, зокрема державного примусу як її інструменту. Значною мірою доктрина продовжує спиратись на праці дореволюційних учених, таких як С.С. Дністрянський, С.А. Муромцев, Л.Й. Петражицький. Серед останніх останній публікацій з означеної проблематики можна виділити окремі наукові розвідки, зокрема роботи С.Л. Дембицької та В.І. Сировацького. Водночас комплексні дослідження щодо державного примусу в контексті правової політики в Україні відсутні.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення місця державного примусу в арсеналі засобів реалізації правової політики держави. Завданнями роботи є виявлення особливостей державного примусу в демократичній державі, встановлення його елементів, виявлення особливостей застосування державного примусу як інструменту демократичної правової політики.

Результати дослідження. Державний примус виступає інструментом, за допомогою якого держава реалізує свої політики, в тому числі правову політику. Реформування правової системи України, її правової політики у напрямі європейських стандартів, зростання ролі людини порівняно з державою, визнання людини найвищою цінністю, а прав людини – найбільш захищеним суб'єктом права вимагає нового погляду на державний примус як інструмент правової політики. Як і правова система чи правова політика, державний примус не є явищем статичним. Навпаки, він еволюціонує разом із державною політикою, в рамках якої він застосовується. Модернізація державних політик – закономірний та необхідний етап розвитку. Такі процеси модернізації, як правило, пов'язані з різними подіями та явищами, що виникають з огляду на дію факторів, які визначають їх зміст, спрямованість і результат, також обумовлюють характер правових, інституційно-політичних і структурно-організаційних змін у такій найважливішій сфері життєдіяльності, як правова політика.

Зміна ідеології, економічних основ, правових, політичних, культурних цінностей та їх законодавчого забезпечення, виникнення нових або трансформація вже наявних соціальних ін-

ститутів, що склалися в ході тривалого періоду розвитку суспільства, наявність стійких форм організації спільної діяльності людей (права, власності, держави, ЗМІ, науки, освіти тощо), природно, ведуть до заміни владно управлінських практик, а з часом і всієї юридичної та технічної інфраструктури управління. Все більш зростаючу роль тут відіграє формування різних структур громадянського суспільства.

Очевидно, що такі трансформації обов'язково ведуть до змін методів державно-правового впливу на поведінку суб'єктів права, різних соціальних, національних і релігійних груп, насамперед впливають на примус як найважливіший спосіб (форму) здійснення функцій влади й управління, а також особливий інститут впливу на поведінку (правову поведінку) суб'єктів правового та політичного життя. Як пише щодо цього П.М. Петровський, відбувається заміна жорсткого владного примусу на більш м'які заходи впливу, що ґрунтуються на спільних цінностях та мотивах раціональності й привабливості [1, с. 57]. Такої позиції дотримується також Р.П. Луцький, який відзначає, що державний примус охоплює достатньо вузьке коло правових явищ. Він може бути необхідним елементом правової системи, але не кожна норма повинна обов'язково містити каральну санкцію. Навпаки, обов'язки, що мають суттєве значення, можуть не забезпечуватися санкціями, але при цьому вони не перестають вважатися правовими [2, с. 55].

Водночас примус залишається в арсеналі державної влади. Як слушно підкреслює С.Л. Дембіцька, для демократичних режимів державний примус виступає крайньою мірою, що використовується тоді, коли методи переконання виявилися неефективними, проте він залишається об'єктивно необхідним, відіграючи значну стабілізуючу, правозабезпечувальну та правоохоронну роль [3, с. 31]. Дійсно, будь-яка державна політика передбачає цілеспрямований вплив на органи державної влади, фізичних та юридичних осіб, а також на стан правової системи як такої. У цьому аспекті можна говорити про існування багаторівневого простору соціального управління. Це дає змогу розглянути та оцінити правову політику в сучасному політико-правовому просторі на основі ступеня й характеру державного примусу (або юридичної можливості застосування державного примусу в рамках такої політики). У теоретико-методологічному аспекті це важливо для розуміння й оцінювання якісних змін державного примусу (впливу) в системі управлінських за своїми функціями і владних за своєю природою відносин, змін, пов'язаних з комбінаторикою владних інститутів державної влади в перехідному правовому й політичному просторі, її авторитетом, отже, типом і рівнем легітиматії, впливом, силою тощо. Не можна забувати про те, що управління суспільством, забезпечення громадської дисципліни, законності та правопорядку здійснюються за допомогою активних засобів цілеспрямованого впливу з боку різних суб'єктів соціального управління на правосвідомість громадян, їх рівень правової культури [4, с. 17].

Задля застосування державного примусу як інструменту правової політики мають значення такі елементи:

- 1) ресурси (правові, владно-силові, адміністративно-організаційні, матеріальні тощо);
- 2) процедури (методи переконання, заходи примусу, способи стимулювання тощо);
- 3) цінності (справедливості, правового порядку, ідеї свободи, невідчужуваності прав і свобод людини тощо) [5, с. 68–70].

Така «розшифровка» дасть змогу змістовно розширити вивчення специфіки інституту державно-правового примусу в контексті правової політики, особливо того, що стосується його природи в перехідний період розвитку державно-правової системи.

У контексті правової політики державний примус може використовуватися з регулятивною або охоронною метою [5, с. 5]. Згадаємо, що ми розглядаємо державний примус в широкому сенсі як засіб впливу на суспільство й окремих осіб. Такий вплив не обов'язково має бути негативним, але він завжди має на меті певну регуляцію суспільних відносин. Регулятивний аспект державного примусу проявляється в тому, що прийняття правового акта означає створення вимоги до учасників суспільних відносин діяти відповідно до цієї норми. Актом можуть прямо або шляхом відсилки встановлюватися санкції, що визначають заходи державного впливу на суб'єктів права в разі вчинення ними дій, що суперечать правовим приписам. В цьому сенсі значення набуває той факт, що особа проінформована про існування норми та можливість застосування державного примусу для запобігання порушенням цієї норми, тобто навіть потенційна можливість застосування державного примусу здатна впливати на поведінку осіб. Дійсно, право не виконувало б своєї регулятивної ролі, якщо в ньому була б у принципі відсутня можливість застосування державного примусу. В такому разі нормативний характер права було б знівельовано, воно звелось б до декларацій, що не мають обов'язкової сили.

Як відзначає О.І. Харитонова, державний примус, який використовує публічна влада, не виступає як ознака особливих, окремих правоохоронних відносин, а є елементом функціонування регулятивних правовідносин, причому правоохоронні відносини виступають «вимушеним продовженням регулятивних правовідносин» [6, с. 121]. Охоронне значення державного примусу найбільш чітко проявляється в реакції держави на неправомірну поведінку тих чи інших осіб та на інші перешкоди, що виникають у процесі функціонування правової системи. Його призначенням є забезпечення державної волі, вираженій у законодавстві, забезпечення порядку в суспільстві, заснованого на правових приписах. Відповідно, примусовий вплив у ситуаціях, зазначених у законі, – це вплив, пов’язаний з настанням для певних осіб негативних наслідків у вигляді правообмежень особистого, майнового та організаційного характеру. Іншим варіантом вжиття обмежувальних заходів є покладання спеціальних обов’язків, що спонукає до здійснення правових приписів в певних умовах (введення надзвичайного стану, карантин тощо) [7, с. 360]. Будь-який такий захід примусового впливу щодо певних осіб ставить їх у становище жорсткого слідування встановленим приписами, що передбачає відсутність вільного вибору для іншого варіанта поведінки. Подібні обтяження імперативні, оскільки закріплені законодавством, є проявом державної волі, переважно покладаються на суб’єктів у зв’язку із судовими рішеннями або правовими актами органів державного управління.

Як уже зазначалося, державний примус, що ґрунтується на праві, характеризується як правовий примус. В контексті державної правової політики державний правовий примус набуває таких рис:

- право передбачає, фіксує в офіційних джерелах заходи державного примусу, що розрізняються за цільовою спрямованістю й підставами реалізації;
- право визначає принципи, порядок реалізації цих заходів, компетенцію суб’єктів, що їх застосовують, а також регламентує застосування інших неюрідичних (організаційних) засобів, що забезпечують досягнення правових цілей у сфері вжиття примусових заходів;
- право визначає спільну мету державного примусу, адже воно завжди є примусом до здійснення правових приписів [8, с. 128–129];
- державний примус застосовується в установленому процесуальному порядку; процесуальне право закріплює певні правила, процедури, послідовність певних дій.

У цьому аспекті важливим є те, що процесуальна форма включає умови, терміни здійснення дій, порядок видання й реалізації передбачених процесуальних актів [9, с. 52]. В Україні вжиття заходів державного примусу регламентується нормами процесуальних кодексів, які загалом створюють процесуальну основу застосування примусових заходів.

Державна правова політика у вжитті примусових заходів виходить із абстрактної правової норми, проте сам по собі акт примусу завжди має конкретний характер, що проявляється у вигляді спеціального правозастосовного акта. У такому акті компетентного державного органу встановлюється конкретний вид примусового впливу на осіб, яким він адресований. Конкретний акт державного примусу має такі складові частини:

- норма права, що передбачає можливість вжиття заходів державного примусу за певних умов;
- фактична основа у вигляді правопорушення чи екстремальної ситуації, яка порушує нормальну життєдіяльність людей;
- акт застосування правової норми в умовах наявності фактичної основи у вигляді рішення суду, наказу, постанови, а в окремих випадках усного наказу або конклюдентних дій [10, с. 397].

Висновки. Звернення до особливостей державних правових політик, що визначаються їхніми параметрами (рівень політичної участі, цінності і пріоритети владних еліт, особливості правової інституціоналізації політичних інтересів і відповідних їм форм та способів здійснення державної політики), дає змогу виділити два основні підходи до проведення державної правової політики, такі як мобілізаційний та еволюційний. Кожен з них задає повною мірою конкретні імперативи, принципи й цілі дії інституту державного примусу, визначає його юридичні основи та межі. Встановлення меж застосування державного примусу в рамках демократичної правової політики підлягає уточненню в ході подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Петровський П.М. Гуманітарний ресурс демократизації державного управління України: теоретико-методологічний аспект : монографія. Львів : Львівський регіональний інститут державного управління, 2013. 265 с.

2. Луцький Р.П. Доктринальні ознаки позитивного права. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 52–56.
3. Дембіцька С.Л. Особливості застосування основних адміністративно-правових методів переконання та примусу. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. Вип. 32. С. 31–34.
4. Халфина Р.О. Право как средство социального управления. Москва : Наука, 1988. 256 с.
5. Тихомиров Ю.А. Управление на основе права : монография. Москва : Формула права, 2007. 484 с.
6. Харитоновна О.І. Співвідношення категорій «правовідносини інтелектуальної власності» та «регулятивні, організаційні, охоронні цивільні правовідносини». *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 115–125.
7. Сировацький В.І. Філософсько-правовий контент державного примусу у темпорально-просторовому дискурсі : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.12. Львів, 2020. 461 с.
8. Макарейко Н.В. Государственное принуждение в механизме обеспечения экономической безопасности: теоретические и прикладные проблемы : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01. Нижний Новгород, 2011. 458 с.
9. Миколенко О.І. Процесуальна форма в адміністративному судочинстві та проблеми законотворчості в Україні. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 50–57.
10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

УДК 340.15

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2>

МИРНИЙ Д.В.

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ» У СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL CONCEPTS AND APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF “PUBLIC ADMINISTRATION” IN THE SYSTEM OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Наукова стаття присвячена дослідженню та комплексному аналізу науково-методологічних концепцій та підходів до визначення поняття «державне управління» у системі політичних та правових учень.

З урахуванням доктринального дослідження констатовано, що можна зробити висновок, що становлення та сутнісне наповнення поняття «державне управління» в період знаходження українських територій у складі Російської імперії навмисно не вживалося ані на нормативному рівні, ані у системі політико-правових учень через принципову ідею про всеосяжність влади глави держави, якому прямо та опосередковано підпорядковувались органи та установи публічного управління та місцевого самоврядування. Водночас проблема визначення і сутнісного наповнення етимологічного змісту категорії «державне управління» виникла в європейській правовій думці у XIX столітті внаслідок активного обговорення питання про межі регулюючого впливу державної влади та розглядалася поряд з питаннями державного суверенітету, поділу влади, відповідальністю міністерств як теоретична протига ідеям та практиці функціонування поліцейської абсолютистської держави.

Акцентовано увагу на тому, що на сучасному етапі українського державотворення державна влада, а також власне сама держава постають досить складними

політико-правовими явищами та процесами, які, незважаючи на сталий науковий інтерес, постійно потребують науково-прикладного вивчення та комплексного дослідження. Цікавий і вкрай неоднозначний, як за формами, так і за змістом, процес розвитку сучасної української державності ставить перед вітчизняною наукою низку проблем, які вимагають свого вирішення. Державно-правове будівництво у сучасній Україні ще не завершено, адже пошук оптимальної моделі державного будівництва не закінчено, тому продовжує формуватися система державного управління, яка є невід'ємним елементом єдиної системи державної влади, будучи саме конкретним видом діяльності зі здійснення державної влади, що має функціональну специфіку та особливості.

Ключові слова: державне управління, територіальні громади, українські території у складі Російської імперії, місцева влада, губернії, державний механізм.

The scientific article is devoted to the research and complex analysis of scientific and methodological concepts and approaches to the definition of “public administration” in the system of political and legal doctrines.

Taking into account the doctrinal study, it stated that it concluded that the formation and essential content of the concept of “public administration” during the stay of Ukrainian territories in the Russian Empire deliberately used neither at the normative level nor in the system of political and legal doctrines. The power of the head of state, to whom the bodies and institutions of public administration and local self-government directly and indirectly subordinated. At the same time, the problem of defining and essentially filling the etymological content of the category of “public administration” arose in European legal thought in the XIX century as a result of active discussion of the limits of regulatory influence of state power and was considered along with counterbalance to the ideas and practice of the functioning of the police absolutist state.

Emphasis is placed on the fact that at the present stage of Ukrainian statehood the state power, as well as, in fact, the state itself appear quite complex political and legal phenomena and processes, which despite the constant scientific interest constantly need scientific and applied study and comprehensive research. Interesting and extremely ambiguous, both in form and content, the process of development of modern Ukrainian statehood poses a number of problems to domestic science that need to be addressed. State and legal construction in modern Ukraine is not yet complete, because the search for the optimal model of state building is not complete, therefore, continues to form a system of public administration, which is an integral part of a unified system of state power as a specific activity of state power functional specifics and features.

Key words: public administration, territorial communities, Ukrainian territories as a part of the Russian Empire, local authorities, provinces, state mechanism.

Вступ. На сучасному етапі українського державотворення державна влада, а також власне сама держава постають досить складними політико-правовими явищами та процесами, які, незважаючи на сталий науковий інтерес, постійно потребують науково-прикладного вивчення та комплексного дослідження. Цікавий і вкрай неоднозначний, як за формами, так і за змістом, процес розвитку сучасної української державності ставить перед вітчизняною наукою низку проблем, які вимагають свого вирішення. Державно-правове будівництво у сучасній Україні ще не завершено, адже пошук оптимальної моделі державного будівництва не закінчено, тому продовжує формуватися система державного управління, яка є невід'ємним елементом єдиної системи державної влади, будучи саме конкретним видом діяльності зі здійснення державної влади, що має функціональну специфіку та особливості.

Стан дослідження. Проблеми, що є важливими як у теоретичному, так і в практичному аспектах для осмислення предмета дослідження, розглядалися у працях як сучасних українських та зарубіжних фахівців, так і науковців, зокрема, таких як: В.Б. Авер'янов, В.Г. Афанасьєв, О.М. Бандурка, С.В. Бобровник, О.С. Гиляка, З.С. Гладун, І.П. Голосніченко, О.М. Головка, В.Д. Гончаренко, К.Р. Добкіна, І.В. Дробуш, Є.С. Дурнов, В.Р. Жвалюк, С.В. Ківалов, Ю.М. Козлов, О.Л. Копиленко, В.С. Кульчицький, Б.М. Лазарєв, Ю.М. Оборотов, М.М. Онисько, В.В. Росіхін, В.В. Руденко, С.М. Стременовський, Ю.М. Рабінович, В.М. Юрченко, М.М. Швердін,

А.С. Шевченко, Ц.А. Ямпольська, О.Н. Яриш тощо. Водночас, незважаючи на сталий науковий інтерес до вказаної проблематики, опрацювання та виокремлення особливостей аналізу науково-методологічних концепцій та підходів до визначення поняття «державне управління» у системі політичних та правових учень належить до малодосліджених тем.

Постановка завдання. Внаслідок чого метою статі є дослідження та комплексний аналіз науково-методологічних концепцій та підходів до визначення поняття «державне управління» у системі політичних та правових учень.

Результати дослідження. Держави виникали, розвивалися і функціонували в різних соціально-економічних умовах, звідси багатство і різноманітність форм і моделей управлінських інститутів у сучасному світі. Тому, природно, що теоретичні основи такої теми насамперед закладалися такими дослідниками, що вивчали державу, її форми та інститути, як: Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.Л. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, А. Берсон, Г. Блумер, А. Арон, М. Вебер та ін. Праці цих учених, природно, зачіпали і питання державного управління та самоврядування, а їх концепції про походження, організацію держави лягли в основу адміністративних теорій.

Найбільш яскравим прикладом у цьому плані може слугувати концепція лібералізму, створена англійським філософом Дж. Локком у природно-правовій теорії. Ідеї Дж. Локка про державу, яка повинна служити гарантом і захисником природних прав і свобод людини, лягли в основу концепцій самоврядування. Основоположними стали вчення Ш.Л. Монтеск'є про досягнення політичної свободи на основі поділу влади.

Незважаючи на детальне і глибоке дослідження держави і її інститутів в аграрний період історії, теорія управління та самовиявлення не знаходить узагальнень. Відбувається лише накопичення емпіричного матеріалу і певний його аналіз та осмислення на базі філософських теорій. Твори практично всіх видатних управлінців і правників цього періоду засновані на розумінні держави і її ролі в організації управління як всесильного, владного органу, що забезпечує порядок і організацію. Це пояснюється тим, що держава в аграрний період виконувала певну функцію організатора, заснованого на насильстві і гнобленні більшості членів суспільства. У зв'язку з тим, що традиції природних форм самоврядування сягають у глибину віків, до первинних осередків, представлених у різний час у різних країнах, воно не могло бути осторонь уваги вчених, а осмислення ж державного управління як галузі наукових знань відбувається дещо пізніше.

У XIX столітті індустріальне суспільство стає реальністю і наука про державу переживає бурхливий розвиток. Створення конституцій в Західній Європі вимагає здійснити перетворення системи державної влади і управління за новими принципами, рішуче відкидаючи феодално-бюрократичні основи абсолютизму.

Пошуки вчених трансформувалися в теорії місцевого самоврядування, що відображають досвід різних цивілізацій, а також ідеї політичних рухів на їх підтримку, і правовому регулюванню. Основні з них – господарська, громадська, державна, юридична, політична.

Родоначалник громадської теорії француз А. Туре, спираючись на вчення про громаду і природне право, доводив, що громада як інститут, що виник раніше держави, має право на вирішення своїх внутрішніх справ і це явище носить природний і невідчужуваний характер.

Трохи пізніше німецькі вчені довели теорію «вільної громади», яка проголошувала ідею автономності обштинного самоврядування, його самовизначення і юрисдикцію. До числа послідовників цієї концепції належать творці Конституції Баварського королівства 1818 року та Конституції Вюртемберга 1819 року тощо. Найбільш послідовно і повно така концепція втілена в бельгійському законодавстві. Бельгійська Конституція 1831 р. визнала муніципальну владу четвертою владою поряд із законодавчою, виконавчою та судовою і закріпила це положення спеціальною статтею. Однак концепції громадської теорії викликають критику насамперед тому, що громадські інститути мають корпоративний, становий характер, посилено розвиваються ринковими відносинами і якоюсь мірою обмежують політичні права окремого індивідуума.

Епоха ринкових перетворень стала основою для поширення господарської теорії, сутність якої зводилася до визнання за органами місцевого самоврядування вирішення тільки господарських завдань, виключаючи політичні та інші проблеми. Але компетентність органів самоврядування охоплює не тільки господарські питання, а й негосподарські справи (освіту, медицину, охорону громадського порядку, забезпечення протипожежної безпеки). Природно, що обмежувати зміст самоврядування господарськими аспектами абсолютно неправомірно.

Довгий час в українській і зарубіжній юридичній науці панувала «загальна теорія місцевого самоврядування», в основі якої лежала теорія природних прав людини, що розроблялася Т. Джефферсоном, Ал. де Токвіль, Дж. Мілль на основі досвіду США та Франції. Місцеве співто-

вариство і держава в ній протиставлялися. Прихильники цієї теорії вважали самоврядування явищем недержавним, що виражає тільки місцеві інтереси, в компетенцію якого входила організація місцевого господарства. У цій частині така теорія об'єднувалась із господарською.

Саме громадська теорія стала основою проведення реформ другої половини XIX століття на українських територіях, найбільш яскравими представниками цього напрямку були В.М. Лешков та А.І. Васильчиков. В.М. Лешков обґрунтовував ідеї незалежності органів самоврядування від держави як четвертої влади, хоча він і не заперечував можливість співпраці з державними чиновниками. Позиція його коренилася на відмінностях природи держави і місцевого самоврядування. Влада в державі – це необхідний атрибут, самоврядування – явище суспільне, влада його органів будується завжди на основі виборів. Як наслідок цього він домагався рівних виборів усіх верств населення [1, с. 120].

Більш повно висвітлені основні положення «громадської» теорії в роботі А.І. Васильчикова «Про самоврядування». Засноване на великому порівняльно-правовому матеріалі, дослідження свідчить про слов'янофільські настрої автора і його віру в громаду. Вважаючи самоврядування особливою формою самоорганізації жителів певної території, він намагався поєднати публічний характер державної влади і самоврядування як особливої форми цієї влади, що знаходило своє закріплення у двох пересічених колах влади, наповнених різним змістом.

В уявленнях цих учених найбільш яскраво проявилось прагнення протиставити всевладдя державної машини, свободу на рівні місцевих громад та індивідуумів. Ідеалізм такого напрямку полягав у недооцінці соціально-економічного розвитку суспільства, в ідеалізації вітчизняного обивателя, пов'язаного реаліями пережитків феодалізму.

Подібний підхід відкрив шлях розвитку державної теорії самоврядування, яка дуже швидко стала популярною. Основоположники державної теорії Р. Гнейст, Л. Штейн, П. Лобанд вважали, що органи місцевого самоврядування залишаються частиною єдиного державного механізму, елементом загальної системи управління суспільством. Р. Гнейст першим ввів в обіг термін «самоврядування», що співзвучно з висловом “selfgovernment”. “Selfgovernment” є місцевим управлінням, переданим державою громадським спілкам, чинним у сфері юстиції, адміністрації та податків за законами держави [2, с. 41]. На його думку, сутність самоврядування як складової частини державного управління полягає в тому, що воно має здійснюватися почесними представниками спільноти або старійшинами на безоплатній основі. Чиновник, який виконує функції управління без винагороди, формально незалежний від уряду. Уразливість такої точки зору полягає в тому, що службова діяльність для вибраних народом осіб є другорядною стосовно економічної, яка дає кошти для існування.

Поширення в юридичній науці поглядів державників на місцеve самоврядування співпало з кризою ліберальних реформ у другій половині XIX століття, що привернуло до них значне число прихильників серед учених. Їх підтримали такі відомі мислителі, як: В.П. Безобразов, А.Д. Градовський, В.М. Гессен, Н.М. Коркунов, Н.І. Лазаревський, А.І. Елістратов і ін.

Зокрема, В.П. Безобразов писав, що чим ширше розвинені елементи місцевого самоврядування та більш самостійні його органи, тим суворіше і тісніше вони повинні входити у загальний лад державного управління і, тим не менш, можливе роздвоєння влади – роздвоєння і антагонізм самоврядних державно-громадських установ і бюрократичних [3, с. 8]. Він вказував на істотні недоліки в земському русі і вважав, що вони походять від того, що знаходяться в паралельній дії з державним управлінням і не мають реальної влади [4, с. 44].

На думку А.Д. Градовського та Н.І. Лазаревського, самоврядування – це насамперед перерозподіл функцій управління від центральних до місцевих. Вони глибоко усвідомлювали дуалістичний характер системи місцевого самоврядування, звертаючи увагу на політичне значення «самоврядування», його публічність, характерну для всієї держави. А.Д. Градовський відзначав, що самоврядування втрапить будь-який сенс, якщо замкнеться тільки на користі місцевості. На його думку, наявні взаємопов'язані системи самоврядування: міське, повітове і губернське і всі вони повинні бути влаштовані за єдиним образом і тільки це дасть їм можливість узгодженої дії. Виборні установи повинні діяти як органи держави, користуючись такими повноваженнями [5, с. 30]. Однак він вважав особливо важливим, що місцева влада повинна мати повноваження для здійснення акту влади, здійснювати цю владу на основі законів і нести відповідальність за її здійснення [5, с. 27].

Н.І. Лазаревський категорично визначав самоврядування як систему децентралізованого державного управління, де дійсність децентралізації забезпечується низкою таких юридичних гарантій, які, захищаючи самостійність органів місцевого управління, водночас створюють і тісний

їх зв'язок з цією місцевістю і її поселенням [6, с. 5]. Н.І. Лазаревський і Б.Н. Чичерин, прагнучи поглибити державну теорію, створили «юридичний» напрям, сутністю якого було встановлення між державою та самоврядуванням юридичних відносин, тобто органи самоврядування повинні виступати як юридичні особи стосовно держави [7, с. 66]. Визнаючи суспільний характер самоврядування, Б.Н. Чичерин переконував, що, купуючи права юридичної особи, самоврядування стає найвигіднішим партнером держави, позбавляючи його від місцевих завдань. Слабкість такого трактування в непереборному протиріччі «органи самоврядування – юридичні особи», залишаючись у системі державного управління.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що становлення та сутнісне наповнення поняття «державне управління» навмисно не вживалося ані на нормативному рівні, ані у системі політико-правових учень через принципову ідею про всеосяжність влади глави держави, якому прямо та опосередковано підпорядковувались органи та установи публічного управління та місцевого самоврядування. Водночас проблема визначення і сутнісного наповнення етимологічного змісту категорії «державне управління» виникла в європейській правовій думці у ХІХ столітті внаслідок активного обговорення питання про межі регулюючого впливу державної влади та розглядалася поряд з питаннями державного суверенітету, поділу влади, відповідальності міністерств як теоретична противага ідеям та практиці функціонування поліцейської абсолютистської держави.

Список використаних джерел:

1. Авер'янов В.Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. Київ : Факт, 2003. 384 с.
2. Гнейст Р. Правовое государство и административные суды Германии. Санкт-Петербург, 1896. 264 с.
3. Безобразов В.П. Государство и общество: управление, самоуправление и судебная власть. Санкт-Петербург, 1882. 560 с.
4. Безобразов В.П. Земские учреждения и самоуправление. Москва, 1874. 224 с.
5. Градовский А.Д. Начала русского государственного права. Санкт-Петербург : Типография М.М. Стасюлевича, 1883. 384 с.
6. Лазаревский Н.И. Лекции по русскому государственному праву. Санкт-Петербург : Тип. АО «Слово», 1910. 479 с.
7. Чичерин Б.Н. Областные учреждения России в XVII веке. Москва : Тип. Александра Семена, 1856. 592 с.

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.3>

МІМА І.В.

**ХРИСТІАНСЬКО-ПРАВОВІ ТРАДИЦІЇ
ЯК ЦІННІСНО-НОРМАТИВНЕ ПІДґРУНТЯ
У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ**

**CHRISTIAN AND LEGAL TRADITIONS AS A VALUE AND REGULATORY BASIS
IN THE FORMATION OF UKRAINIAN NATIONAL IDEOLOGY**

У статті досліджується процес розвитку різних напрямів об'єктивного наукового аналізу проблем теорії держави і права; проведено аналіз трансформаційних процесів християнсько-правових традицій у правовій системі. Автором доводиться точка зору, що християнсько-правові традиції є унікальною релігійною та соціальною цінністю, оскільки вони втілюють фундаментальні засади цивілізованої організації релігійних відносин у суспільстві, їх нормативні вимоги. Християнсько-правові традиції узагальнюють національне право на рівні правового простору, відображають єдність правової системи, в якій фіксуються права індивідуальність та самобутність країни, чим впливають на формування національної ідеї.

Автором зазначається, що у сучасному суспільстві християнсько-правові традиції (як різновид культурних та правових традицій, як релігійно-нормативні начала) забезпечують реалізацію у релігійних відносинах християнсько-правових ідеалів і цінностей. Християнсько-правові традиції розглядаються як феномен правової культури, елемент правової системи та складник спадкоємності права, який фіксує узагальнений правовий досвід, правову пам'ять, правові знання та правові уявлення, що передаються від покоління до покоління як прийнятні способи організації суспільства, моделі формування правового устрою, порядку в праві, ієрархії цінностей у праві тощо. Обґрунтовується точка зору, що християнсько-правові традиції є конгломератом правових ідей, цінностей, знань, досвіду, уявлень, переконань, символів, нормативів, інституцій тощо, які передавалися від покоління до покоління у різних історико-культурних періодах і у своїй цілісності становлять правову традицію правової системи. З огляду на це, християнсько-правові традиції узагальнюють національне право на рівні правового простору, відображають єдність правової системи, в якій фіксуються права індивідуальність та самобутність країни, чим впливають на формування національної ідеї.

Ключові слова: *правова система, християнсько-правові традиції, правова спадщина, національна ідея, правова культура, правова ідеологія.*

The article considers the process of development of various directions of objective scientific analysis of the problems of the theory of state and law; the analysis of transformational processes of Christian-legal traditions in the legal system is carried out. The author argues that Christian legal traditions are a unique religious and social value, because they embody the fundamental principles of civilized organization of religious relations in society, their regulatory requirements. Christian legal traditions generalize national law at the level of the legal space, reflect the unity of the legal system, which fixes the legal individuality and identity of the country, which affect the formation of the national idea. The author notes that in modern society, Christian legal traditions, as a kind of cultural and legal traditions, as religious and normative principles ensure the implementation of Christian legal ideals and values in religious relations. Christian legal traditions are considered as a phenomenon of legal culture, an element of the legal system and a component of the succession of law, which captures the generalized legal

experience, legal memory, legal knowledge and legal ideas passed from generation to generation as acceptable ways of organizing society. structure, order in law, hierarchy of values in law, etc. The point of view is substantiated that Christian-legal traditions are a conglomeration of legal ideas, values, knowledge, experience, ideas, beliefs, symbols, norms, institutions, etc., which were passed from generation to generation in different historical and cultural periods and in their entirety constitute a legal tradition. legal system. In view of this, Christian legal traditions generalize national law at the level of the legal space, reflect the unity of the legal system, which fixes the legal individuality and identity of the country, which affects the formation of the national idea.

Key words: *legal system, Christian-legal traditions, legal heritage, national idea, legal culture, legal ideology.*

Вступ. Побудова правової держави може здійснюватися завдяки наявності злагодженої системи всіх правоутворювальних та державоутворювальних процесів та інституцій, що засновуються на глибинних наукових дослідженнях тих соціальних факторів, які визначають розвиток права та правової системи, зокрема правових та християнсько-правових традицій. На розвиток правової системи суттєво впливають культурні та релігійні традиції, що склались у суспільстві, особливості психології та менталітету нації, а також процеси самоорганізації та самоврядування населення.

У сучасних реаліях інтеграції правових норм та стандартів суспільного життя, поєднаних зі спробами об'єднання українського суспільства, залишається відкритим питання врегулювання культурних та ідеологічних конфліктів та запобігання їх деструктивного впливу на свідомість суб'єкта суспільних відносин. Поза увагою вчених-правознавців перебувають витoki або джерела ціннісного змістовного складника загальнодержавної ідеології та перспективи формування інтегративної ідеології в сучасній Україні. Окрему увагу дослідженню правової ідеології та ідеології українського суспільства приділяли В. Кізіма, В. Кремень, І. Кресіна, В. Лісовський, Г. Мальцев, В. Недюха, І. Смагін, О. Сулим, В. Толстенко та ін. Тому пошук цінностей в українському суспільстві, спроможних поєднати соціум, та дослідження ідеологічних чинників, акцентуючи на її змістовних національних консолідувальних складниках, дозволить об'єднати суспільство.

Постановка завдання. Метою статті є осмислення сутності загальнонаціональної ідеології, сформованої на підґрунті християнсько-правових традицій як складників загальнокультурної правової спадщини, які ідеологічно трансформуються у правові традиції правової системи, зумовлюють її неповторність та самобутність у європейському інтеграційному процесі.

Результати дослідження. Релігія (як складова частина суспільного життя) є чинником становлення та розвитку суспільних відносин. Тобто релігійну систему як сукупність соціально-нормативних регуляторів суспільних відносин можна охарактеризувати на основі функцій, які вона здійснює в суспільстві. Релігія може бути чинником поєднання соціальних спільнот як цілком реальний об'єднувачий фактор. Релігійний світогляд виражається у ціннісних категоріях. Релігія як інститут суспільних відносин, з одного боку, містить елементи культурної системи, з іншого – є самостійною інституцією, системою цінностей та норм, відповідно до яких ставляться цілі. Щодо напрямів, способів та етапів консолідації суспільства є різні точки зору науковців. Так, О. Оржель зазначає, що основою соціального згуртування є взаємодія у межах однієї соціальної групи та між різними групами, між елітами та широким загалом, між політикумом і електоратом та громадянським суспільством. Соціальне згуртування в контексті завдань консолідації суспільства автор тлумачить як зближення у процесі взаємодії різних суб'єктів суспільних відносин (як-от соціальних груп, об'єднаних за релігійними, політичними, етнічними та іншими ознаками), формування у суб'єктів суспільних відносин здатності вчиняти суспільно значущі дії для досягнення спільних цілей, утвердження цінностей, особистого захисту або представників інших спільнот. У результаті такого соціального згуртування можна говорити про формування та подальший розвиток громадянського суспільства [9, с. 32, 33]. Ідеологія є своєрідним підґрунтям консолідації суспільства, адже виконує особливу функцію об'єднання, перебуваючи на кожному рівні соціальної структури суспільства, оскільки кожна нація, держава, аби зберегти свою самобутність (унікальність), повинні мати певну систему ідей та цінностей, які відображають традиційні основи існування [6, с. 420] Наблизитись до вирішення питання консолідації українського суспільства спроможна інтегративна (об'єднувача) ідеологія як сукупність ідей, традицій та цінностей, що визнаються більшістю суб'єктів суспільних відносин, дають можливість інтегрувати

його, не заперечуючи існування ідеологічного різноманіття країн. Така ідеологія спроможна ініціювати формування спільного національно-правового простору держави, відродження національного патріотизму в суспільстві, є засобом духовного забезпечення спільності та консолідації українського суспільства.

Загальнонаціональна ідеологія є вагомим чинником подолання духовно-ідеологічної кризи, притаманної значній частині українського суспільства, сприяє формуванню національної ідеї, консолідації суспільства, надає чітке розуміння наступності та спадковості цінностей поколінь [5, с. 87] й історичного розвитку, дає змогу визнавати особливу роль релігії (християнства) та церкви у розвитку суспільного життя. Водночас інтегративна ідеологія має захищати інтереси громадян, підтримуватись реальним та відчутним соціально-політичним розвитком суспільства [10]. В українських реаліях інтегративна ідеологія має формуватися на підґрунті християнського віровчення як чинника консолідації узгодження світоглядних цінностей суспільства зі збереженням національної самобутності.

Національна державна ідеологія потрібна не тільки державі, а й кожному члену суспільства. Ідеологія як сукупність певних ідей, поглядів на навколишній світ, взаємозв'язок суспільства й людини, держави і людини визначає певні ціннісні орієнтири та поведінку суб'єктів суспільних відносин. Відсутність ідеології призводить до втрати координат, які дозволяють члену суспільства орієнтуватися в соціумі, результатом чого є втрата сенсу соціальної дійсності, а майбутнє є невизначеним [3, с. 21]. Загальнонаціональна ідеологія в Україні має включати культурно-історичні, релігійні, політичні, економічні і соціально-гуманітарні елементи. Так, культурно-історичний складник охоплює сукупність стійких релігійних (християнсько-правових), традицій, ідей, уявлень про становлення та розвиток нації, особливості формування її самосвідомості, становлення як самобутньої спільноти. Національна ідея містить своєрідну національну мету, яка об'єднує і звеличує народ, інтегрує і гармонізує інтереси нації, усіх її представників (політичних сил, етнічних груп та релігійних конфесій), є тим соціальним підґрунтям, на підставі якого об'єднується українське суспільство в єдину непорушну націю [4, с. 34]. Національна ідея має формуватися відповідно до історичних та політичних реалій, акумулюючи історичний досвід та сучасні етапи державного будівництва. Оскільки національна ідея є суспільно-політичним ідеалом напрямів розвитку нації, то вона має бути основою побудови ефективного національно-державного устрою, що найповніше відповідає її традиціям (правовим, християнсько-правовим), прагненням, культурним та психологічним настановам, забезпечуючи сталий розвиток самобутнього суспільства та України загалом. Варто зазначити, що в сучасних умовах українська національна ідея можна розглядати і як програму відродження нації, і як своєрідний проєкт національно-державної розбудови. Так, процес християнсько-правової трансформації права сприяє взаємозв'язку держави й етнонаціональних спільнот у єдине ціле.

Аналіз основних етапів історичного розвитку вітчизняної правової системи та державності свідчить про те, що держава та церква перебувають у взаємозв'язку та єдності, впливаючи на процеси правотворчості та правореалізації [8, с. 201]. Суспільство згуртовується на умовах єднання національної свідомості, культури, духовності, тобто на основі національної ідеї. Сталий розвиток суспільства не є можливим без інтегративної ідеї, цілісність якої визначається духовною й інтелектуальною діяльністю особистості. Отож, у глобалізаційних процесах вагомим значенням набуває національна ідея, яка стає мірилом духовності і світоглядним забезпеченням способу вільного існування особистості, містить її ключові цінності [11, с. 15]. Вона протистоїть ідеологіям, що орієнтовані на уніфікацію світоглядних переконань. Вироблення саме самобутньої національної ідеї є для України актуальним та вагомим, тому що на її основі повинні визначитися домінуючі орієнтири і цінності розбудови української держави в контексті євроінтеграції [7, с. 392].

Дослідження минулого у становленні суспільства дозволяють зберегти історичну пам'ять та інтегрувати її у реальні суспільні відносини [1, с. 136]. Формування правової культури та правосвідомості громадян як напрям реалізації державної правової ідеології полягає у здійсненні цілеспрямованого впливу на різні соціальні верстви населення з метою підвищення рівня їх правосвідомості та правової культури, доведенні до їх відома офіційних поглядів щодо бажаної та необхідної поведінки суб'єктів суспільних відносин. Культура характеризується мовою, традицією, звичаями, ритуалами, символами, мистецтвом, фольклором, літературою, філософією та релігією [2, с. 22]. Основою цінностей національних правових традицій можуть бути релігійно-нормативні ціннісні релігійно-правових традицій, які регулюють відносини між суб'єктами релігійних відносин. Реалізуючи свої інтереси у релігійних відносинах, віруючі, втілюють у

правову реальність релігійно-нормативні вимоги, сформовані соціально значущі релігійні норми та ідеали. Поведінки вірянина чи суб'єкта суспільних відносин, що відповідає релігійно-нормативним вимогам, приписам релігійних норм та ідеалам, є цінністю як для суб'єкта релігійних відносин, так і для суспільства загалом. Релігійні відносини, що виникають на основі релігійно-нормативних фактів, релігійно-нормативних явищ, мають індивідуальне та соціальне значення, адже у суб'єкта суспільних відносин формується ціннісна християнсько-правова оцінка, ціннісна християнсько-правова орієнтація та ціннісна християнсько-правова настанова.

Ідеологічне сприйняття та формування ціннісної християнсько-правової оцінки необхідно розглядати як результат релігійного судження про значення для вірян або окремого суб'єкта релігійних відносин християнсько-правових традицій, релігійних подій, релігійних норм, християнсько-нормативного ідеалу. Християнсько-правові традиції як цінність вимагають сприйняття свого практичного значення у механізмі соціально-нормативного регулювання суспільних відносин. Таким чином, для вірянина (як соціального суб'єкта) важливою є його ціннісна християнсько-правова орієнтація.

Ціннісне значення християнсько-правових традицій полягає у впорядкуванні релігійних відносин із метою досягнення та забезпечення визначеного рівня релігійної свободи, справедливості та встановлення релігійного консенсусу. Християнсько-правові традиції, трансформуючись у релігійні норми, встановлюють для суб'єктів релігійних відносин простір для реалізації релігійних суб'єктивних прав, визначають та закріплюють бажану і належну релігійну поведінку з метою виключення релігійного свавілля, протистояння, подолання релігійного конфлікту. Отож, християнсько-правові традиції є цінністю для релігійної та соціальної систем, оскільки вони втілюють базові засади організації релігійних відносин у суспільстві, їх нормативні вимоги. Християнсько-правові традиції як релігійно-нормативне підґрунтя механізму релігійно-нормативного регулювання суспільних відносин забезпечують реалізацію у релігійних відносинах християнсько-правових ідеалів і цінностей, їх нормативний статус у суспільних відносинах.

Християнсько-правові традиції постають як феномен правової культури, елемент правової системи та складник спадкоємності права, що фіксує узагальнений правовий досвід, правову пам'ять, правові знання та правові уявлення, що передаються від покоління до покоління як прийнятні способи організації суспільства, моделі формування правового устрою, порядку в праві, ієрархії цінностей у праві тощо. Християнсько-правові традиції є конгломератом правових ідей, цінностей, знань, досвіду, уявлень, переконань, символів, нормативів, інституцій тощо, які передавалися від покоління до покоління у різних історико-культурних періодах і у своїй цілісності становлять правову традицію правової системи. Християнсько-правові традиції узагальнюють національне право на рівні правового простору, відображають єдність правової системи, в якій фіксуються правова індивідуальність та самобутність країни, чим впливають на формування національної ідеї.

Соціально-нормативний вплив християнсько-правових традицій, відбувається у різних формах соціальної поведінки, полягає у прийнятті досвіду, переданого через «уявлення, що зберігають наступність із минулим», як «консенсус, підтриманий у часі» [12, с. 40]. Наступність християнсько-правових традиційних уявлень у праві і діяльності суб'єктів суспільних відносин може сама перетворитися у символічне уявлення й стати легітимною підставою для її збереження.

Суспільство постійно перебуває у динамічному русі (зміна, модифікація та вдосконалення). Зміни можуть мати закономірний чи випадковий характер, що згодом суттєво впливають на механізм соціально-нормативного регулювання суспільних відносин. Нагромадження християнсько-правових традицій у механізмі соціально-нормативного регулювання суспільних відносин може бути очевидним або навмисним процесом розвитку суспільства. Модифікації можуть відбуватись і навмисно, проте носії таких модифікацій розглядатимуть їх як такі, що відповідають «духу» традицій [13, с. 8]. З огляду на це, терміном «традиційний» можна охарактеризувати суспільство з порівняно повільними змінами, або ж суспільство, якому властива тенденція до легітимації засобів соціально-нормативного регулювання суспільних відносин, використовуючи факт ефективної дієвості традиції як нормативного засобу регулювання суспільних відносин у минулому. Християнсько-правові традиції посідають важливе місце у соціально-нормативній організації сучасного суспільства, а протягом історичного процесу розвитку суспільства на зміст християнсько-правових традицій впливали ідеологічні, культурні та соціально-економічні деформації суспільства.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що для формування загальнонаціональної ідеології як засобу консолідації українського суспільства і розбудови дер-

жовності в Україні першочерговим завданням є утвердження в практиці державного управління та суспільному житті об'єднаних ідей справедливості, що виявляється в поєднанні релігійних, моральних та правових засад; визнання людини цінністю, на забезпечення прав і свобод якої спрямовуватись вся діяльність держави; справедлива генеза та правомірне використання державної влади в інтересах суспільства; підпорядкованість позитивного права природному та божественному. Саме ці ідеї мають стати мобілізаційним фактором процесів державотворення, сприяти моральній легітимізції державної влади, консолідації суспільства в Україні. Для збереження самобутності та національної ідентифікації держава має перебувати на стійких позиціях забезпечення реалізації загальнонаціональної ідеології як сукупності ідей, ідеалів, цілей, що виражають основи національного життя, етнічні, культурні, релігійні та інші інтереси, узгоджувати їх, інтегруючи народ і державу, поєднуючи загальнолюдські та національні цінності. Трансформаційні процеси українського суспільства мають орієнтуватися на прогресивні національні традиції, духовно-ціннісні установки, зберігаючи національну особливість суспільного розвитку в умовах інтеграційних та глобалізаційних процесів у світі.

Список використаних джерел:

1. Винайдення традиції / за ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера. Київ : Ніка-Центр, 2005. 448 с.
2. Графский В.Г. Традиции и обновление в праве: ценностное изменение перемен. *Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление* / редкол.: В.Г. Графский, Л.С. Мамут, В.С. Нерсеянц (отв. ред.). Москва : Институт государства и права РАН, 1996. 89 с.
3. Карлова В. Проблеми формування загальнонаціональної ідеології в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 4. С. 17–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpadu_2010_4_4 (дата звернення: 27.04.2021)
4. Ковальський Г.Є. Традиціоналістський конструкт українського соціуму. Донецьк – Вінниця : ДонНУ, 2015. 147 с.
5. Лісовський В.М. Ідеологія в Україні та її роль у формуванні і становленні громадянського суспільства. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2012. Т. 20, Вип. 22(3). С. 86–92. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2012_20_22\(3\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2012_20_22(3)_20) (дата звернення: 29.04.2021).
6. Маркович Х. Функціональне призначення правової ідеології: теоретико-правовий аналіз. С. 418–423. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13155/19.pdf> (дата звернення: 21.04.2021).
7. Морарь М. Національна ідея як фактор консолідації українського суспільства. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 131. С. 391–395. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_131_104 (дата звернення: 21.04.2021).
8. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства: моногр. Київ : «МП Леся», 2012. 400 с.
9. Оржель О. Консолідація українського суспільства на основі національної ідеї: перспективи й обмеження (з точки зору європейського досвіду). *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. № 2. С. 28–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpadu_2012_2_6 (дата звернення: 10.05.2021).
10. Сулим О. В. Формування духовних цінностей як передумова становлення громадянського суспільства в Україні. *Global international scientific analytical project*. URL: <http://gisap.eu/gi/node/472> (дата звернення: 28.04.2021). – Назва з екрана.
11. Толстенко В. Л. Правова ідеологія у структурі правосвідомості: теоретико-методологічні основи аналізу. *Держава і право: зб. наук. праць “Юридичні і політичні науки”*. Вип. 41. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. С. 10–18.
12. Трегубенко С.В. Религиозные основания правовой традиции России: (историко- и теоретико-правовой аспекты) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Санкт-Петербургский государственный университет. Санкт-Петербург, 2005. 159 с.
13. Шейко О.С. Традиція як фактор саморозвитку суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Запорізь. держ. ун-т. Запоріжжя, 2001. 21 с.

**ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ОФОРМЛЕННЯ ЗАКІНЧЕННЯ
ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ**

**HISTORICAL STAGES OF PROCEDURAL DESIGN OF COMPLETION
OF PRE-TRIAL INVESTIGATION ON THE TERRITORY OF MODERN UKRAINE**

Проведено історично-правовий аналіз процесуального оформлення закінчення досудового слідства на теренах сучасної України. Представлено шлях становлення та історичного розвитку правової форми обвинувального акта. Зроблено висновок, що основними історичними етапами становлення і розвитку процесуального оформлення закінчення досудового слідства є такі етапи: 1) дореволюційний; 2) радянський; 3) сучасний. Дореволюційний етап охоплює час від Київської Русі і до останніх років існування Російської імперії. Найбільш значущі зміни у процесуальне оформлення закінчення досудового слідства у дореволюційний час привнесла Судова реформа 1864 року. Цією реформою було офіційно визначено обов'язок прокурора скласти обвинувальний висновок у формі обвинувального акта. Радянський етап включає період із початку встановлення радянської влади як результат громадянської війни 1917–1922 рр. і до розпаду СРСР у 1991 р. Спочатку радянський етап проходить на тлі згортання досягнень Судової реформи 1864 року, однак після першої кодифікації радянського законодавства ознаменувався створенням правової форми обвинувального висновку, що проіснувала з відповідними змінами майже століття. Виділено чотири найбільш важливі нормативно-правові акти радянського етапу: 1) Декрет Всеросійського центрального виконавчого комітету «Про суд» від 7 березня 1918 р.; 2) Кримінально-процесуальний кодекс УСРР від 13 вересня 1922 р., який запровадив правову форму обвинувального висновку, що складалась з описової та резолютивної частин; 3) Кримінально-процесуальний кодекс УСРР від 20 липня 1927 р.; 4) Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. Сучасний етап становлення і розвитку правової форми закінчення досудового слідства розпочався із часу здобуття Україною незалежності у 1991 р. і триває й понині. На сучасному етапі відбулася адаптація колишнього радянського законодавства до нових суспільно-політичних реалій, й врешті-решт був прийнятий Кримінально процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р., який замінив правову форму обвинувального висновку на правову форму обвинувального акта.

***Ключові слова:** кримінальне провадження, кримінально-процесуальні правовідносини, досудове слідство, кримінальне обвинувачення, доповідний список, обвинувальний акт, обвинувальний висновок.*

A historical and legal analysis of the procedural design of the end of the pre-trial investigation in modern Ukraine has been carried out. The way of formation and historical development of the legal form of the indictment act is presented. It is concluded that the main historical stages of formation and development of the procedural design of the end of the pre-trial investigation are the following stages: 1) pre-revolutionary; 2) Soviet; 3) modern. The pre-revolutionary stage covers the time from Kievan Rus to the last years of the Russian Empire. The most significant changes in the procedural design of the end of pre-trial investigation in the pre-revolutionary period were brought by the Judicial Reform of 1864. This reform formally defined the duty of the prosecutor to draw up closing indictment in the form of an indictment act. The Soviet stage includes the period from the beginning of the establishment of Soviet government as a result of the civil

war of 1917–1922 until the collapse of the USSR in 1991. Initially, the Soviet stage was characterized by the collapse of the achievements of the Judicial Reform of 1864, but after the first codification of Soviet law was marked by the creation of a legal form of the closing indictment, which lasted with changes for almost a century. There are four most important legal acts of the Soviet stage: 1) Decree of the All-Russian Central Executive Committee “About the Court” of March 7, 1918; 2) Criminal Procedure Code of the USSR of September 13, 1922, which introduced a legal form of closing indictment, consisting of descriptive and operative parts; 3) Criminal Procedure Code of the USSR of July 20, 1927; 4) Criminal Procedure Code of Ukraine of December 28, 1960. The current stage of formation and development of the legal form of completion of pre-trial investigation has begun with independence of Ukraine in 1991 and continues to this day. At this stage the former Soviet legislation was adapted to the new socio-political realities, and eventually the new Criminal Procedure Code of Ukraine was adopted on April 13, 2012, which replaced the closing indictment with the indictment act.

Key words: *criminal proceedings, criminal procedure legal relations, pre-trial investigation, criminal prosecution, report list, indictment act, closing indictment.*

Вступ. Будь-які поняття і явища об’єктивної дійсності проходять свій шлях становлення і розвитку, що відбувається відповідно до основних законів діалектики як основоположної логіки існування та функціонування таких понять і явищ. Не виключенням з цього є й досудове слідство та його процесуальне оформлення, що за чинним кримінально-процесуальним законодавством України є вираженням у такому юридичному документі, як обвинувальний акт. Однак ще задовго до появи сучасного обвинувального акта на теренах сучасної України використовувалися споріднені форми закінчення досудового слідства, дослідження яких потребує окремої уваги.

Вивченню історичних та сучасних форм закінчення досудового слідства присвятили свої праці низка вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема Ю.О. Гришин, Т.А. Гумеров, Н.А. Якубович та ін. Однак допоки у науковій літературі не було проведено комплексного дослідження із приводу виділення окремих історичних етапів процесуального оформлення закінчення досудового слідства на території сучасної України, що зумовлює необхідність наукової розвідки з окресленого питання.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу з використанням загальнонаукових, історичного, порівняльно-правового і діалектичного методів наукового пізнання історичних етапів процесуального оформлення закінчення досудового слідства на теренах сучасної України.

Результати дослідження. Обвинувальний акт визначений у частині четвертій статті 110 чинного Кримінального процесуального кодексу України як процесуальне рішення, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування [1]. Утім, потрібно відмітити, що сучасна процесуальна форма обвинувального акта відображає тривалий історичний шлях і наявний досвід процесуального оформлення закінчення досудового слідства і є найбільш спорідненою з відомим ще з радянських часів обвинувальним висновком. Фахівець у галузі кримінального процесу Т.А. Гумеров визначає обвинувальний висновок як процесуальний документ, що завершує попереднє слідство, містить сформульоване у справі обвинувачення, визначає межі судового розгляду, а також систему й аналіз доказів і фокусує процесуальне рішення компетентних органів і посадових осіб про можливість направлення кримінальної справи до суду для розгляду його по суті [2, с. 3]

Однак навіть ще до появи самих юридичних термінів «обвинувальний акт» і «обвинувальний висновок» і їх легального закріплення у кодифікованих актах кримінально-процесуального законодавства вітчизняне правозастосування не обходилося без використання зазначених вище ключових змістовних ознак, що символізували етап закінчення досудового слідства. Як і будь-який інший правовий інститут, обвинувальний висновок та проблеми його складання сягають своїм корінням в глибину століть, трансформуючись і змінюючись залежно від особливостей тієї чи іншої держави, її державно-правового устрою, форми правління і політичного режиму [2, с. 4]. Тож цілком закономірно, що і на теренах сучасної України процесуальне оформлення закінчення досудового слідства можна розподілити на відповідні історичні етапи: 1) дореволюційний; 2) радянський; 3) сучасний.

Дореволюційний етап є найдовшим, а становлення інститутів суду й досудового слідства сягає своїм корінням часу формування державності на теренах сучасної України. Зокрема, зі змі-

сту Русько-візантійського договору 911 року можна зробити висновок, що суспільство відмовлялось від самоправства і вимагало офіційного суду над правопорушниками. Разом із тим унаслідок нестачі пергаменту і слабого розвитку письмового діловодства у Київській Русі будь-яких документальних форм досудового слідства не передбачалось [2, с. 8]. На початку XI століття Руська Правда закріпила перші прадавні процесуальні форми досудового слідства у вигляді гоніння сліду та зводу [3, с. 87–112].

Час феодальної роздробленості на Русі характеризувався накопиченням різноманіття процесуальних форм досудової діяльності й появою таких документів, як присяга (сторін, намісника, князя, послухів), повістка, грамота про доставку відповідача, обвинувачувальна грамота. Їх правове регулювання здійснювалося на підставі вічового законодавства, зокрема Псковською судною грамотою 1397 року [4]. Розвиток цих процесуальних форм відбувся у Судебнику Івана III 1497 року [5] – нормативно-правовому акті, що являв собою звід законів Російської держави, створений із метою систематизації наявних на той момент норм права. У його статті 16 закріплено таку правову форму, як доповідний список, що одночасно виступав обвинувальним актом і протоколом судового засідання, в якому суд, він же слідчий орган, пред'являв підозрюваному звинувачення і сам же виносив рішення. Рішення не записувалося в доповідний список, а оформлялося правовою грамотою, яка складалася спеціальною посадовою особою – діаком або піддячим [2, с. 11–12]. У свою чергу, статті 4 і 5 Судебника Івана IV 1550 року додатково визначили кримінальну відповідальність посадової особи за неправильне викладення (спотворення) докладного списку [2, с. 13]. Тим самим закріплювались підвищені вимоги суспільства до процесуального оформлення досудового слідства і створювались передумови для утворення форми обвинувального висновку при подальшому вдосконаленні законодавства. Про появу процесуального документа, максимально наближеного до обвинувального висновку, свідчить стаття 4 Указу Петра I «Про форму суду» від 5 листопада 1723 р., згідно з якою до початку судового розгляду потрібно було надати відповідачу список з пунктів обвинувачення [2, с. 17].

Найбільш значущі зміни у процесуальне оформлення закінчення досудового слідства в революційний час привнесла Судова реформа 1864 року. Цією реформою, окрім запровадження чіткої, однакової для всіх частин Російської імперії системи судів, прийняття нових судових статутів, що закріплювали демократичні принципи судочинства, впровадження інститутів мирових судів, присяжних повірених (адвокатури) та суду присяжних, було офіційно визначено обов'язок прокурора скласти обвинувальний висновок у формі обвинувального акта. Це безпосередньо закріплювалось у статті 519 Статуту кримінального судочинства від 20 листопада 1864 р., відповідно до імперативного припису якої висновок прокурора щодо віддання обвинуваченого до суду викладається у формі обвинувального акта. За статтею 520 Статуту в обвинувальному акті повинні були вказані: 1) подія, яка містить у собі ознаки злочинного діяння; 2) час і місце скоєння цього злочинного діяння, наскільки це відомо; 3) звання, ім'я, по батькові та прізвище або прізвисько обвинуваченого; 4) сутність доказів, зібраних у справі проти обвинуваченого; 5) визначення за законом: якому саме злочину відповідають ознаки аналізованого діяння. Згідно зі статтею 521 Статуту до обвинувального акту прокурор докладає список осіб, які, на його думку, повинні бути викликані до суду [6, с. 170]. П.І. Люблінський у 1864 році, одразу після прийняття Статуту кримінального судочинства, відзначав: «Цей Статут необхідно розглядати як закон, звернений до підданих, про права, які їм надані в огорожу свавілля держави й судових органів, а не тільки як звід приписів органів судової влади про форми процесу» [7, с. 11]. На цьому важливому досягненні фактично завершився дореволюційний етап розвитку процесуального оформлення закінчення досудового слідства.

Наступний, радянський етап у розвитку правового закріплення процесуальної форми закінчення досудового слідства розпочався у важкі часи Громадянської війни й спочатку проходив на тлі згорання досягнень Судової реформи 1864 р, однак після першої кодифікації радянського законодавства ознаменувався створенням правової форми обвинувального висновку, що проіснувала з відповідними змінами майже століття. При цьому слід виділити чотири найбільш важливі нормативно-правові акти цього етапу: 1) Декрет Всеросійського центрального виконавчого комітету «Про суд» від 7 березня 1918 р., № 2, за статтею 22 якого «у кримінальних справах обвинувальний акт замінюється постановою слідчої комісії про віддання під суд. Якщо ж постановою окружним народним судом буде визнана недостатньо обґрунтованою, то в компетенції суду повернути справу в слідчу комісію для дослідження або доручити таке одному з членів суду» [8]; 2) Кримінально-процесуальний кодекс УСРР від 13 вересня 1922 р. [9], який запровадив правову форму обвинувального висновку, що складалась з описової та резолютивної частин; 3) Крими-

нально-процесуальний кодекс УСРР від 20 липня 1927 р. [10], статті якого по-новому регулювали діяльність органів попереднього розслідування, прокуратури й суду, зокрема розширили права слідчих і прокурорів щодо закриття кримінальних справ за відсутністю складу злочину; 4) Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р., № 1001-05 [11], який зі змінами продовжував свою дію перші двадцять років після розпаду Радянського Союзу.

Сучасний етап у розвитку процесуального оформлення закінчення досудового слідства розпочався із моменту здобуття Україною незалежності у 1991 р. Спочатку цей етап характеризувався адаптацією колишнього радянського законодавства до нових суспільно-політичних реалій, утвердженням України як повноправного члена міжнародної спільноти, у тому числі й підписанням й ратифікацією Європейської Конвенції з прав людини й протоколів до неї, з подальшою імплементацією конвенції у національний правопорядок України, й нарешті, прийняттям Кримінального процесуального кодексу від 13 квітня 2012 р., № 4651-VI, який серед іншого змінив правову форму обвинувального висновку, на правову форму обвинувального акта з відмовою від структурного поділу на описову і резолютивну частини, однак із чіткою регламентацією відомостей, які такий акт повинен містити.

Висновки. Таким чином, основними історичними етапами становлення і розвитку процесуального оформлення закінчення досудового слідства є такі етапи: 1) дореволюційний, що охоплює час від Київської Русі і до останніх років існування Російської імперії; 2) радянський, що включає період із початку встановлення радянської влади як результат громадянської війни 1917–1922 рр. і до розпаду СРСР у 1991 р.; 3) сучасний, що розпочався із часу здобуття Україною незалежності у 1991 р. і триває й понині. Кожен із цих етапів характеризується своїми індивідуальними особливостями правового регулювання закінчення досудового слідства і визначення форми та змісту основного результативного юридичного документа, що конкретизував сутність офіційного обвинувачення і межі наступного судового розгляду.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р., № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10 (від 08.03.2013). С. 474. Ст. 88.
2. Гумеров Т.А. Обвинительное заключение: правовая природа, содержание, процессуальные последствия : монография. Москва : Юрлитинформ, 2011. 216 с.
3. Тихомиров М.Н. Пособие по изучению Русской Правды. Москва : Издательство Московского Университета, 1953. 192 с.
4. Псковская судная грамота / новый пер. и коммент. Л.В. Черепнина и А.И. Яковлева. *Исторические записки*. Москва : Издательство Академии Наук СССР, 1940. Т. 6 / отв. ред. акад. Б.Д. Греков. 300 с.
5. Алексеев Ю.Г. Судебник Ивана III: традиция и реформа. Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2001. 448 с.
6. Устав уголовного судопроизводства. *Российское законодательство X – XX веков : в 9-ти т.* / под общ. ред. О. И. Чистякова. Т. 8 : Судебная реформа / отв. ред. Б.В. Виленский. Москва : Юридическая литература, 1991. 496 с.
7. Люблинский П.И. Свобода личности в уголовном процессе. Санкт-Петербург : Сенатская типография, 1906. 701 с.
8. Декрет ВЦИК «О суде» от 07 марта 1918 г., № 2. *Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского Правительства РСФСР*. 1918. № 26 (от 7 марта (22 февраля)).
9. Уголовно-процесуальний кодекс УССР : утв. ВУЦИК 13 сент. 1922 г. Харьков : НКЮ, 1922. 60 с.
10. Шаргей М.Е. Уголовно-процесуальний кодекс УССР 1927 года. Харьков, 1928. 372 с.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р., № 1001-05. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2 (від 12.01.1961). Ст. 15.

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

УДК 349.232
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.5>

УДОВЕНКО О.В.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА**

**LEGAL REGULATION OF MONEY SECURITY OF MILITARY SERVANTS
IN THE REPUBLIC OF POLAND**

У статті з'ясується нормативна основа грошового забезпечення військовослужбовців у Республіці Польща, а саме аналізуються норми Закону «Про військову службу професійних солдатів» від 11 вересня 2003 р., розпоряджень Міністра національної оборони від 28 грудня 2016 р. та від 31 березня 2020 р. Автором наголошується, що в Польщі, так само, як і в Україні, на законодавчому та підзаконному рівнях детально врегульовуються різні аспекти грошового забезпечення військовослужбовців, однак польське законодавство у зазначеній сфері є більш досконалим і передбачає більший рівень соціальної безпеки військовослужбовців. Вказане свідчить про можливість використання польського досвіду правового регулювання грошового забезпечення військовослужбовців в Україні. Саме тому в процесі наближення національного законодавства України про грошове забезпечення військовослужбовців до законодавства держав-членів Організації Північноатлантичного договору вбачається можливим, використовуючи досвід Польщі: уточнити обсяг права військовослужбовця на винагороду; окреслити обсяг підстав і умов зміни розміру заробітної плати військовослужбовця; передбачити можливості отримання додаткової річної заробітної плати; визначити підстави та умови припинення, призупинення права військовослужбовця на заробітну плату; удосконалити формулу визначення розміру та порядку надання й збільшення надбавки за тривалу військову службу тощо. Визначено, що в процесі наближення національного законодавства України про грошове забезпечення військовослужбовців до відповідного законодавства держав-членів Організації Північноатлантичного договору вбачається можливим, використовуючи досвід Республіки Польща: 1) уточнити обсяг права військовослужбовця на винагороду; 2) окреслити обсяг підстав і умов зміни розміру заробітної плати військовослужбовця; 3) передбачити можливості отримання додаткової річної заробітної плати; 4) визначити підстави та умови припинення, призупинення права військовослужбовця на заробітну плату; 5) удосконалити формулу визначення розміру та порядку надання й збільшення надбавки за тривалу військову службу тощо. У висновках до статті додатково окреслюється роль трудового законодавства Польщі на регулювання грошового забезпечення військовослужбовців. Доводиться, що польське трудове законодавство складає нормативну основу правового регулювання грошового забезпечення військовослужбовців, хоча нарахування, виплата винагороди цим службовцям цілісно регулюється на рівні спеціального законодавства.

Ключові слова: *військова служба, військовослужбовець, грошове забезпечення, заробітна плата, ознаки, працівник.*

The article clarifies the regulatory framework for the financial provision of military personnel in the Republic of Poland, namely, the norms of the Law “On the military service of professional soldiers” of September 11, 2003, orders of the Minister of National Defense of December 28, 2016, and March 31, 2020. The author notes that in Poland, like in Ukraine, at the legislative and subordinate levels, various aspects of financial support for military personnel are regulated in detail, however, Polish legislation in this area is more perfect and presupposes a greater level of social security for military personnel. This indicates the possibility of implementing the Polish experience in the legal regulation of financial support for military personnel in Ukraine. That is why, in the process of approximation of the national legislation of Ukraine on military personnel financial support with the legislation of the member states of the North Atlantic Treaty Organization, it seems possible, using the experience of Poland: to clarify the scope of a serviceman's right to remuneration; determine the scope of the grounds and conditions for changing the serviceman's salary size; provide for the possibility of obtaining additional annual wages; to determine the grounds and conditions for the termination, suspension of the soldier's right to wages; improve the formula for determining the size and procedure for granting and increasing the allowance for long-term military service, and the like. It is determined that in the process of approximation of the national legislation of Ukraine on financial support of servicemen to the relevant legislation of the North Atlantic Treaty Organization member states, it is possible, using the experience of the Republic of Poland: 1) to clarify the right of servicemen 2) outline the scope of the grounds and conditions for changing the amount of salary of a serviceman; 3) provide for the possibility of obtaining an additional annual salary; 4) determine the grounds and conditions for termination, suspension of a serviceman's right to a salary; 5) to improve the formula for determining the amount and procedure for granting and increasing the allowance for long-term military service, etc. The conclusions to the article additionally define the role of Polish labor legislation in regulating the financial support of military personnel. It is proved that the Polish labor legislation constitutes the normative basis for the legal regulation of the military personnel financial security, although the accrual, payment of remuneration to these employees is integrally regulated at the special legislation level.

Key words: *military service, military personnel, financial support, wages, principles, employee.*

Вступ. Починаючи з 2002 р. зовнішньополітичним курсом України було проголошено євроатлантичну інтеграцію, активні дії з реалізації якої були призупинені на період з 2010 по 2015 рр. Сьогодні, як це впливає з преамбули Конституції України та з п. 3 ч. 3 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України», євроатлантичні прагнення України охоплені категорією базового національного інтересу, що реалізується в пріоритетному порядку. Об'єктивна потреба реалізації євроатлантичних прагнень України є цілком виправданою, щонайменше з огляду на той факт, що вказаний процес: 1) «стимулює досягнення державою високих демократичних, соціально-економічних та оборонних стандартів як у країнах НАТО» [1, с. 42]; 2) «обумовить входження України до відповідної системи колективної безпеки, що сприятиме посиленню гарантій суверенності нашої держави» [2, с. 154].

Зважаючи на вказані прагнення, Україною вже поступово здійснюються заходи з наближення національного законодавства про військову службу та про правовий статус військовослужбовців до відповідних стандартів держав-членів Організації Північноатлантичного договору. Особливої уваги в цьому процесі набуває питання наближення чинного національного законодавства до норм вказаних держав у частині регулювання грошового забезпечення військовослужбовців, що є сукупністю норм, які закладають основу високого рівня соціальної безпеки вказаних службовців.

Серед держав-членів Організації Північноатлантичного договору особливої уваги заслуговує Республіка Польща (далі – РП), адже ця сусідня з нами держава набула членства в Альянсі з 1999 р. внаслідок того, що впродовж 1990-х рр нею «було реалізовано ряд кроків задля досягнення відповідності стандартам Альянсу» [3, с. 195]. Крім того, слід мати на увазі й те, що Польща до моменту набуття членства в Організації Північноатлантичного договору перебувала (у порівнянні з іншими державами-членами Альянсу) у стані, досить близькому до поточного стану України. Саме тому дослідження правового регулювання грошового забезпечення – заробітної

плати (*uposażenia*) військовослужбовців у цій державі має суттєве теоретичне та практичне значення в контексті питання вдосконалення відповідних норм законодавства України.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Актуальність проблематики оплати праці в РП обумовила широкий інтерес польських учених до цього питання, серед яких: С. Антонюк [4], Р. Дубовській [5], Я. Стеліна [6], Ю. Тріппнер-Храбі [7], З. Якукович [8] та інші польські науковці. При цьому окремі аспекти грошового забезпечення військовослужбовців у РП розглядали у своїх наукових напрацюваннях А. Жепецька [9], Е. Я. Налєпа [10], Р. Чиржинський [11], В. Ярмолевич [12] та інші науковці. Аналіз національних наукових джерел дає підстави стверджувати, що питання грошового забезпечення військовослужбовців в РП ще не було предметом комплексної наукової розвідки, при цьому окремі питання такого забезпечення можуть слугувати орієнтиром для вдосконалення чинного законодавства України, що у сукупності вказує на актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Отже, метою статті є формулюванні актуальної наукової думки про правове регулювання грошового забезпечення в РП. Ця мета досягатиметься шляхом виконання таких завдань: 1) виокремити сукупність нормативно-правових актів РП у частині, що регулюють грошове забезпечення військовослужбовців; 2) проаналізувати норми законодавства РП, що встановлюють правила грошового забезпечення військовослужбовців; 3) у висновках до статті узагальнити результат дослідження та визначити роль трудового права в регулюванні грошового забезпечення військовослужбовців.

Результати дослідження. Комплексно аналізуючи норми чинного законодавства РП про військову службу та про правовий статус військовослужбовця (професійного солдата), можемо дійти висновку, що норми про грошове забезпечення таких службовців містяться в різних нормативно-правових актах законодавчого та підзакононого характеру. При цьому основним таким нормативно-правовим актом є Закон РП «Про військову службу професійних солдатів» від 11 вересня 2003 р. (далі – Закон РП від 11 вересня 2003 р.), який у відповідності до п. 4 ч. 1 ст. 1 окреслює загальні засади отримання заробітної плати та інших виплат професійним солдатам (цьому питанню присвячено розділ 5 Закону). Зокрема, цей законодавчий акт у ч. 5 ст. 22 проголошує право військовослужбовця на отримання заробітної плати (*prawo do uposażenia*), а в ч. 1 ст. 76 встановлює правило, згідно з яким право військовослужбовця на винагороду виникає в день, коли він розпочинає свою професійну військову службу. Правом військовослужбовця на заробітну плату виявляється право на вчасне отримання винагороди (основна зарплата та постійні надбавки відповідно до ч. 1 ст. 81 вказаного Закону РП виплачуються щомісяця, а саме у перший робочий день місяця, за який вони мають бути виплачені), розмір якої враховує: 1) престиж професії професійного солдата (ч. 2 ст. 71 вказаного Закону РП); 2) обов'язок держави «забезпечувати професійних солдатів гідними умовами життя, дозволяючи їм присвятити себе службі народові та Вітчизні, адекватно компенсуючи важку працю, обмеження та жертви, пов'язані з виконанням професійної військової служби» (ч. 3 ст. 3 зазначеного Закону РП).

Слід звернути увагу й на те, що у відповідності до ч. 1 ст. 72 Закону РП від 11 вересня 2003 р. військовослужбовець щомісячно отримує основну заробітну плату та (щомісячно чи за інший період) надбавки, коли він на них має право (як виняток – додаткова річна заробітна плата згідно ч. 5 ст. 83 вказаного Закону РП виплачується не пізніше ніж у перші три місяці календарного року, що настають за тим, за який заробітна плата передбачена). Також зауважимо, що законодавцем у ч. 1 ст. 80 цього Закону РП встановлюється правило, відповідно до якого професійні солдати можуть отримувати надбавки до основної заробітної плати (згідно з ч. 2 ст. 81 зазначеного Закону РП постійні надбавки у переважній частині виплачуються не пізніше десятого числа місяця, наступного за місяцем, коли професійний солдат виконав умови, котрі обґрунтовують надання таких надбавок), а саме: а) спеціальну надбавку (*dodatek specjalny*); б) службову надбавку (*dodatek służbowy*); в) надбавку за тривалу військову службу (*dodatek za długoletnią służbę wojskową*); г) заохочувальну надбавку (*dodatek motywacyjny*); г) функціональну надбавку (*dodatek funkcyjny*); д) компенсаційну надбавку (*dodatek kompensacyjny*).

Разом із тим військовослужбовець, який протягом усього календарного року проходить військову службу, у відповідності до частин 1 і 2 ст. 83 Закону РП від 11 вересня 2003 р. набуває права на додаткову річну заробітну плату у розмірі 1/12 основної заробітної плати враховуючи постійні надбавки, отримані в календарному році, за які передбачається додаткова річна заробітна плата. Крім того, право на додаткову річну заробітну плату також набуває: 1) солдат, призваний на професійну військову службу протягом календарного року, якщо він проходив професійну військову службу не менше 6 календарних місяців; 2) професійний солдат, що був звільнений з

професійної військової служби протягом календарного року – у розмірі 1/12 основної заробітної плати разом із постійними надбавками, отриманими в календарному році, за які належить додаткова річна заробітна плата.

У рамках питання, що нами розглядається, важливо також зауважити, що право на грошове забезпечення безпосереднім чином кореспондується відповідним обов'язком, передбаченим у ст. 74 розглядуваного законодавчого акту. Крізь призму цієї статті Закону обов'язок щодо вчасної та в повному розмірі виплати заробітної плати та інших грошових виплат, зазначених у ст. 73 Закону РП, покладається на військову частину чи цивільну установу (*instytucja cywilna*), на котру покладається обов'язок здійснювати фінансове забезпечення солдата. Крім того, в разі затримки виплати заробітної плати та інших платежів, зазначених у ст. 73 Закону РП від 11 вересня 2003 р., військовослужбовець має право на отримання додаткової компенсації за відповідну затримку (з моменту, коли службовець повинен був отримати винагороду, до моменту, коли він отримав ці грошові кошти), розмір (у відсотках) яких визначається рішенням органу, уповноваженого нараховувати заробітну плату чи інші платежі (ч. 3 ст. 75 вказаного Закону РП).

Також законодавцем у розглядуваному законодавчому акті комплексно врегульовується питання припинення, а також призупинення права військовослужбовця на заробітну плату. Зокрема, у ч. 4 ст. 76 Закону РП від 11 вересня 2003 р. вказується на те, що право на заробітну плату вичерпується в останній день місяця, коли професійний солдат був звільнений із професійної військової служби, зник або ж помер.

Що ж стосується втрати права військовослужбовця на грошове забезпечення, то таке може мати місце:

1) протягом усього періоду звільнення (*zwolnienia*) військовослужбовця від роботи у разі, коли він вчасно (протягом 7 днів з дня отримання документу чи з дня настання події, з огляду на яку потрібно подати командирі заяву) не надав командирі військової частини: медичну довідку, в сенсі, окресленому у частинах 6, 7 ст. 55а Закону РП «Про грошову допомогу по соціальному страхуванню в разі хвороби та материнства» від 25 червня 1999 р., підпунктах «b» і «c» п. 6 ч. 1 ст. 60b, ч. 2 ст. 60c Закону РП від 11 вересня 2003 р.; довідку медичної установи, зазначену в п. 5 ч. 1 ст. 60c Закону РП від 11 вересня 2003 р.; заяву про настання обставин, зазначених у підп. «а» п. 6 ч. 1 ст. 60b Закону РП від 11 вересня 2003 р. (несподіване закриття ясла, дитячого клубу, дитячого садка чи школи, яку відвідує дитина, а також у випадку хвороби няні, з якою батьки уклали відповідну угоду, зазначену в ст. 50 Закону «Про догляд за дітьми віком до 3 років» від 04 лютого 2011 р.). При цьому відповідне правило, як це передбачено у ч. 5 ст. 60d Закону РП від 11 вересня 2003 р., не підлягає застосуванню у випадках, коли службовець не надав необхідні документи з причин, що від нього не залежали;

2) протягом усього періоду звільнення військовослужбовця від роботи у разі, коли в результаті перевірки буде встановлено неправильне використання лікарняного листа чи іншого документу, на підставі якого службовець отримує оплачуваний відгул (частини 3 і 4 ст. 60e Закону РП від 11 вересня 2003 р.). Позбавлення права на грошове забезпечення у такому випадку здійснюється згідно з вимогами ч. 13 ст. 60e аналізованого Закону РП, а саме шляхом прийняття відповідного рішення командуючим військовою частиною на підставі висновків, що містяться в протоколі перевірки;

3) протягом усього періоду звільнення військовослужбовця від роботи у разі, коли в результаті перевірки буде встановлено факт підробки лікарняного листа (ч. 6 ст. 60e вказаного Закону РП);

4) протягом періоду з моменту, коли службовець повинен був вийти на роботу, до моменту, коли він вийшов на роботу (кінцевої дати лікарняного листа), якщо в результаті перевірки військово-лікарська комісія визначить в якості дати припинення непрацездатності солдата дату, що передреє дати, зазначеній у медичній довідці (ч. 5 ст. 60e Закону РП від 11 вересня 2003 р.);

5) одноразово відносно до можливості зберегти та реалізувати право на додаткову річну заробітну плату. Це право військовослужбовець згідно з ч. 3 ст. 83 Закону РП від 11 вересня 2003 р. втрачає в разі: наявності факту невинуватої відсутності його на службі протягом періоду, що перевищує два робочі дні протягом календарного року; звільнення його з військової служби солдата від професійної військової служби у випадках, зазначених у пунктах 6 (отримання недостатньої загальної оцінки службової діяльності), 11-14 (втрата військового звання чи пониження у званні; юридично обґрунтоване рішення про накладення дисциплінарного стягнення у вигляді усунення від виконання професійної військової служби; прийняття щодо службовця остаточного та обов'язкового судового рішення про притягнення до кримінальної відповідальності,

пов'язаної з позбавленням публічних прав, відрухуванням з професійної військової служби чи заборонаю займатися професією професійного солдата; прийняття щодо службовця остаточного обвинувального вироку, яким він засуджується до позбавлення волі чи утримання під вартою без умовного зупинення його виконання) ст. 111 розглядуваного Закону РП.

Окремої уваги заслуговують норми Закону РП від 11 вересня 2003 р., що передбачають зменшення розміру заробітної плати військовослужбовця з огляду на перебування його на лікарняному тощо, а також подальше використання коштів, що залишились на рахунках військової частини з вказаних підстав. Зокрема, в частинах 1 і 3 ст. 89с вказаного законодавчого акта передбачається, що кошти, які залишились у результаті зменшення заробітної плати професійних солдатів за період перебування їх на лікарняному, повинні повністю бути розподілені (після закінчення звітного періоду, що триває не менше календарного місяця і не довше 3 календарних місяців) на дискреційні винагороди (*nagrody uznaniowe*) особам за виконання ними службових завдань замість професійних солдатів, що перебували на лікарняному.

Що ж стосується підзаконного рівня правового регулювання грошового забезпечення військовослужбовців в РП, то в цьому сенсі особливого значення набувають розпорядження Міністра національної оборони, а саме: 1) від 31 березня 2020 р., що визначає (з 01 січня 2020 р.) базові ставки заробітної плати для професійних військовослужбовців; 2) від 28 грудня 2016 р., яке визначає а) розмір, детальні умови та порядок надання та збільшення надбавок військовослужбовця; б) спосіб визначення розміру спеціальних надбавок та надбавок за службу за останній місяць проходження військової служби та періоди проходження служби або отримання надбавки, що вважаються еквівалентними періоду отримання спеціальних надбавок або ж надбавок за службу; в) конкретні властивості чи умови проходження військової служби, за які виплачуються спеціальні надбавки, а також службові посади (військові частини), перебування на яких (в яких) зумовлює виконання службових обов'язків, що надає право на надбавку за службу. Окремої уваги заслуговує також й та обставина, що в Додатку 1 до Розпорядження від 28 грудня 2016 р. окреслюється перелік шкідливих для здоров'я військовослужбовця чи обтяжливих (*uciążliwe*) для нього умов служби, що відповідають чотирьом рівням шкідливості (обтяжливості) й пропорційним чином визначають розмір відповідних надбавок професійного солдата.

Висновки. Викладене у статті дає підстави стверджувати, що в РП, так само, як і в Україні, на законодавчому та підзаконному рівнях детально врегульовуються різні аспекти грошового забезпечення військовослужбовців. Між тим у процесі наближення національного законодавства України про грошове забезпечення військовослужбовців до відповідного законодавства держав-членів Організації Північноатлантичного договору вбачається можливим, використовуючи досвід РП: 1) уточнити обсяг права військовослужбовця на винагороду; 2) окреслити обсяг підстав і умов зміни розміру заробітної плати військовослужбовця; 3) передбачити можливості отримання додаткової річної заробітної плати; 4) визначити підстави та умови припинення, призупинення права військовослужбовця на заробітну плату; 5) удосконалити формулу визначення розміру та порядку надання й збільшення надбавки за тривалу військову службу тощо.

Що ж стосується ролі трудового законодавства в правовому регулюванні грошового забезпечення військовослужбовців у РП, то із цього приводу слід зауважити, що в низці спеціальних актів про винагороду таких службовців (за військовою роботу) містяться посилення на національне законодавство про працю. Наприклад, згідно з ч. 1 пар. 24 Розпорядження Міністра оборони від 28 грудня 2016 р. військовослужбовець, котрий перебуває на посаді, що передбачає виконання роботи в «умовах шкідливих для здоров'я чи обтяжливих для нього, отримують спеціальну постійну надбавку», а саме пропорційним чином відповідно до рівня шкідливості (обтяжливості) умов праці: перший рівень – 0,05; другий рівень – 0,06; третій рівень – 0,08; четвертий рівень – 0,1. При цьому відповідні категорії, як це зазначається у ч. 3 пар. 24 вказаного Розпорядження, інтерпретуються у трудовому розумінні, а саме крізь призму стандартів, які розробляються повноважним суб'єктом у відповідності до ст. 228 Трудового кодексу РП.

Список використаних джерел:

1. Чукаєва В.О., Дивнич Д.І. Нова доктрина розвитку державності України: вступ до НАТО. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 41–43.
2. Ільницька У.В. Україна – НАТО: організаційно-мотиваційний аспект відносин. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Політологія*. 2008. Т. 79, Вип. 66. С. 153–157.

3. Буглай Н.М. Формування зовнішньополітичної стратегії та реалізація пріоритетних напрямів зовнішньої політики Республіки Польща (1995–2005 рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.02. Київ, 2018. 493 с.

4. Antoniuk S., Szustakiewicz P. Przedawnienie roszczeń z tytułu prawa do uposażenia i innych świadczeń pieniężnych przysługujących na podstawie stosunku służbowego na tle orzecznictwa sądów administracyjnych. *Ius Novum*. 2011. № 1(5). S. 89–102.

5. Dubowski R. W sprawie uposażenia poselskiego i czerpania zysków ze spółek. *Przegląd Sejmowy*. 2020. № 1(156). S. 189-194. doi:10.31268/PS.2020.10.

6. Stelina J. Opinia prawna na temat prawa do uposażenia poselskiego. *Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu*. 2014. № 3 (43). S. 163–169.

7. Łuczak J., Trippner-Hrabi J. Wynagrodzenie jako płacowy motywator funkcjonariuszy Policji. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*. 2018. T. 19, № 11, Cz. 2. S. 83–96.

8. Jacukowicz Z. Płaca, wynagrodzenie czy zarobek. *Polityka Społeczna*. 2009. № 2. S. 1–4.

9. Rzepecka A. Konteksty i koncepcje organizacyjne kadr wojskowych na tle uwarunkowań kariery zawodowej. *Edukacja dla bezpieczeństwa*. 2019. № 4(45). S. 189–202.

10. Nalepa E. J. Wojskowe koszty stanu wojennego w Polsce. *Przegląd Historyczny*. 2018. № 2(109). S. 267–281.

11. Chyrzyński R. Zmiany w systemie uposażeń żołnierzy po utworzeniu nowego komponentu – Wojska Obrony Terytorialnej. *Przegląd Nauk o Obronności*. 2017. № 2. S. 221–232.

12. Jarmołowicz W., Sikora T. Status i pozycja społeczno-ekonomiczna żołnierzy zawodowych na polskim rynku pracy. *Studia Prawno-Ekonomiczne*. 2016. № 100. S. 211–231.

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.6>

ПАВЛИГА А.В., ДУБІНІН Ю.С.

**ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ГІДРОЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ¹**

**EVOLUTION AND CURRENT STATE OF LEGISLATIVE SUPPLY
OF HYDRO ENERGY IN UKRAINE**

У статті надано загальну характеристику законодавчого забезпечення гідроенергетики в Україні. Оскільки перед Україною постає проблема вирішення питання своєї енергозалежності, то створення та використання об'єктів гідроенергетики є вкрай важливим з огляду на те, що Україна має відповідний багатий потенціал для розвитку альтернативної енергетики загалом.

Авторами наголошено на тому, що видобування енергії з води також може значною мірою пом'якшити забруднення, виснаження природних ресурсів та зміну клімату за умови ефективного його регулювання.

Дослідження побудоване на основі розкриття окремих теоретичних питань та аналізу ключових законодавчих положень. Запропоновано поділити розвиток системи законодавства у сфері гідроенергетики на три етапи. Вивчаються та аналізуються основні нормативно-правові акти, що регулюють гідроенергетику в Україні.

Загальна характеристика становлення та розвитку, у тому числі й сучасного законодавства у сфері гідроенергетики, ґрунтується на аналізі основоположних нормативно-правових актів, що закріплюють принципи та основні поняття у сфері використання гідроенергетичних об'єктів в Україні, їх створення, модернізації тощо.

Особливу увагу приділено аналізу сучасних нормативно-правових актів, оскільки вони посідають нині ключове місце та є досить об'ємними.

Встановлено, що уповільненням розвитку гідроенергетики може бути негативний вплив гідроенергетичних установок на річки та їх виснаження, правова невизначеність щодо деяких спеціальних питань, недостатність фінансових стимулів з боку держави, а також недостатній рівень доктринального підґрунтя у цій сфері.

У результаті було зроблено висновки щодо стану законодавства у сфері гідроенергетики. Запропоновано напрями подальшого розвитку гідроенергетики в Україні шляхом постійного моніторингу законодавства, визначення ступеня його відповідності динамічним суспільним реаліям та вчасного внесення необхідних змін

¹ Дослідження здійснене в межах виконання проєкту «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання» за фінансової підтримки Національного фонду досліджень України (договір № 30/02/0360 від 28.04.2021 року).

© ПАВЛИГА А.В. – аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права (Національний університет «Одеська юридична академія»)

© ДУБІНІН Ю.С. – начальник науково-дослідної частини (Національний університет «Одеська юридична академія»)

до правового регулювання відносин використання гідроенергетичних об'єктів на території України.

Зафіксовано необхідність подальших наукових розробок та розвитку законодавства у сфері гідроенергетики з урахуванням практичного досвіду функціонування таких об'єктів.

Ключові слова: *гідроенергетика, законодавство, гідроенергетичні об'єкти, розвиток, альтернативна енергетика.*

The article is devoted to providing a general description of the legislative provision of hydropower in Ukraine. As Ukraine faces the problem of solving its energy dependence, the creation and use of hydropower facilities is extremely important, given that Ukraine has a correspondingly rich potential for the development of alternative energy in general.

The author emphasizes that the extraction of energy from water can also significantly mitigate pollution, depletion of natural resources and climate change, provided it is effectively regulated.

The study is based on the disclosure of certain theoretical issues and analysis of key legislative provisions. It is proposed to divide the development of the legislation in the field of hydropower into 3 stages. The main legal acts regulating hydropower in Ukraine are studied and analyzed.

The general characteristics of formation and development, including modern legislation in the field of hydropower are presented based on the analysis of basic regulations that establish the principles and basic concepts in the use of hydropower facilities in Ukraine, their creation, modernization and more.

Particular attention is paid to the analysis of modern regulations, as they now occupy a key place and are quite voluminous.

It is established that the slowdown in hydropower development may be the negative impact of hydropower plants on rivers and their depletion, legal uncertainty on some special issues, lack of financial incentives from the state, as well as insufficient doctrinal basis in this area.

As a result, conclusions were drawn on the state of legislation in the field of hydropower. The directions of further development of hydropower in Ukraine by constant monitoring of the legislation, determination of its degree of conformity to dynamic social realities and timely introduction of necessary changes to legal regulation of relations of use of hydropower facilities on the territory of Ukraine are offered.

The need for further research and development of legislation in the field of hydropower, based on and taking into account the practical experience of such facilities.

Key words: *hydropower, legislation, hydropower facilities, development, alternative energy.*

Вступ. Постійний розвиток і науково-технічний прогрес з кожним роком стають дедалі більшими та масштабнішими. Це своєю чергою породжує певне виснаження традиційних джерел енергії. Очікується, що зміна клімату матиме серйозний вплив на розвиток гідроенергетики, оскільки великі водойми, необхідні для використання цієї технології, дедалі більше під загрозою, тому потрібне дієве нормативно-правове забезпечення та ширше використання об'єктів альтернативної енергії задля досягнення цілей, що поставлені перед державою, оскільки Україна має значний потенціал до цього.

Оцінка стану літератури. Питанням розвитку та аналізу гідроенергетики в Україні приділялася увага такими дослідниками, як: С.Д. Білоцький, Х.А. Григор'єва, І.І. Каракаш, К.М. Караханян, Е.О. Платонова, Е.Ю. Рибнікова, Т.Є. Харитонова, І.Є. Чумаченко, Г.І. Шматько та інші. Утім у наукових роботах вищезгаданих та інших учених розглядаються лише окремі аспекти правового регулювання використання альтернативних джерел енергії та його розвитку, що зумовлює потребу більш системних подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення основних рис становлення законодавства в гідроенергетичній сфері України, а також формулювання на цій основі шляхів подальшого його удосконалення.

Завдання цього дослідження такі: визначити сучасний стан законодавчого забезпечення використання гідроенергетики в Україні; виявити характерні особливості та специфічні ознаки законодавства у сфері гідроенергетики; визначити шляхи удосконалення законодавчих засад розвитку гідроенергетики в Україні.

Результати дослідження. Один з основних показників індустриальної потужності країни – рівень розвитку енергетики. Ідея широкого використання величезних гідроенергетичних ресурсів країни в інтересах розвитку народного господарства стала найважливішим елементом планових розробок на території нашої держави.

У всьому світі люди мають давню історію використання сили води, що тече потоками та річками, для отримання механічної енергії. Гідроенергетика була одним із перших джерел енергії, що використовувалася для виробництва електроенергії ще за часів Давньої Греції. Більше 2000 років тому стародавні греки використовували силу води для запуску коліс для подрібнення зерна, а нині гідроенергетика є одним з найбільш економічно вигідних засобів виробництва електроенергії. Також першопроходцем у цій галузі була ще китайська династії Хань (206 р. до н. е. – 9 р. н. е.). Вони використовували силу води для подрібнення та обвалки зерна, розбивання руди, а також виробництва паперу. Китай і по сьогодні займає лідируючі позиції у галузі гідроенергетики [1].

Оскільки джерелом функціонування гідроелектростанції є вода, то вона, як правило, розташована на джерелі води чи поблизу нього. Об'єм водного потоку та зміна висоти або падіння, яку часто називають висотою від однієї точки до іншої, визначають кількість доступної енергії у рухомій воді. Загалом, чим більша витрата води і чим вищий натиск, тим більше електроенергії може виробляти гідроелектростанція. На гідроелектростанціях вода протікає по трубі або затвору, потім натискає і обертає лопатки в турбіні, щоб обертати генератор для виробництва електроенергії [2].

Взагалі активно розвиватися світова гідроенергетика почала пізніше, тому доцільно поділити її на такі етапи: а) початковий етап розвитку гідроенергетики (кінець XIX – початок XX ст.); б) розвиток гідроенергетики з початку і до середини XX століття; в) сучасний етап розвитку гідроенергетики (із середини XX ст.). Однак в Україні стрімкого розвитку гідроенергетика набула з XX століття. Найбільші гідроелектростанції в нашій країні розташовані на річках Дніпро і Дністер та перебувають у державній власності. Сумарна встановлена потужність гідроелектростанцій – 4,72 ГВт, або 9,1% від загальної потужності електромереж України.

Перша і одночасно найбільша в Україні гідроелектростанція – це Дніпрогес у Запоріжжі. Її встановлена потужність – близько 1,5 ГВт. Зараз активно ведуться роботи зі збільшення кількості державних ГЕС на Дністрі і з будівництва ще однієї ГЕС на Дніпрі. Крім державних гідроелектростанцій, в Україні можна будувати приватні малі ГЕС потужністю до 10 МВт. Зараз таким будівництвом активно займаються, оскільки держава стимулювала його «зеленим» тарифом [3].

Розвиток законодавства на теренах нашої держави доцільно представити у вигляді проходження трьох основних періодів: 1) розвиток законодавства в радянський час (1922–1991); 2) період молодого незалежної України (1991– 2010); та 3) період сучасної незалежної України (2010 – дотепер).

Першим кодифікованим та змістовним нормативно-правовим актом України за радянських часів було прийняття 9 червня 1972 року Верховною Радою УРСР Водного кодексу. Він закріплював положення щодо користування водними об'єктами, в тому числі й для потреб гідроенергетики. Особливості користування такими об'єктами полягали в тому, що вони повинні були створюватися з урахуванням інтересів народного господарства та населення [4]. На зміну йому за часів незалежної України прийшов Водний кодекс від 06 червня 1995 року, що діє дотепер. У ньому закріплені нові та доповнені правила щодо використання водних об'єктів для потреб гідроенергетики.

У червні 1991 року було прийнято Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», де було закріплено обов'язок щодо дотримання належного й безпечного рівня безпеки навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів, відповідності стандартам екологічної безпеки, моніторингу стану довкілля. Цікавим є той факт, що уже тоді законом передбачалися пільги для виробників альтернативної енергії (ст. 41). Тобто, як бачимо, такий закон є вкрай важливим з точки зору регулювання альтернативної енергетики в Україні [5].

Підкріпленням стрімкого розвитку законодавства у цій сфері стала Постанова ВРУ «Про Концепцію розвитку водного господарства України», завданням якої було забезпечення раціонального використання водних ресурсів та оновлення гідроелектростанцій та їх потужностей [6].

Уже 28.06.1996 було прийнято Основний Закон держави – Конституцію України, у ст. 50 якої визначено право кожного громадянина на безпечне життя та здоров'я, а ст. 16 передбачено обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку України [7].

Цього ж року було прийнято ЗУ «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Швейцарської Конфедерації про фінансову допомогу для проєкту реабілітації гідроенергетики та системного контролю», який закріплює положення щодо фінансової допомоги Україні для модернізації об'єктів гідроенергетики [8]. Також набула чинності Постанова Кабміну «Про Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики» та розширила межі розвитку об'єктів малої гідроенергетики на території Західної України [9].

На початку 2000-х було прийнято низку важливих програмних актів, таких як: Концепція розвитку водного господарства, Програма розвитку рибогосподарства до 2010 року, Державна цільова економічна програма енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2020 роки тощо.

Наступним етапом розвитку законодавства уже є сучасний, який є найбільш масштабним, оскільки останніми роками тема гідроенергетики дедалі більше поширюється. Натепер наявні такі затверджені законодавчі акти України, які регулюють розвиток сучасної гідроенергетики, як: Енергетична стратегія України на період до 2035 року, що передбачає оновлення та реконструкцію уже наявних гідроелектростанцій (далі – ГЕС), а також будівництва нових ГЕС до 2025 року, що дозволить збільшити їх маневреність та потужність [10]. Програма розвитку гідроенергетики на період до 2026 року, що має на меті забезпечення енергетичної безпеки держави шляхом розвитку гідроенергетики із максимальним використанням потенціалу, вдосконалення управління уже наявними об'єктами, збільшення маневрових потужностей та підвищення стійкості роботи гідроенергетичних об'єктів та їх інтеграцію у Європейську енергетичну систему [11]. Що стосується Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року, то вона передбачає визначення основних напрямів державної політики в галузі водного господарства, їхнього управління та збереження, оптимізацію водоспоживання та впроваджує управління водними ресурсами шляхом управління за басейновим принципом [12].

Також доцільно звернути увагу й на інші спеціальні нормативно-правові акти та закони. Так, наприклад, Закон України «Про альтернативні джерела енергії» закріплює основні терміни та засади державної політики в галузі альтернативної енергетики на теренах України та регулює порядок застосування «зеленого тарифу» до об'єктів гідроенергетики різної потужності та величини, таким чином стимулюючи виробників створювати та будувати нові ГЕС [13].

Важливим законом щодо розвитку гідроенергетики є Закон України «Про ринок електричної енергії», який закріплює положення щодо розвитку ГЕС, у тому числі й малих, а також встановлює основи будівництва, охорони, а також забезпечення збільшення частки використання енергії, виробленої з альтернативних джерел [14].

Доцільно проаналізувати ще два закони, що пов'язані з оцінкою стану довкілля, прийняті у 2017 та 2018 роках: «Про оцінку впливу на довкілля» та «Про стратегічну екологічну оцінку». Перший з них встановлює організаційні та правові засади, що спрямовані на запобігання завданню шкоди довкіллю, охорону довкілля, раціональне використання природних ресурсів. Оскільки ГЕС може мати вплив на водні об'єкти, то вони підлягають оцінці впливу на довкілля в обов'язковому порядку, а також запроваджено громадські слухання із проблемних питань [15].

Згідно із ЗУ «Про стратегічну екологічну оцінку» регулюються відносини з приводу оцінки наслідків впливу об'єктів альтернативної енергетики на довкілля. Метою закону є сталий розвиток шляхом забезпечення охорони довкілля, безпеки життєдіяльності населення та інтегрування екологічних вимог світового рівня для розроблення та затвердження документів держави (ст. 1) [16]. Схожою рисою цих двох законів є можливість громадських обговорень та відповідне звітування за їх результатами.

Висновки. Незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів та стратегічних документів, деякі питання розвитку гідроенергетики викладені опосередковано та лише в контексті розвитку альтернативних джерел енергії та дотримання вимог екологічного права. Однак слід ширше дивитися на таку проблему, оскільки глобальна тенденція до зміни клімату створює загрозу скорочення запасів питної води та спонукає до активних дій з боку держави та громади задля її захисту та охорони шляхом розвитку інших технологій видобування енергії. Як здавалося б на перший погляд, гідроенергетика не є такою безпечною та дешевою, справді, людство може

заплатити високу ціну за неї. Саме тому напрацювання інформації та аналізу слід здійснювати на підставі оптимального співвідношення економічної (енергетичної) та екологічної (з урахуванням охорони навколишнього природного середовища) доцільності, з виключенням місць, де розміщення ГЕС заборонене або неприйнятне з точки зору охорони навколишнього середовища, закріпивши ці положення у відповідних актах, та посилити захист і охорону гідроенергетичних об'єктів задля усунення можливих наслідків їх використання.

Проаналізувавши Рамкову водну директиву ЄС (Water Framework Directive), слід підкреслити основну її ідею – збереження водотоків чистими та екологічно здоровими. На наш погляд, вітчизняна Програма розвитку гідроенергетики на період до 2026 року суперечить європейському законодавству та має бути переглянута та доповнена.

Перед розробкою подальших планів щодо збільшення гідроенергетичних потужностей в Україні мають бути уважно розглянуті довгострокові цілі та пріоритети розвитку енергетики в країні та детально проаналізовані всі можливі альтернативи. Особлива увага має бути приділена напряму енергозбереження та підвищення енергоефективності. Тільки у разі якщо справді збільшення енергетичного потенціалу є необхідним, а більш екологічна альтернатива відсутня, то тільки тоді побудова нових ГЕС має бути можливою.

Лише спільними зусиллями українських громадян в Україні та за її межами, які усвідомлюють загрози Програмі розвитку гідроенергетики на період до 2026 року, можна вберегти річки України від остаточного знищення та зупинити впровадження передбачених нею руйнівних для суспільства проектів. Тому слід враховувати адаптивні можливості екологічних систем, яким потенційно може загрожувати небезпека.

Як результат, першочергово слід зосередити свою увагу на визначенні перспектив розвитку гідроенергетики з урахуванням не тільки наявності гідроресурсів, сприятливих інженерно-геологічних умов, але й обов'язкового звернення уваги на екологічну ситуацію в країні, отже, будувати нові ГЕС лише на території земель, які не є землями заповідного фонду, рекреаційного призначення тощо. Це дасть змогу значною мірою зберегти навколишнє середовище та сприяти гармонійному розвитку держави, слідуючи нормам законодавства щодо забезпечення екологічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Коротка історія гідроенергетики: з давніх часів до сучасної епохи. URL: https://uhe.gov.ua/media_tsentr/novyny/kortka-istoriya-gidroenergetiki-z-davnikh-chasiv-do-suchasnoi-epokhi (дата звернення: 21.07.2021).
2. Hydropower explained. URL: <https://www.eia.gov/energyexplained/hydropower/> (дата звернення: 20.07.2021).
3. Гідроелектростанції: за і проти. URL: <https://tridentenergy.ua/hydropower-plants-pros-and-cons/> (дата звернення: 20.07.2021).
4. Водний кодекс Української РСР. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771a-08#Text> (дата звернення: 22.07.2021).
5. Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/page?text=%E5%ED%E5%F0%E3> (дата звернення: 20.07.2021).
6. Про Концепцію розвитку водного господарства України : Постанова Верховної Ради України від 14.01.2000 року № 1390-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1390-14#Text> (дата звернення: 21.07.2021).
7. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 22.07.2021 року).
8. Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Швейцарської Конфедерації про фінансову допомогу для проекту реабілітації гідроенергетики та системного контролю : Закон України від 03.07.1996 № 266/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/96-вр#Text> (дата звернення: 22.07.2021).
9. Про Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.12.1997 року № 1505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1505-97-п#Text> (дата звернення: 22.07.2021).
10. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : розпорядження Кабінету Міністрів України від

18.08.2017 року № 605-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80/paran2#n2> (дата звернення: 22.07.2021).

11. Про схвалення Програми розвитку гідроенергетики на період до 2026 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.07.2016 р. № 552-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/552-2016-%D1%80> (дата звернення: 21.07.2021).

12. Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року : Закон України від 24.05.2012 р. № 4836-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4836-17?nreg=4836-17&find=1&text=%E3%B3%E4%F0%EE&x=4&y=4> (дата звернення: 21.07.2021).

13. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20.02.2003 р. № 555-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/555-15> (дата звернення: 21.07.2021).

14. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2019-19/page?text=%E3%B3%E4%F0%EE> (дата звернення: 22.07.2021).

15. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> (дата звернення: 20.07.2021).

16. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20.03.2018 № 2354-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2354-19?nreg=2354-19&find=1&text=%EF%EE%F0%FF%E4%EE%EA&x=0&y=0#w14> (дата звернення: 20.07.2021).

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.95
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.7>

ЄРМАК О.О.

**ЩОДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

**ON THE ISSUE OF SOCIAL SUPPORT OF CIVIL SERVANTS
OF LAW ENFORCEMENT BODIES**

Статтю присвячено дослідженню нормативно-правових засад соціально-побутового забезпечення державних службовців правоохоронних органів, проведенню аналізу правового регулювання питання забезпечення житлом державних службовців окремих правоохоронних органів, висвітленню проблемних питань та пропозицій щодо їх вирішення.

Встановлено, що питання забезпечення житлом працівників державних органів переважно врегульовано нормативно-правовими актами, прийнятими ще у 80-х роках. Вказано на існування загального та спеціального законодавства, яким врегульовано питання забезпечення житлом.

Досліджено підстави та порядок надання державним службовцям матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань.

Звернено увагу на те, що порядок, яким врегульовано питання надання матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань, потребує нормативного удосконалення, що обґрунтовується відсутністю в ньому положень щодо визначення терміна «матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань»; примірного переліку питань, які можуть бути віднесені до категорії соціально-побутових; затвердженої форми заяви; зобов'язання працівника конкретизувати підставу для отримання матеріальної допомоги та надавати підтверджуючі документи; затвердженої форми прийняття рішення у вигляді відмови у наданні матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань; вичерпного переліку підстав для відмови у наданні матеріальної допомоги тощо.

Запропоновано авторське визначення поняття «матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань» як матеріальна допомога, яка може бути виплачена державному службовцю раз на рік у розмірі середньомісячної заробітної плати на підставі його особистої заяви за рішенням керівника державної служби у державному органі або керівника відповідного державного органу за погодженням із відповідним органом вищого рівня (за наявності такого органу) в межах затвердженого фонду оплати праці.

Визначено поняття «соціально-побутове забезпечення державних службовців» як забезпечення державних службовців службовим житлом, а також надання матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань у випадках і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України.

Доведено, що право державних службовців правоохоронних органів віднесено до категорії соціально-побутових.

Визначено, що належне соціально-побутове забезпечення державних службовців правоохоронних органів є запобіжним антикорупційним механізмом, сприяє

запобіганню плинності та відтоку досвідчених професіоналів, зміцнює авторитет та імідж правоохоронного органу загалом.

Ключові слова: право, державний службовець, правоохоронний орган, житло, квартирний облік, молодий спеціаліст, гарантії, соціально-побутове забезпечення.

The article is devoted to the study of statutory fundamentals of social support of civil servants of law enforcement bodies, analysis of legal regulation of housing of civil servants of individual law enforcement bodies, coverage of challenging issues and proposals for their solution.

It is established that normative legal acts adopted in the 80s mainly regulate the provision of employees of state bodies with housing. The availability of general and specialized legislation regulating the issue of housing is highlighted. The grounds and procedure for providing civil servants with pecuniary aid to settle welfare matters have been studied.

Attention is drawn to the fact that the procedure governing the provision of pecuniary aid to settle welfare matters requires regulatory improvement that is justified by the lack of provisions on: the definition of the term “pecuniary aid to settle welfare matters”; an approximate list of issues that can be classified as “social”; approved application form; the employee’s obligation to specify the grounds for receiving financial assistance and submitting supporting documents; approved form of decision-making in the form of refusal to provide material assistance to address social issues; an exhaustive list of grounds for refusal to provide pecuniary aid, etc.

The author defines the term “pecuniary aid to settle social matters” as financial assistance that can be paid to a civil servant once a year in the amount of average monthly salary on the basis of his personal application by the decision of the head of state service under a state body or head of the relevant state body in agreement with the higher-level body (if any) within the approved payroll.

The importance of the concept of “social support of civil servants” as the provision of civil servants with corporate housing, as well as the provision of financial assistance to address social issues in the cases and the manner prescribed by the Cabinet of Ministers of Ukraine.

It is proved that the right of civil servants of law enforcement bodies belongs to the social category. The research establishes that proper social support of law enforcement officials is a preventive anti-corruption mechanism; helps prevent the flow and outflow of experienced professionals; strengthens the authority and image of the law enforcement agency as a whole.

Key words: law, civil servant, law enforcement body, housing, housing accounting, young specialist, guarantees, social support.

Вступ. Питання забезпечення житлом залишається протягом тривалого часу актуальним як для простого пересічного українця, так і для державного службовця, що зумовлено постійним зростанням ринкових цін за квадратний метр площі житлового приміщення у великих містах, низьким рівнем заробітної плати, всесвітньою пандемією, відсутністю бюджетних коштів тощо.

Якщо у 90-х роках активно діяли державні та місцеві програми, згідно з якими державні службовці, військовослужбовці, працівники заводів, учителі, молоді спеціалісти, які навчалися за державним замовленням, забезпечувались на пільгових умовах або на безоплатній основі житлом, то нині можна констатувати лише поодинокі випадки забезпечення житлових прав працівників бюджетної сфери.

Питання забезпечення окремих категорій громадян житлом були предметом досліджень багатьох науковців, зокрема М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, Н.Б. Болотіної, В.С. Венедіктова, М.К. Галянтича, М.В. Джиги, М.І. Іншина, О.В. Лавриненка, О.Я. Лапки, К.Ю. Мельника, В.М. Плішкіна, О.В. Романова, Ю.О. Сердюк.

При цьому науковим дослідженням соціально-побутового забезпечення державних службовців правоохоронних органів приділено недостатньо уваги.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження нормативно-правових засад соціально-побутового забезпечення державних службовців правоохоронних органів, проведення аналізу правового регулювання питання забезпечення житлом державних службовців окремих правоохоронних органів, висвітлення проблемних питань та пропозицій щодо їх вирішення.

Результати дослідження. Досліджуючи нормативно-правові засади соціально-побутового забезпечення державних службовців правоохоронних органів, можемо говорити про існування загального та спеціального законодавства.

Незважаючи на велику кількість нормативно-правових актів, визначення поняття «соціально-побутове забезпечення державних службовців» не наводиться. У зв'язку з цим пропонуємо під поняттям «соціально-побутове забезпечення державних службовців» розуміти забезпечення державних службовців службовим житлом, а також надання матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань у випадках і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України.

Так, до загальних нормативно-правових актів, якими врегульовано засади соціально-побутового забезпечення державних службовців правоохоронних органів, можна віднести Конституцію України [1], Житловий кодекс України [2], Правила обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР, затверджені Радою Міністрів Української РСР і Української Республіканської Ради Професійних спілок від 11 грудня 1984 року № 470 [3], Закон України «Про державну службу» [4], Порядок надання державним службовцям матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2016 року № 500 (далі – Порядок № 500) [5] тощо.

Відповідно до ст. 47 Конституції України, кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону [1].

Завданнями житлового законодавства є регулювання житлових відносин задля забезпечення гарантованого Конституцією права громадян на житло, належного використання й схоронності житлового фонду, а також зміцнення законності в галузі житлових відносин [2].

Облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм у безстрокове користування жилих приміщень у будинках державного й громадського житлового фонду, призначених для постійного проживання, врегульовано Правилами обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР, які затверджені Радою Міністрів Української РСР і Української Республіканської Ради Професійних спілок від 11 грудня 1984 року № 470 [3].

Стаття 54 Закону України «Про державну службу» має назву «Соціально-побутове забезпечення державних службовців». Згідно з нею, державному службовцю у випадках і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України, може надаватися службове житло, а також матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань [4]. При цьому визначення останнього терміна в законі не наводиться. У зв'язку з цим пропонуємо під терміном «матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань» розуміти матеріальну допомогу, яка може бути виплачена державному службовцю раз на рік у розмірі середньомісячної заробітної плати на підставі його особистої заяви за рішенням керівника державної служби у державному органі або керівника відповідного державного органу за погодженням із відповідним органом вищого рівня (за наявності такого органу) в межах затвердженого фонду оплати праці.

Процедура надання та розмір такої допомоги врегульовано Порядком № 500 [5].

Право керівників відповідних органів надавати працівникам матеріальну допомогу для вирішення соціально-побутових питань та допомогу для оздоровлення під час надання щорічної відпустки у розмірі, що не перевищує середньомісячної заробітної плати працівника (місячного грошового забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького складу), врегульовано в Постанові Кабінету Міністрів України «Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів» від 9 березня 2006 року № 268 [6].

Згідно з Порядком № 500, державним службовцям матеріальна допомога може надаватися один раз на рік у розмірі середньомісячної заробітної плати на підставі особистої заяви.

Рішення про надання матеріальної допомоги державним службовцям приймається керівником державної служби у державному органі в межах затвердженого фонду оплати праці, а рішення про надання керівнику державної служби у державному органі та його заступникам допомоги приймається керівником відповідного державного органу за погодженням із відповідним органом вищого рівня (за наявності такого органу).

В цьому разі йдеться про дискреційні повноваження. «Дискреція» є словом французького походження, вперше використаним у 1705 році, а також має багато визначень. Так, Словник

іншомовних слів під словом «дискреція» розуміє вирішення посадовою особою або державним органом певного питання на власний розсуд [7].

Відповідно до Методології проведення антикорупційної експертизи, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 23 червня 2010 року № 1380/5, використовувався термін «дискреційні повноваження» як сукупність прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що дають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з кількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом [8; 9].

В підтвердження цього Національним агентством з питань державної служби України (далі – НАДС) від 20 лютого 2017 року № 1505/13-17 надано роз'яснення, згідно з якими, на думку цього державного органу, оскільки матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань не є обов'язковою виплатою, то вона може бути виплачена державному службовцю за рішенням керівника державної служби в державному органі лише за наявності коштів фонду оплати праці на її виплату в розмірі середньомісячної заробітної плати або не виплачуватись взагалі [10].

Також слід відзначити, що, відповідно до пункту 5 Порядку № 500, державним службовцям, переведеним з одного державного органу в інший, матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань надається за умови, що вони не отримували її за попереднім місцем роботи в році, у якому були переведені [5]. При цьому на законодавчому рівні не врегульовано, яким саме документом підтверджується факт того, що працівник не отримував таку допомогу в поточному році за попереднім місцем роботи, а також сам порядок отримання такої інформації.

Підтвердженням того, що державний службовець, який переведений з одного державного органу до іншого, не отримував матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань у поточному році за попереднім місцем роботи, може бути відповідна довідка, надана державному службовцю державним органом, з яким він перебував у трудових відносинах.

Аналогічно таке підтвердження можна застосувати для державних службовців, які призначені на посади в державний орган не в порядку переведення, оскільки Порядком № 100 визначено, що матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань може надаватись один раз на рік [10].

Вважаємо, що порядок, яким врегульовано питання надання матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань, потребує нормативного удосконалення, що обґрунтовується відсутністю в ньому положень щодо визначення терміна «матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань»; примірного переліку питань, які можуть бути віднесені до категорії соціально-побутових; затвердженої форми заяви; зобов'язання працівника конкретизувати підставу для отримання матеріальної допомоги та надавати підтверджуючі документи; затвердженої форми прийняття рішення у вигляді відмови у наданні матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань; вичерпного переліку підстав для відмови у наданні матеріальної допомоги; процедури підтвердження неотримання матеріальної допомоги працівником за попереднім місцем роботи тощо

Щодо забезпечення житлом слід зазначити, що Постановою Ради Міністрів Української РСР «Про службові жилі приміщення» від 4 лютого 1988 року № 37 затверджено Перелік категорій працівників, яким може бути надано службові жилі приміщення (далі – Перелік), до якого включені такі категорії:

- працівники МВС, а також підпорядкованих йому органів, закладів та установ, військово-вслужбовці Національної гвардії;
- співробітники-військовослужбовці СБУ за визначеним переліком до одержання ними постійного жилого приміщення;
- робітники управління державної охорони до одержання постійного жилого приміщення;
- працівники інших, не зазначених у Переліку, центральних органів виконавчої влади, а також органів, що функціонують у їх системі, які мають статус державних службовців, керівників структурних підрозділів, їх заступників, головних спеціалістів, на час виконання ними службових обов'язків;
- особи рядового й начальницького складу, державні службовці та працівники ДСНС за переліком, визначеним Головою ДСНС;
- поліцейські, державні службовці та працівники Національної поліції [11].

Наведений перелік дає підстави говорити, що категорії «державний службовець» та «працівник правоохоронних органів» зазначаються окремо.

Щодо спеціальних нормативно-правових актів, якими врегульовано питання забезпечення житлом працівників правоохоронних органів, слід відзначити, що єдиного переліку для усіх не існує. Окрім цього, перелік таких спеціальних нормативно-правових актів різниться залежно від відповідного правоохоронного органу, в якому проходить службу державний службовець. Так, наприклад, якщо йдеться про працівника Національного антикорупційного бюро України, то відповідні засади забезпечення житлом врегульовано Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» [12], якщо про працівника митного органу, – Митним кодексом України [13], якщо про працівника Служби безпеки України, – Законом України «Про Службу безпеки України» [14]. Окрім цього, деякими органами впроваджуються окремі програми або ж підзаконні нормативно-правові акти, які регулюють питання забезпечення житлом чи компенсації за оренду житла.

Наприклад, Наказом Офісу Генерального прокурора від 17 липня 2020 року № 323 затверджено Положення про порядок надання службових жилих приміщень і користування ними в органах прокуратури, Положення про житлово-побутові комісії в органах прокуратури, яким визначено, що службові жилі приміщення призначаються для заселення працівниками органів прокуратури за переліком посад, визначених Наказом Генерального прокурора, які у зв'язку з характером їх службової діяльності повинні проживати за місцем проходження служби (роботи) [15].

Висновки. Таким чином, доходимо висновку, що право на житло віднесено до категорії соціально-побутових. Характерною особливістю законодавства, яким врегульовано підстави та порядок забезпечення житлом, є те, що воно прийнято ще у 80-х роках, до набуття Україною незалежності, однак чинне досі. Норми видаються застарілими та потребують адаптації до сучасних умов суспільного буття.

Регулювання права на житло державного службовця, який проходить службу в правоохоронних органах, разом із загальним законодавством, нормами спеціальним актів є додатковою гарантією їхнього адміністративно-правового статусу.

Окрім цього, належне соціально-побутове забезпечення державних службовців правоохоронних органів є запобіжним антикорупційним механізмом, сприяє запобіганню плинності та відтоку досвідчених професіоналів, зміцнює авторитет та імідж правоохоронного органу загалом.

Запропоновано під поняттям «соціально-побутове забезпечення державних службовців» розуміти забезпечення державних службовців службовим житлом, а також надання матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань у випадках і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Житловий кодекс Української РСР : Закон Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30 червня 1983 року № 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>.
3. Правила обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР : Постанова Ради Міністрів Української Радянської Соціалістичної Республіки від 11 грудня 1984 року № 470. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/470-84-%D0%BF#Text>.
4. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
5. Порядок надання державним службовцям матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2016 року № 500. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-2016-%D0%BF#Text>.
6. Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 березня 2006 року № 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2006-%D0%BF#Text>.
7. Бибик С.П., Сютя Г.М. Словник іншомовних слів. Харків : Консум, 2006. 380 с.
8. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи : Наказ Міністерства юстиції України від 23 червня 2010 року № 1380/5 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10#Text>.

9. Губська О.В. Дискреція та її межі: що говорить про це національне та міжнародне законодавство. *Судебно-юридическая газета*. 2020. URL: <https://bit.ly/3qSzVo9>.

10. Щодо виплати матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань держслужбовцям. *Держслужбовець*. 2017. Липень. № 7. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2017/july/issue-7/article-28916.html>.

11. Про службові жилі приміщення : Рада Міністрів Української РСР від 4 лютого 1988 року № 37. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-88-%D0%BF/ed20200714#Text>.

12. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.

13. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.

14. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.

15. Про затвердження Положення про порядок надання службових жилих приміщень і користування ними в органах прокуратури та Положення про житлово-побутові комісії в органах прокуратури : Наказ Офісу Генерального прокурора від 17 липня 2020 року № 323. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0323905-20#Text>.

УДК 342.95:35.078.18

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.8>

ЛАВРЕНЧУК О.В., ТИЛЬЧИК О.В.

ЗАГАЛЬНІ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ОЗНАКИ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ GENERAL AND SPECIAL FEATURES OF PROCEDURAL COMPULSION MEASURES

У роботі здійснено змістовний аналіз ознак адміністративного примусу та запропоновано авторське визначення загальних та спеціальних ознак заходів процесуального примусу. Установлено, що адміністративний примус характеризується такими основними ознаками: 1) національне законодавство передбачає дві правові підстави застосування заходів адміністративного примусу, як-от вчинення протиправного діяння та виникнення надзвичайних обставин чи ситуацій; 2) підстави застосування заходів адміністративного примусу обов'язково повинні бути закріплені в національному законодавстві, а їх реальне застосування має базуватись на актах застосування права; 3) заходи адміністративного примусу можуть мати як персоніфікований характер, так і неперсоніфікований; 4) застосування заходів адміністративного примусу завжди пов'язане з тимчасовим обмеженням прав і свобод особи, яке здійснюється вповноваженими на те владними суб'єктами; 5) заходи адміністративного примусу можуть застосовуватись: а) із метою відвертання ймовірних шкідливих наслідків для особи, суспільства та держави; б) із метою припинення вже розпочатого протиправного діяння, яке триває у часі; в) із метою забезпечення процедурного чи процесуального адміністративного провадження; г) із метою притягнення винних осіб до відповідальності; ґ) із метою відновлення правового стану, який існував до моменту вчинення протиправних дій. Запропоновано серед ознак, які характеризують заходи процесуального примусу, виокремлю-

© ЛАВРЕНЧУК О.В. – здобувач кафедри адміністративного та господарського права (Запорізький національний університет)

© ТИЛЬЧИК О.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки (Університет державної фіскальної служби України)

вати такі: 1) підставою для застосування заходів процесуального примусу є вчинення протиправного діяння учасником адміністративного судочинства; 2) заходи процесуального примусу завжди мають персоналізований характер, адже застосовуються до конкретного учасника адміністративного судочинства; 3) такі заходи можуть бути застосовані виключно адміністративним судом; 4) кожне рішення адміністративного суду про застосування заходу процесуального примусу потребує документального оформлення у вигляді відповідної ухвали суду чи постанови суду про накладення адміністративного стягнення; 5) заходи процесуального примусу переслідують одну загальну мету – забезпечення адміністративного провадження у справі та декілька спеціальних цілей: а) спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил; б) добросовісне виконання процесуальних обов'язків; в) припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства.

Ключові слова: адміністративний примус, заходи адміністративного примусу, заходи процесуального примусу, обмеження прав і свобод особи, ознаки заходів процесуального примусу.

The article conducts a comprehensive analysis of the measures of procedural compulsion and provides the author's definition of general and special features of the measures of procedural compulsion. It is established that administrative coercion is characterized by the following main features: 1) national legislation enshrines two legal grounds for the application of measures of administrative coercion – the commission of an illegal act and the emergence of extraordinary circumstances or situations; 2) the grounds for the application of measures of administrative coercion must be consolidated in national law, and their actual application must be based on acts of law enforcement; 3) measures of administrative coercion may be both personalized and impersonal; 4) the application of measures of administrative coercion is always associated with the temporary restriction of the rights and freedoms of the person that is carried out by authorized bodies; 5) measures of administrative coercion may be applied: a) in order to prevent probable harmful consequences for a person, society and the state; b) to terminate already initiated illegal act which proceeds in time; c) in order to ensure procedural administrative proceedings; d) in order to bring the perpetrators to justice; e) in order to restore the legal status that existed before the commission of illegal acts. It is proposed to distinguish the following among the features that characterize the measures of procedural compulsion: 1) the basis for the application of procedural compulsion measures is the commission of an illegal act by a participant in administrative proceedings; 2) measures of procedural compulsion are always personalized, because they are applied to a particular participant in administrative proceedings; 3) such measures may be applied only by an administrative court; 4) each decision of the administrative court on the application of a measure of procedural compulsion requires document in the form of a relevant court ruling or court ruling on the imposition of an administrative penalty; 5) measures of procedural compulsion pursue one general goal – to ensure administrative proceedings in the case and several special purposes: a) encouraging the relevant persons to comply with the rules established by the court; b) conscientious performance of procedural duties; c) termination of the abuse of rights and preventing the creation of illegal obstacles to the administration of justice.

Key words: administrative coercion, measures of administrative coercion, measures of procedural compulsion, restriction of rights and freedoms of man, features of measures of procedural compulsion.

Вступ. Про ознаки та види заходів адміністративного примусу в науковій літературі точаться дискусії з 20-х років минулого століття, коли в УСРР у 1927 році був ухвалений Адміністративний кодекс, який закріплював розділи, присвячені підставам та порядку застосування органами державної влади окремих видів примусових заходів [1]. За століття ситуація мало в чому змінилася, тому дискусії продовжуються стосовно як визначення адміністративного примусу та його ознак, так і класифікації заходів адміністративного примусу. Пояснюється такий стан ре-

чей тим, що, по-перше, змінюється (трансформується) з об'єктивних причин державно-владний вплив на суспільні відносини (командно-адміністративні методи управління замінюються гармонійним поєднанням приписів, заборон та дозволів), по-друге, з кожним десятиліттям ускладнюється суспільне життя, яке потребує нових форм реагування держави, зокрема, у вигляді закріплення в національному законодавстві нових видів заходів адміністративного примусу, по-третє, безсистемність сучасної науки адміністративного права призводить до термінологічного хаосу в категоріальному апараті цієї галузевої науки.

Заходи процесуального примусу, безумовно, є одним із видів заходів адміністративного примусу, але це безапеляційне твердження, яке висловлюється в науковій літературі, потребує послідовного наукового обґрунтування.

Зазначені обставини свідчать про актуальність теми статті та про необхідність проведення подальшого аналізу ознак заходів процесуального примусу та специфічних ознак заходів процесуального примусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання визначення ознак заходів адміністративного примусу розглядали у своїх наукових працях В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Бітяк, А.С. Васильєва, І.П. Голосниченко, О.Т. Зима, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Д.М. Лук'янець, О.І. Миколенко, В.Д. Сорокін та ін. У наукових джерелах пропонувались, по-перше, різні концепції адміністративного примусу, кожна з яких по-своєму розкривала його зміст, по-друге, різні критерії класифікації заходів адміністративного примусу (до слова, серед видів заходів адміністративного примусу до 2005 року, як правило, не виокремлювали окрему групу заходів процесуального примусу), по-третє, різні підходи до визначення ознак адміністративного примусу (навіть представники однієї концепції адміністративного примусу пропонували суперечливий набір ознак, що характеризували це правове явище). При цьому в науці адміністративного права вкрай мало ґрунтовних досліджень, присвячених власне ознакам заходів процесуального примусу. Переконані, що такі дослідження мають бути складником реформування і вдосконалення адміністративного процесуального законодавства.

Постановка завдання. Основними завданнями, розв'язанню яких присвячена ця стаття, є такі:

- 1) надати змістовний аналіз ознак адміністративного примусу, які виокремлюють у науковій літературі;
- 2) запропонувати авторський перелік загальних та спеціальних ознак заходів процесуального примусу.

Результати дослідження. Заходи процесуального примусу закріплені в Главі 9 Розділу І КАС України. Їх визначення в ч. 1 ст. 144 КАС України дає лише приблизне уявлення про цей вид заходів адміністративного примусу, тому виникає необхідність комплексної характеристики цих заходів, зважаючи на загальні підходи до визначення адміністративного примусу, що представлені в науковій літературі.

Першою проблемою, яка завжди виникає під час характеристики заходів адміністративного примусу, є відповідь на питання про те, що є підставою для застосування цих заходів. Так, наприклад, Д.М. Бахрах у 80-х та 90-х роках минулого століття наполегливо доводив тезу про те, що єдиною підставою застосування заходів адміністративного примусу є вчинення протиправного діяння (підкреслюємо, що йдеться не про вчинення правопорушення, яке обов'язково характеризується наявністю складу правопорушення (суб'єкта, суб'єктивної сторони, об'єкта та об'єктивної сторони), а про вчинення протиправного діяння, яке може не відповідати вимогам складу правопорушення) [2, с. 13]. Ця логіка була взята на озброєння законодавцем, коли ухвалювався Закон України «Про Національну поліцію». Нормативно-правовий акт закріпив поняття «поліцейський захід», яке визначив як «дію або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень» [3, ст. 29]. Тобто поліцейські заходи (як вид заходів адміністративного примусу) не охоплюють своїм змістом заходи превентивного характеру.

Водночас більшість науковців, які займалися і сьогодні займаються проблематикою адміністративного примусу (А.Т. Комзюк, О.І. Миколенко, В.О. Продаєвич та ін.), вказують на те, що підставою для застосування заходів адміністративного примусу може бути не тільки вчинення протиправного діяння, а й надзвичайна обставина чи ситуація (аварія, стихійне лихо, інфекційна хвороба та ін.). Так, наприклад, В.О. Продаєвич стосовно цього зазначає: «Важко погодитись із

таким підходом до визначення правового примусу. На нашу думку, правовий примус не завжди пов'язаний тільки з протиправним діянням» [4, с. 34].

Повністю підтримуємо такий підхід, адже адміністративний примус – це обмеження прав і свобод особи, яке здійснюється вповноваженими на те владними суб'єктами на підставі та в порядку, що передбачені національним законодавством. Так, Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» закріплює перелік заходів, які, з одного боку, застосовуються для забезпечення режиму надзвичайного стану, з іншого – тимчасово обмежують права і свободи осіб, які перебувають на території, де введено надзвичайний стан, як-от: а) заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом; б) обмеження руху транспортних засобів та їх огляд; в) примусове відчуження або вилучення майна у юридичних і фізичних осіб; г) установа особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування на території, де вводиться надзвичайний стан; ґ) заборона страйків; д) посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства [5, ст. 16]. Так, наприклад, такий захід, як «обмеження руху транспортних засобів та їх огляд», є класичним заходом адміністративного примусу, головна мета якого – запобігти настанню можливих шкідливих наслідків для окремої особи, групи осіб, суспільства взагалі чи держави. Уповноваженим суб'єктам для застосування цього заходу не потрібно чекати на вчинення протиправного діяння, а достатньо наявності ймовірної загрози вчинення таких протиправних діянь чи загрози настання інших шкідливих наслідків у вигляді розповсюдження хвороби, пожежі, шкоди здоров'ю людини та ін.

Якщо звернутися до особливостей заходів процесуального примусу, то підставою їх застосування є протиправна поведінка учасників адміністративного судочинства. На це звертається увага у ч. 1 ст. 144 КАС України.

Таким чином, можна зробити висновок, що для застосування заходів адміністративного примусу національне законодавство передбачає такі дві правові підстави, як вчинення протиправного діяння та виникнення надзвичайних обставин чи ситуацій. Підставою для застосування заходів процесуального примусу є вчинення протиправного діяння учасниками адміністративного судочинства.

Другою ознакою адміністративного примусу, яка викликає дискусію в науковому середовищі, є те, що адміністративний примус завжди носить персоналізований характер. Так, наприклад, Д.М. Бахрах стверджує, що «правовий примус застосовується тільки до певних суб'єктів права (осіб і організацій)» [2, с. 14]. Цей висновок є логічним, якщо єдиною підставою для застосування заходів адміністративного примусу визнати вчинення протиправного діяння (це і доводить у своїх працях Д.М. Бахрах). Звичайною реакцією з боку держави на протиправне діяння є застосування компетентним суб'єктом правової санкції до особи, яка вчинила протиправне діяння. Правові санкції (у національних правових системах) завжди мають персоналізований характер, бо застосовуються конкретно до тієї особи, яка вчинила протиправне діяння. Адміністративний примус, як уже підкреслювалось вище, є обмеженням прав і свобод особи, яке здійснюється вповноваженими на те владними суб'єктами на підставі та в порядку, що передбачені національним законодавством. Таке обмеження може носити як індивідуальний характер (під час застосування до правопорушника адміністративних стягнень, передбачених ст. 24 КУпАП), так і колективний (митний контроль здійснюється не стосовно конкретної особи, а стосовно всіх осіб, які перетинають кордон України; вимоги дотримання карантину стосуються не конкретної особи, а всіх осіб, які перебувають на території України).

Специфікою заходів процесуального примусу є те, що вони мають суто індивідуальний характер. Тобто попередження, привід, штраф чи будь-який інший вид заходу процесуального примусу застосовується до конкретної особи, яка є учасником адміністративного судочинства.

Отже, заходи адміністративного примусу можуть мати як персоналізований характер, так і неперсоналізований, тоді як заходи процесуального примусу завжди мають персоналізований характер.

Наступна ознака адміністративного примусу, на яку свого часу звертав увагу С.С. Алексєєв, полягає в тому, що підстави застосування заходів примусу обов'язково повинні бути закріплені в національному законодавстві, а їх реальне застосування має базуватись на актах застосування права [6, с. 158]. Із республікою частинною твердження С.С. Алексєєва погоджуємось, адже це певна аксіома у сфері юриспруденції, оскільки суб'єкти владних повноважень не можуть на власний розсуд застосовувати заходи адміністративного примусу. У національному законодавстві передбачені правові підстави та порядок їх застосування, а також коло суб'єктів, які можуть застосу-

вати та до яких може бути застосований певний вид заходів примусу. Друга ж частина твердження С.С. Алексєєва потребує роз'яснення, адже практика правозастосування більш різноманітна, ніж теоретичні конструкції, які пропонує теорія права. Так, наприклад, у положеннях КУпАП передбачено підстави застосування такого заходу, як доставлення порушника до підрозділу Національної поліції (ст. 259 КУпАП). При цьому в нормативно-правовому акті нема жодного слова про акт, яким оформлюється застосування такого заходу примусу. Виходить, що доставлення порушника не має документального оформлення і базується виключно на інтелектуальному акті застосування права. Щоб застосувати цей захід примусу суб'єкту правозастосування достатньо у голові сформулювати відповідне рішення. В умовах діджиталізації публічного управління такі інтелектуальні акти застосування права стають розповсюдженими (як-от рішення про внесення відомостей у державний реєстр), але в науковій літературі їх чомусь не досліджують, а також унікають їх характеристики під час визначення системи актів застосування права.

КАС України передбачає для кожного виду заходу процесуального примусу документальні акти застосування права (різні ухвали суду, постанову про накладення адміністративного стягнення). Тобто кожне рішення адміністративного суду про застосування заходу процесуального примусу потребує документального оформлення.

В.О. Продаєвич стверджує, що заходи адміністративного примусу застосовуються, «по-перше, як крайній засіб забезпечення і охорони правопорядку та пов'язані з притягненням винних осіб до адміністративної відповідальності, по-друге, як заходи, направлені на попередження і припинення можливих або вчинюваних правопорушень чи шкідливих наслідків для держави, суспільства й окремих громадян» [4, с. 38]. Ця ознака, на нашу думку, може виокремлюватися під час характеристики адміністративного примусу, але вона не є обов'язковою, тобто такою, яка б розкривала сутність цього правового явища. Дійсно, якщо розмірковувати про значення заходів адміністративного примусу порівняно з іншими методами державного управління (до слова, про них у сучасній літературі вже майже не згадується), то на відміну від методів переконання та заохочення адміністративний примус використовується як крайній засіб забезпечення й охорони правопорядку в країні. Це типова ситуація для всіх країн, навіть тих, які мають демократичний політичний режим. Коли в державі заходи переконання та заохочення не досягають бажаного результату, то держава вимушена звертатися до арсеналу заходів адміністративного примусу.

Наступна ознака адміністративного примусу, яка є важливою для подальшої класифікації його заходів, полягає в тому, що заходи примусу тимчасово обмежують права і свободи особи, переслідуючи при цьому різні цілі. Можна виокремити такі цілі застосування заходів адміністративного примусу:

- запобігання настанню ймовірних шкідливих наслідків для особи, суспільства та держави (заходи попередження);
- припинення вже розпочатого протиправного діяння, яке триває в часі (заходи припинення);
- забезпечення процедурного чи процесуального адміністративного провадження (заходи процедурного та процесуального характеру);
- притягнення винних осіб до відповідальності (заходи адміністративної відповідальності);
- відновлення правового стану, який існував до моменту вчинення протиправних дій (адміністративно-відновлювальні заходи).

Як видно із запропонованого переліку основних цілей, всі заходи процесуального примусу переслідують одну загальну мету – забезпечення адміністративного провадження у справі. КАС України конкретизує цю загальну мету, зазначаючи, що заходи процесуального примусу застосовуються «з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства» [7, ст. 144]. Тобто законодавець перерахував цілі, які досягаються під час застосування окремих видів процесуального примусу. Так, наприклад, із метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил попередження та видалення із залу судового засідання задля добросовісного виконання процесуальних обов'язків застосовується привід, а з метою припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства застосовується штраф.

Наступна ознака адміністративного примусу полягає в тому, що заходи примусу застосовує широке коло вповноважених на те суб'єктів. Так, О.В. Джафарова та В.О. Іванцов наголошують, що «... заходи адміністративного примусу застосовуються, як правило, органами виконавчої

влади та посадовими особами. Лише в окремих випадках (як виняток) їх застосування покладається на суди (суддів) і представників окремих об'єднань громадян» [8, с. 59–61]. Можливо, у 2007 році, коли була написана наукова праця О.В. Джафарової та В.О. Іванцова, реальний стан речей у суспільстві відповідав цим висновкам. Сьогодні ж слід визнати той факт, що заходи адміністративного примусу вповноважені застосовувати не тільки органи виконавчої влади, а й інші органи державної влади (як-от СБУ) та місцевого самоврядування, а також громадські об'єднання (громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, порядок створення та повноваження яких визначені у Законі України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [9]). З огляду на те, що встановити точне коло суб'єктів, які вповноважені сьогодні застосовувати заходи адміністративного примусу, майже не видається можливим (основна причина – динамічність та нестабільність національного законодавства в цій частині), вважаємо таку ознаку адміністративного примусу несуттєвою. Її виокремлення серед інших ознак адміністративного примусу допомагає лише осягнути обсяг проблематики у сфері правового закріплення підстав та порядку застосування заходів примусу, але не розкриває їх сутності та не вказує на відмінності порівняно з іншими правовими явищами (як-от адміністративні санкції). Водночас ця ознака розкриває особливості заходів процесуального примусу, адже КАС України чітко наголошує на тому, що такі заходи можуть бути застосовані виключно адміністративним судом (ч. 2 ст. 144 КАС України).

Висновки. Установлено, що адміністративний примус характеризується такими основними ознаками: 1) національне законодавство передбачає дві правові підстави застосування заходів адміністративного примусу, як-от учинення протиправного діяння та виникнення надзвичайних обставин чи ситуацій; 2) підстави застосування заходів адміністративного примусу обов'язково повинні бути закріплені в національному законодавстві, а їх реальне застосування базуватись на актах застосування права; 3) заходи адміністративного примусу можуть мати як персоніфікований характер, так і неперсоніфікований; 4) застосування заходів адміністративного примусу завжди пов'язане з тимчасовим обмеження прав і свобод особи, яке здійснюється вповноваженими на те владними суб'єктами; 5) заходи адміністративного примусу можуть застосовуватись: а) із метою відвертання ймовірних шкідливих наслідків для особи, суспільства та держави (заходи попередження); б) із метою припинення вже розпочатого протиправного діяння, яке триває у часі (заходи припинення); в) із метою забезпечення процедурного чи процесуального адміністративного провадження (заходи процедурного та процесуального характеру); г) із метою притягнення винних осіб до відповідальності (заходи адміністративної відповідальності); ґ) із метою відновлення правового стану, який існував до моменту вчинення протиправних дій (адміністративно-відновлювальні заходи).

Більшість із перерахованих вище ознак притаманні також заходам процесуального примусу, які є одним із видів заходів адміністративного примусу. Водночас положення національного законодавства дозволяють виокремити спеціальні ознаки, що характеризують виключно заходи процесуального примусу: 1) підставою для застосування заходів процесуального примусу є вчинення протиправного діяння учасником адміністративного судочинства; 2) заходи процесуального примусу завжди мають персоніфікований характер, адже застосовуються до конкретного учасника адміністративного судочинства; 3) такі заходи можуть бути застосовані лише адміністративним судом; 4) кожне рішення адміністративного суду про застосування заходу процесуального примусу потребує документального оформлення у вигляді відповідної ухвали суду чи постанови про накладення адміністративного стягнення; 5) заходи процесуального примусу переслідують одну загальну мету – забезпечення адміністративного провадження у справі та декілька спеціальних цілей: а) спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил; б) добросовісне виконання процесуальних обов'язків; в) припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства.

Список використаних джерел:

1. Адміністративний кодекс УСРР 1927. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. Кол. Ю.С. Шемшученко [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998. 2004. URL: https://leksika.com.ua/19820510/legal/administrativniy_kodeks_usrr_1927
2. Бахрах Д.Н. Административная ответственность граждан в СССР : Учебное пособие. Свердловск : Издательство Уральского университета, 1989. 204 с.
3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

4. Продаєвич В.О. Місце адміністративної відповідальності в системі заходів адміністративного примусу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2007. 200 с.

5. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. Ст. 176.

6. Алексеев С.С. Механизм правового регулювання в соціалістическом государстве. Москва : Юрид. лит., 1966. 187 с.

7. Кодекс адміністративного судочинства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15?find=1&text=заходи#Text>

8. Джафарова О.В., Іванцов В.О. Проблеми класифікації заходів адміністративного примусу. *Актуальні проблеми державного управління*. 2007. № 1 (31). С. 59–67.

9. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 40. Ст. 338.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.9>

МАЛЕТИЧ М.М.

ПРО КОНСУЛЬТАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ В СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОВАДЖЕНЬ

ON CONSULTATIVE PROCEDURE IN THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

У статті розглянуто нові види адміністративних процедур, що виникають у зв'язку зі збільшенням потреб суспільства у наданні інформації про порядок надання публічних та адміністративних послуг. Консультативні процедури за своїм змістом є близькими до роз'яснювальної інтерпретаційної діяльності, додаткової за своїм призначенням та, як правило, такої за своїми часовими межами, що передре основному адміністративному провадженню (процедурі).

Автором зроблено висновок про те, що значення консультативних процедур загалом недооцінюється, а порядок їх здійснення часто не має достатньої деталізації щодо процедурних вимог. Тому важливо не тільки сприяти формуванню сучасних національних стандартів надання адміністративних послуг, а й забезпечити їх відповідність консультативним процедурам та іншим пов'язаним провадженням.

Сформульовані висновки стосовно розвитку адміністративно-процедурного законодавства з необхідністю вдосконалення суміжних видів адміністративних проваджень: консультативних процедур, інформаційного обслуговування, надання адміністративних послуг тощо. Консультативні процедури вимагають розвитку у взаємозв'язку із закріпленою в законі компетенцією адміністративного органу щодо розгляду адміністративних справ певних видів. Консультативні процедури не можуть надаватися адміністративними органами за визначеними законом сферами наданої компетенції. У результаті консультативної процедури приймаються обов'язкові або факультативні консультативні рішення, а у разі стандартизованої консультативної процедури – стандартизовані консультативні рішення.

Ключові слова: консультативна процедура, адміністративне провадження, компетенція, адміністративний орган, закон, рішення, онлайн-консультування, онлайн-конференція консультаційного характеру.

In this article author's reviewed new types of administrative procedures, arising in respect to raising demands of the society in rendering public services, f. ex. administrative services. Consultative procedures as to their essence are close to explanatory and interpretational practical activities, additional by it's goal, and, as a rule, within temporary frames prior to the main administrative proceeding (procedure).

Author made the conclusion, that the meaning of consultative procedures as a whole is underestimated, and the order of their realization often has no necessary detalization as to procedural demands. That's why it is important to support not only development of modern standards of rendering administrative services, but also to provide their correlation with consultative procedures and other connected proceedings.

Conclusions have been made as to development of administrative procedural legislation & improvement of related types of administrative proceedings: consultative procedures, informational support, rendering administrative services etc. Consultative procedures are to be normatively defined according to the specified by the effective law competence of administrative body as to hearing administrative cases of certain types. Consultative procedures cannot be rendered by administrative bodies without competence defined by the law. Results of consultative procedure originate in obligatory or facultative consultative decisions, and in case of standardized consultative procedure – standardized consultative decision.

Key words: *consultative procedure, administrative proceeding, competence, administrative body, law, decision, online consulting, online conference of consultative character.*

Вступ. Актуальність дослідження полягає у виникненні нових видів адміністративних процедур, що виникають у зв'язку з підвищенням потреб суспільства у наданні інформації про зміст, порядок надання публічних та адміністративних послуг. Консультативні процедури за своїм змістом є близькими до роз'яснювальної інтерпретаційної діяльності, допоміжної за своїм призначенням та, як правило, такої за часовими межами, що передує основній адміністративній процедурі, в якій відбувається реалізація суб'єктивного права приватної особи.

У вітчизняному адміністративному законодавстві консультативних процедур недооцінюється, а порядок їх здійснення часто не має деталізації щодо процедурних вимог. Тому важливо, на наш погляд, не тільки сприяти формуванню сучасних національних стандартів надання адміністративних послуг, а й забезпечити єдність, поступальність, змістовність пов'язаних проваджень.

Постановка завдання. Консультативні процедури в системі адміністративних проваджень є малодослідженою вітчизняною адміністративно-правовою наукою. З огляду на це, метою статті є окреслення місця й значення консультативних процедур у системі адміністративних проваджень на прикладі європейських країн, що дозволить сформулювати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення вітчизняного адміністративно-процедурного законодавства та суміжних сегментів адміністративного законодавства, які послуговуються консультаційними механізмами для ухвалення адміністративних рішень.

Серед основних завдань статті визначено такі: розглянути сучасний досвід провідних європейських країн щодо виокремлення консультативних процедур у системі адміністративних проваджень, розвитку правових форм, ключових стандартів, правил, вимог щодо забезпечення населення якісними консультативними послугами, що за своєю природою відрізняються від інформативних та адміністративних послуг.

Результати дослідження. Характер консультативних процедур можна представити шляхом виокремлення двох основних груп значень, що передбачають розподіл на обов'язкові та факультативні консультативні процедури. Законодавство може передбачати специфічні підходи до консультування адміністративними органами або не враховувати їх доцільність для певних видів діяльності. Проте, на наш погляд, для розвитку цього виду адміністративних проваджень в Україні необхідно забезпечити їх розуміння та відповідність очікуванням громадян, юридичних осіб, суб'єктів владних повноважень та взаємозв'язок із наданою адміністративному органу компетенцією, для реалізації якої необхідне дотримання і певних видів консультативних процедур.

Важливою властивістю консультативних процедур є відповідність компетенції вповноваженого адміністративного органу, заснованого відповідно до закону. Це положення означає, що адміністративний орган має бути компетентним у відповідній сфері та не надавати консультатив-

ні послуги за межами обсягу наданої законом компетенції щодо розгляду та вирішення адміністративних справ.

Консультативні процедури реалізуються як складник механізму реалізації повноважень адміністративного органу та, як правило, мають законодавчо закріплене підґрунтя, реалізуються в строки та в порядку, передбаченому в актах нормативного характеру. Синонімічною назвою, що застосовується в європейських джерелах, є «консультативні утворення» (системи) [1, р. 202], проте такий зворот не досить чітко відтворює специфіку адміністративного провадження, тому варто, на наш погляд, використовувати дефініцію консультативних процедур та механізмів їх реалізації або надання вповноваженими адміністративними органами.

Нормативно визначені консультативні процедури, як правило, застосовується для правового регулювання зовнішньої діяльності органів публічної адміністрації, в них визначаються вимоги щодо організації діяльності відповідних органів, функціонування відповідних підрозділів адміністративних органів, специфіки, способів, строків надання консультативних послуг населенню, причому окреслені суттєві характеристики можуть бути різними, тобто не зовсім уніфікованими для однорідних видів адміністративних проваджень. До того ж на рівні закону передбачається право адміністративного права відмовити у наданні таких послуг, якщо суб'єкт надання не отримав відповідних запитів упродовж розумного строку. Тут можна встановити певну аналогію з розумними строками надання адміністративних послуг, проте для консультативних процедур вони є менш формалізованими та визначаються залежно від їх загальної доступності громадянам, зручності, обсягу компетенції адміністративного органу та пов'язаних із нею видів адміністративних проваджень.

Правило забезпечення обов'язкового надання консультативних процедур суто вповноваженим адміністративним органом є непорушним. Забороняється надання консультативних процедур поза сферою компетенції адміністративного органу, його прямими функціональними та компетенційними прерогативами.

Уповноважений адміністративний орган зобов'язаний надати чітку, зрозумілу та викладену простою мовою консультативну процедуру в межах наданої компетенції. І таке консультативне рішення має відповідати вимогам щодо наявності всіх необхідних елементів, щоб забезпечити достатнє роз'яснення порядку, строків, особливостей надання основної послуги, реалізації адміністративного провадження.

За породжуваними наслідками консультативні процедури не є однаковими, а можуть призводити (у разі факультативного характеру консультативної процедури) до не пов'язаного з адміністративним консультативного рішення, що має вільний характер та може бути досить широким за своїм змістом; у разі обов'язкової консультативної процедури уповноважений адміністративний орган щодо прийняття адміністративного рішення не може прийняти непов'язане консультативне рішення; у разі стандартизованої консультативної процедури рішення має відповідати стандартизованому або взагалі не прийматися.

У європейській правозастосовній практиці заборонено надання негативних консультативних рішень за результатами консультативних процедур, тому такі рішення визнаються незаконними. На характер консультативної процедури має значний вплив також регулярність здійснення такого виду процедур, досвід їх надання, оскарження, систематизації тощо. Для України вищезгаданий досвід європейських країн щодо надання консультативних рішень у межах консультативних процедур заслуговує на врахування в межах розвитку адміністративно-процедурного законодавства, а також для впорядкування викладених у численних підзаконних адміністративно-правових актах вимог щодо надання консультацій населенню.

Важливо зазначити, що розвиток правового регулювання консультативних процедур призвів і до формування специфічних узагальнень консультативної практики, створення консультативних покажчиків як за предметною ознакою, так і за суб'єктною, що найчастіше використовуються громадянами під час консультування на офіційному сайті органу. Серед інноваційних форм, що виникають у сучасній європейській практиці, слід указати і на онлайн-консультації, онлайн-конференції, чати, систематизовані каталоги із захищеним доступом до розміщених на них інформаційно-консультаційних джерел. Такі форми, на наш погляд, також потребують урегулювання в українському законодавстві, адже зможуть значно спростити отримання консультацій широким колом осіб та сприятимуть утвердженню вимог щодо юридичної визначеності, прозорості, відповідальності в діяльності адміністративних органів.

Консультативні процедури в системі адміністративних проваджень є самостійними. Вони передують ініціюванню основного провадження та роз'яснюють його етапи, порядок прийнят-

тя рішення, правила, процедури, відмінність від інших суміжних видів адміністративних проваджень. Значення консультативних процедур не можна недооцінювати, адже саме завдяки їх ефективній реалізації досягається індикативний показник діяльності адміністративного органу.

Консультативні процедури характеризуються загальними процедурними вимогами, що застосовують до безспірних адміністративних проваджень. На більш високому рівні узагальнення консультативні процедури становлять окрему групу процедур у системі адміністративних проваджень, що характеризуються безспірним порядком реалізації. Такі правила процедури нормативно закріплюються в законодавчих та підзаконних актах, а також уточнюються судовою практикою.

«Для реформи сфери управління та адміністративного права важливо забезпечити покращення життєвого стандарту для населення, що відповідає «Цілям розвитку тисячоліття» Організації Об'єднаних Націй, що визнається основоположною концепцією для всіх міжнародних організацій, що надають підтримку в проведенні реформ іншим країнам за рахунок коштів платників податків. За умов більш докладного розгляду це означає, що адміністративна реформа повинна бути покликана утвердити правову визначеність для громадян та підприємств, знизити витрати в економічному секторі та забезпечити рівноправ'я громадян у значно більшій мірі, ніж це спостерігається зараз» [2, с. 23].

Удосконалення вітчизняної практики реалізації консультативних процедур потребує розробки підходу щодо нормативного визначення їх основних видів та співвідношення з основними видами адміністративних проваджень у межах наданої адміністративним органам компетенції. Загалом, у підзаконних актах, що регулюють численні реєстраційні дозвільні провадження, формально встановлені правила консультування громадян, проте, на наш погляд, не досить чітко визначений порядок, строки, гарантії їх надання, що не може не позначитися негативно на практичному аспекті справи. Отож, слід висловити пропозицію щодо визначення процедурних правил прийняття консультативних рішень на рівні окремого розділу адміністративно-процедурного кодексу або закону, що дозволить більш детально забезпечити реалізацію прав великої кількості осіб.

Також вагомого значення набуває вирішення питання про безоплатність або невисоку плату за надання консультативних рішень уповноваженими органами (відповідно до об'єктивних труднощів їх надання або необхідності проведення додаткових експертиз тощо). Якщо йдеться про використання статистичних узагальнень щодо прийнятих консультативних рішень, то, як правило, доступ до такої інформації забезпечується безкоштовно на офіційному сайті адміністративного органу.

Висновки. Розвиток адміністративно-процедурного законодавства потребує вдосконалення суміжних видів адміністративних проваджень: консультативних процедур, інформаційного обслуговування, надання адміністративних послуг тощо. Консультативні процедури потребують розвитку у взаємозв'язку з наданою компетенцією адміністративним органам щодо вирішення адміністративних певних видів справ. Консультативні процедури не можуть надаватися адміністративними органами поза визначеними законом сферами наданої компетенції.

Як наслідок, консультативні процедури можуть призводити до прийняття обов'язкового або факультативного консультативного рішення, а у разі стандартизованої консультативної процедури – до стандартизованого консультативного рішення.

Серед інноваційних форм, що виникають у сучасній європейській практиці, слід указати і на онлайн-консультації, онлайн-конференції, чати, систематизовані каталоги із захищеним доступом до розміщених на них інформаційно-консультативних джерел. Такі форми, на наш погляд, також потребують урегулювання в українському законодавстві, адже зможуть значно спростити отримання консультацій широким колом осіб та сприятимуть утвердженню вимог щодо юридичної визначеності, прозорості, відповідальності в діяльності адміністративних органів.

Список використаних джерел:

1. Foillard Ph. Droit administrative. Editions Paradigme, 2006–2007. 454 с.
2. Административная реформа в Республике Узбекистан: опыт и проблемы правового регулирования: Материалы Международного симпозиума. Ташкентский государственный юридический институт. Ташкент, 2008. 336 с.
3. Джафарова М.В. Адміністративні процедури прийняття та реалізації управлінських рішень органів внутрішніх справ у відносинах з населенням : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. 20 с.

4. Лагода О.С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2007. 21 с.

5. Писаренко Г.М. Адміністративні послуги в Україні: організаційно-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2006. 20 с.

6. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21. Стор. 32. Ст. 943.

7. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.10>

МЕДЯНИК В.А.

ДО ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

ON THE ISSUE OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR THE FORMATION OF STATE SOCIAL POLICY

У статті розкрито основні підходи правознавців до сутності поняття «адміністративні процедури», виокремлено їх основні завдання. Констатовано, що одним із видів адміністративної процедури є правотворча діяльність публічної адміністрації та діяльність з прийняття управлінських рішень у формі оперативних та поточних планів реалізації державної соціальної політики, яку здійснюють Кабінет Міністрів України та профільні міністерства. Здійснено аналіз завдань Кабінету Міністрів України та обґрунтовано, що: Кабінет Міністрів України має повноваження щодо розроблення державної соціальної політики та її виконання; міністерства забезпечують формування та реалізацію державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики; Міністерство соціальної політики України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері соціальної політики; Міністерство у справах ветеранів України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни; інші профільні міністерства, відповідно до чинного законодавства, також наділені повноваженнями щодо формування і реалізації державної політики в окремих галузях соціальної сфери. Констатовано, що міністерства за своїм статусом є суб'єктами формування та реалізації державної соціальної політики. Теоретично обґрунтовано, що формування державної соціальної політики має відбуватися на рівні законодавчого органу влади і втілюватися у формі законів, якими мають бути затверджені Доктрина соціальної держави і Стратегія державної політики. Надано пропозиції щодо удосконалення такого напрямку діяльності – розробити і затвердити положення, що має на належному рівні регулювати адміністративні процедури формування політики держави у відповідній галузі.

Ключові слова: адміністративні процедури, соціальна політика, суб'єкти, правотворча діяльність, адміністративне право.

The article reveals the main approaches of jurists to the essence of the concept of “administrative procedures”, highlights their main tasks. It is stated that one of the types of administrative procedure is law-making activity of public administration and activity on making administrative decisions in the form of operative and current plans of realization of the state social policy which is carried out by the Cabinet of Ministers of Ukraine and profile ministries. The tasks of the Cabinet of Ministers of Ukraine are analyzed and it is substantiated that: the Cabinet of Ministers of Ukraine has the authority to develop the state social policy and its implementation; ministries ensure the formation and implementation of state policy in one or more areas, other central executive bodies perform certain functions for the implementation of state policy; the Ministry of Social Policy of Ukraine is a central body of executive power, the activities of which are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine and which ensures the formation and implementation of state policy in the field of social policy; the Ministry of Veterans’ Affairs of Ukraine is the main body in the system of central executive bodies that ensures the formation and implementation of state policy in the field of social protection of war veterans; other line ministries, in accordance with current legislation, are also empowered to formulate and implement public policy in certain areas of the social sphere. It is stated that the ministries by their status are the subjects of formation and implementation of state social policy. It is theoretically substantiated that the formation of state social policy should take place at the level of the legislature and be implemented in the form of laws that should approve the Doctrine of the welfare state and the Strategy of public policy. Proposals have been made to improve this area of activity – to develop and approve a provision that should properly regulate the administrative procedures for formulating state policy in the relevant field.

Key words: *administrative procedures, social policy, subjects, law-making activity, administrative law.*

Вступ. Нині в Україні відчувається гостра необхідність в експертно-аналітичному супроводі державно-політичних рішень, у коректній, зваженій та науково обґрунтованій державній політиці. Пріоритетом державного будівництва та розвитку і вдосконалення державного апарату має стати відмова від практики кон’юнктурних, ситуативних та емоційних рішень у державних справах. Важливим є усвідомлення і державою, і суспільством, що науковий підхід в управлінні державою є запорукою нашого прогресу і благополуччя. Держава і суспільство за допомогою науки мають визначити мету, завдання та пріоритети функціонування нашої країни [1].

Ці застереження стосуються й питань науково обґрунтованого, вираженого підходу як до вироблення сучасної доктрини державної соціальної політики, так і впровадження її у життя. Процес вироблення державної соціальної політики є дуже складним і включає у себе як законотворючу діяльність, так і правотворючу діяльність публічної адміністрації з прийняття актів управління. Формування державної соціальної політики є процесом прийняття управлінського рішення, яке втілено у формі доктрини, стратегії, концепції та плану. Залежно від того, який суб’єкт буде формувати це рішення, воно буде мати різні процедури його підготовки та прийняття. Якщо йдеться про доктрину, то вона має бути затверджена на рівні закону, що зумовлює ініціювання законотворчого процесу. Стратегія та план, як види державно-цільових програмних документів у соціальній сфері, мають затверджуватися на рівні органів виконавчої влади, а саме Кабінету Міністрів України та профільних міністерств. Тож у цьому разі діяльність з підготовки цих програмних документів має бути втілена у форму відповідної адміністративної процедури. Змістом такої діяльності є правотворча діяльність публічної адміністрації з прийняття правових актів. Формою такої діяльності є адміністративна процедура з прийняття правових актів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання адміністративних процедур в Україні були предметом науково-теоретичних досліджень таких учених, як: В. Авер’янов, В. Гарашук, І. Голосніченко, В. Дерезь, В. Євдокименко, Я. Журавель, Р. Каложний, В. Кампо, С. Ківалов, Т. Коломоєць, І. Коліушко, О. Миколенко, Н. Нижник, І. Петренко, В. Петренко, В. Тимошук, А. Чемерис, Ю. Фролов, Х. Ярмак та ін. Проте з урахуванням суттєвих змін чинного законодавства вони потребують подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз основних наукових позицій правознавців щодо сутності поняття «адміністративні процедури», їх видів, завдань, а також окреслення ролі суб’єктів забезпечення державної соціальної політики у їх реалізації.

Результати дослідження. У науці адміністративного права наявні різні погляди на поняття та зміст адміністративної процедури. Одні вчені розглядають адміністративну процедуру як процесуально-правове закріплення адміністративної діяльності, що реалізується в межах адміністративних правовідносин і має регламентоване відображення у практичній діяльності [2]. На нашу думку, такий підхід є доволі неординарним. Інші правознавці отожднюють адміністративні процедури з діяльністю, пов'язаною з прийняттям індивідуальних актів, окремі вчені ведуть мову, що поняттям адміністративної процедури охоплюються діяльність публічної адміністрації з прийняття як індивідуальних, так і правових актів, а також адміністративних договорів. Другий підхід, на нашу думку, більше відображає сутність та призначення адміністративних процедур в адміністративному праві.

Цілком підтримуємо О. Миколенка, який пропонує розглядати адміністративну процедуру як врегульовану адміністративно-процедурними нормами послідовність дій суб'єктів нормотворчої та правозастосовної діяльності, структурованих відповідними процедурними відносинами щодо прийняття нормативно-правових актів управління та вирішення адміністративних справ [3, с. 29].

Не вдаючись у науковій дискусії щодо змісту поняття «адміністративна процедура», слід зазначити, що адміністративна процедура являє собою врегульований нормами адміністративного права порядок діяльності публічної адміністрації з прийняття актів управління, вирішення адміністративних справ, здійснення організаційних та інших заходів.

Характеризуючи загальне значення адміністративних процедур, до їх головних завдань пропонуємо віднести:

- забезпечення справедливого, об'єктивного та своєчасного розгляду індивідуальних справ фізичних та юридичних осіб з метою виконання обов'язків, забезпечення прав та законних інтересів суб'єктів правовідносин;
- сприяння підвищенню ефективності реалізації публічної влади, чіткому виконанню функцій і повноважень органів та посадових осіб шляхом упорядкування їхньої діяльності;
- забезпечення необхідної послідовності в реалізації суб'єктами правовідносин своїх прав і законних інтересів;
- протидія зловживанню владою з боку органів виконавчої влади та інших суб'єктів владних повноважень шляхом чіткого регламентування правил взаємин органів і посадових осіб виконавчої влади та місцевого самоврядування з іншими суб'єктами адміністративних правовідносин [4].

Одним із видів адміністративної процедури є правотворча діяльність публічної адміністрації та діяльність з прийняття управлінських рішень у формі оперативних та поточних планів реалізації державної соціальної політики. Таку діяльність, згідно із законодавством, здійснюють Кабінет Міністрів України та профільні міністерства.

Відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» до основних завдань Кабінету Міністрів України належать: забезпечення проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, культурного розвитку, охорони довкілля, а також розроблення, затвердження і виконання інших державних цільових програм [5].

Таким чином, Кабінет Міністрів України має повноваження щодо розроблення державної соціальної політики та її виконання.

Згідно із Законом України «Про центральні органи виконавчої влади», міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики [6].

Згідно з Положенням про Міністерство соціальної політики України, Міністерство соціальної політики України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері соціальної політики [7].

Відповідно до Положення Міністерство у справах ветеранів України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей ветеранів та осіб, на

яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [8].

Інші профільні міністерства, відповідно до чинного законодавства, також наділені повноваженнями щодо формування і реалізації державної політики в окремих галузях соціальної сфери, а саме охорони здоров'я, освіти, культури.

Як бачимо, міністерства за своїм статусом є суб'єктами формування та реалізації державної соціальної політики.

Є й інший підхід, відповідно до якого Кабінет Міністрів України визначається лише центром формування урядової політики, а не державної політики загалом, і, як орган виконавчої влади, здійснює державне управління (виконавчо-розпорядчу діяльність), реалізуючи державну політику, втілену в законах та актах Президента України, та забезпечуючи розробку останньої. Розроблені міністерствами та внесені міністрами до Уряду політичні пропозиції щодо реалізації державної політики, пріоритетів та стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку, послідовності дій, вибору оптимальних шляхів і способів розв'язання проблеми, проведення реформ відображаються у відповідному проекті розпорядження Кабінету Міністрів України про схвалення концепції реалізації державної політики у відповідній сфері та концепції закону. Загалом можливості Уряду щодо участі у формуванні державної політики обмежуються його правом законодавчої ініціативи та схваленням парламентом його Програми як стратегії діяльності на період повноважень. Відповідно, можливості Уряду в частині стратегічного планування безпосередньо залежать від підтримки його пропозицій Верховною Радою України. Міністерства, як і Уряд, не формуватимуть державну політику, а лише забезпечуватимуть цей процес. Тому Уряду слід більш коректно визначати як власну роль, так і роль міністерств із цього питання у своїх політико-правових актах [9, с. 66, 70; 10].

Висновки. Таким чином, формування державної соціальної політики має відбуватися на рівні законодавчого органу влади і втілюватися у формі законів, якими мають бути затверджені Доктрина соціальної держави і Стратегія державної політики. При цьому Кабінет Міністрів України, як один із суб'єктів формування державної соціальної політики, має право законотворчої ініціативи і може реалізовувати це право шляхом подання до Верховної Ради України проекту закону, яким слід затвердити державну соціальну політику.

Профільні міністерства у цьому процесі відіграють роль суб'єктів, що вносять пропозиції стосовно заходів державної соціальної політики, які мають подаватися до Кабінету Міністрів України. При цьому ефективність державної соціальної політики на етапі її ініціювання та формування багато в чому буде залежати від злагодженої взаємодії та координації основних суб'єктів її формування: Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України.

Зважаючи на зазначене вище, нині вкрай необхідно на законодавчому рівні розробити і затвердити положення, що має на належному рівні регулювати адміністративні процедури формування політики держави у відповідній галузі. В цьому положенні мають бути відображені вимоги до відповідного рівня стратегічного документа, до його структури, вимоги щодо оформлення та узгодження, взаємодії із зацікавленими суб'єктами, розподілу між ними повноважень тощо.

Список використаних джерел:

1. Петренко І.П. Визначення та структурування проблем у процесі розробки державної політики. URL: rnn.knu.ua/wp-content/uploads/2014/11/PetrenkoI.pdf.
2. Адміністративне право України : навчальний посібник у 2 т. / В.В. Галуцько, В.І. Олєфір, М.П. Пихтін та ін. ; за заг. ред. В.В. Галуцька. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т. 1. С. 276.
3. Миколенко О.І. Місце адміністративного процедурного права в системі юридичних знань та системі права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. 22 с.
4. Фролов Ю.М. Адміністративні процедури: зміст та особливості. *Форум права*. 2013. № 3. С. 692–698. URL: nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_114.pdf.
5. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#top.
6. Про Центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text.
7. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п#Text>.

8. Положення про Міністерство у справах ветеранів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 р. № 1175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-p#Text>.

9. Інституціоналізація публічного управління в Україні: науково-аналітична доповідь / за заг. ред. М.М. Білинської, О.М. Петрос. Київ : НАДУ, 2019. 210 с.

10. Дерещ В.А. Формування та реалізація центральними органами виконавчої влади державної політики: адміністративно-правовий аспект. *Juris Europensis Scientia*. Випуск 3. 2020. URL: chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/104/100.

УДК 350;35.077.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.11>

МІХРОВСЬКА М.С.

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ

ELECTRONIC GOVERNANCE AND PUBLIC ADMINISTRATION: THE QUESTION OF CORRELATION

Україна, як і інші країни світу, переживає стрімкий стрибок у розвитку інформаційних технологій, що стосується всіх сфер життєдіяльності держави і суспільства. Одним із найпоширеніших термінів у діяльності держави протягом останнього десятиліття є термін «електронне урядування» та його складники. Нагепер важко уявити будь-який аспект взаємодії між державою та громадянами без застосування так званих цифрових технологій та електронних сервісів. Це і надання електронних публічних послуг, і використання електронного цифрового підпису, і формування електронних реєстрів тощо. Проте в Україні на сьогодні досі немає закону, який би надав поняття електронному урядуванню і його елементам. Основним нормативним актом, що регулює ці питання, залишається Концепція розвитку електронного урядування, прийнята у 2017 році. Визначення, що містить цей акт, дає відсилку до поняття «державне управління», що не зустрічається в Основному Законі держави, а велика кількість концептуальних актів українського законодавства наголошує, що цей термін є застарілим, недемократичним та таким, що не відповідає сучасним прагненням нашої держави. У статті проаналізовано сутність поняття «державне управління», його ознаки, визначено суб'єктний склад і характер зв'язків, що у ньому переважають. Автором зроблено висновки щодо доцільності застосування поняття «державне управління» в контексті електронного урядування та запропоновано альтернативне визначення останнього. Крім того, автором здійснено аналіз більш сучасного терміна «публічна адміністрація», що вживається здебільшого європейськими країнами, та вказано на відмінності між ним та державним управлінням, підкреслено відмінний суб'єктний склад, що охоплюється таким терміном, та характер зв'язків, що у ньому застосовуються. Зроблено висновок про те, що застосування терміна «державне управління» стосовно електронного урядування є таким, що суперечить його сутності і цілям та вимагає нагального перегляду з огляду на подальшу демократизацію відносин між державою та громадянином.

Ключові слова: державне управління, публічна адміністрація, електронне урядування, сервісний складник, демократизація.

© МІХРОВСЬКА М.С. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри адміністративного права та процесу (Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Ukraine, like other countries of the world, is experiencing a rapid leap in the development of information technologies, which applies to all spheres of life of the state and society. One of the most common terms in the activities of the state in the last decade is the term “e-government” and its components. Today it is difficult to imagine any aspect of interaction between the state and citizens without the use of so-called digital technologies and electronic services. This includes the provision of electronic public services, and the use of electronic digital signatures, and the formation of electronic registers, etc. However, even nowadays there is still no law that would give the concept of e-government and its elements in Ukraine. The main normative act regulating these issues is the Concept of the development of e-government adopted in 2017. The definition contained in this act refers to the concept of old “state administration”, which cannot be found in the Basic Law of the state, and a large number of conceptual acts of Ukrainian legislation emphasize that this term is outdated, undemocratic and does not meet modern aspirations of our state. The article analyzes the essence of the concept of “state administration”, its features, defines the subjective composition and nature of the relationships that prevail in it. The author draws conclusions about the feasibility of using the concept of “state administration” in the context of e-government and offers an alternative definition of e-government. In addition, the author analyzes the more modern term “public administration”, used mainly by European countries, and points out the differences between it and public administration, emphasizes the excellent subject composition covered by such term and the nature of the ties that is applied in it.

It is concluded that the use of the term “state administration” in relation to e-government is contrary to its essence and objectives, moreover, it requires urgent revision in view of the further democratization of relations between the state and the citizen.

Key words: *public administration, state administration, e-government, service component, democratization.*

Вступ. Стрімкий розвиток інформаційних технологій в останні десятиліття привів до появи так званої цифрової термінології. А, наприклад, термін «електронне урядування» набув такого поширення, що без нього важко уявити повсякденне життя громадян.

Електронне урядування у класичному варіанті, або цифрове урядування як найсучасніший термін, звертають нас до певних дій держави до впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у життя суспільства. Проте вітчизняне законодавство визначає електронне урядування через призму застарілого терміна «державне управління», який ми отримали «у спадок» ще з радянських часів.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу, що саме являє собою державне управління, яка сутність електронного урядування, та з'ясування, чи можуть ці два терміни «співіснувати» в межах одного визначення, і чи може електронне урядування виступати формою організації державного управління.

Результати дослідження. Концепція розвитку електронного урядування як головного концептуального документа в цій сфері визначає, що електронне урядування – це форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [1]. Надане визначення є позитивним з огляду на свою сервісну орієнтованість, а також з позиції проголошення забезпечення відкритості і прозорості всіх процесів у державі, проте не можна не звернути увагу на те, що електронне урядування визначається формою саме державного управління.

Отже, в класичному розумінні державне управління:

– це діяльність виконавчо-розпорядчого характеру, основним напрямом якої є виконання, тобто проведення в життя законів та підзаконних нормативно-правових актів [2, с. 17];

– це цілеспрямований, організуючий і регулюючий вплив держави через систему її органів та посадових осіб на суспільні процеси, свідомість, поведінку і діяльність людей, що здійснюється в межах суб'єктивного фактора (суспільства), як управляючий вплив одних людей, організованих у владні структури, на інших, головним чином зайнятих у сферах відтворення матеріальних, соціальних та духовних цінностей та продуктів [3, с. 38];

– є організованим процесом керування, регулювання і контролю державних органів за розвитком сфер економіки і культури, інших сфер державного життя [4, с. 102], і будучи комплексним явищем управління використовує для своїх цілей різні засоби – економічні, матеріальні, кадрові, ідеологічні, юридичні, технічні [5, с. 38];

– це і є організуюча діяльність держави, спрямована на виконання її завдань та функцій, а місце і роль державного управління у суспільстві визначається тим, що воно у своєму існуванні спирається на владу – організовану силу суспільства, здатну використовувати метод примусу, поширює свій вплив на суспільство, охоплюючи управлінським впливом його важливі «вузлові» процеси, явища та взаємозв'язки та діє системно, оскільки з'єднує функціонування двох складних структур – державного апарату управління та публічних проявів суспільства [6, с. 29–30]. В.Б. Авер'янов визначив державне управління як особливий та самостійний різновид діяльності держави, що здійснює окрема система спеціальних державних органів – органів виконавчої влади [6, с. 6];

– це підзаконна діяльність органів виконавчої влади, спрямована на організацію нормального життя суспільства і забезпечення особистої безпеки громадян, на створення умов для їхнього матеріального, культурного та духовного розвитку [7, с. 5–6].

Україна на сучасному етапі, беззастережно вибираючи шлях до демократії, опиняється перед вибором базових засад системи державного управління. В процесі демократизації й гуманізації цієї системи держава стикається з низкою суперечностей:

1) системними:

– поєднанням рудиментів адміністративно-командної системи демократичного врядування, що виражається у спробах впровадити демократію недемократичними методами;

– необхідністю забезпечити всім громадянам рівні можливості щодо участі в управлінні державою й потребою у високій професіоналізації державного управління.

2) змістовими:

– прагненням щодо досягнення високих показників рівня добробуту населення у разі неможливості забезпечення навіть середніх показників;

– декларуванням гуманістичних цінностей державного управління, при тому, що суспільно-ціннісний базис ще не відповідає їх змісту і рівню.

3) структурними:

– потребою у впровадженні нових механізмів взаємодії державної влади з громадянським суспільством за відсутності історичної традиції такої взаємодії;

– дилемою між прагненням до обмеження державного втручання в суспільні процеси і, відповідно, скорочення державно-управлінського апарату та потребою у підвищенні якості державно-управлінських послуг населенню.

4) функціональними:

– необхідністю перерозподілу сфер впливу і відповідальності структур у системі державного управління;

– відсутністю демократичних механізмів контролю за діяльністю державної влади з боку громадянського суспільства тощо [8, с. 30].

Одним з найважливіших чинників, що стримує розгортання адміністративної реформи, є те, що й дотепер увага переважно звертається на розв'язання завдань структурно-функціональної раціоналізації державного управління, хоч аж ніяк не менш пріоритетною мала б бути демократична спрямованість адміністративної реформи. Можна навіть сказати, що зусилля щодо раціоналізації державного управління мають бути, зрештою, підпорядковані зусиллям щодо його демократизації й гуманізації [9, с. 6].

Ще у 1997 році перед початком проведення адміністративної реформи в самій Концепції адміністративної реформи зазначалося, що «система є внутрішньосуперечливою, незавершеною, гromіздкою і відірваною від людей, внаслідок чого наявне державне управління стало гальмом у проведенні соціально-економічних і політичних реформ» [10].

Зауважимо при цьому, що на сучасному етапі саме термін «управління державними справами» живається в Основному Законі, на відміну від Концепції електронного урядування та інших актів законодавства, в яких міститься термін «державне управління». Тобто відсутність у Конституції словосполучення «державне управління» свідчить про планомірний відхід України від радянської системи, побудованої на засадах виконання та розпорядництва в бік демократизації і гуманізації державної влади.

Важливим аргументом на користь відмови від терміна «державне управління» є також специфічний суб'єктний склад останнього.

Так, сфера державного управління визначається тим, що воно здійснюється:

1) у межах діяльності органів виконавчої влади, а саме: в ході реалізації їх повноважень стосовно керованих об'єктів зовнішнього суспільного – економічного, соціального та ін. середовища; в ході виконання місцевими державними адміністраціями повноважень органів місцевого самоврядування, делегованих відповідними місцевими радами, враховуючи, що самій виконавчій владі такі повноваження первісно не належать; у ході керування вищими органами виконавчої влади роботою нижчих органів; у ході керування роботою державних службовців усередині кожного органу (та його апарату) виконавчої влади (останні два напрями належать до вже згаданого «внутрішньоорганізаційного управління»);

2) поза межами діяльності органів виконавчої влади, а саме: всередині апарату будь-яких інших (крім органів виконавчої влади) органів державної влади – в ході керування роботою державних службовців (наприклад, в апараті парламенту, судів, органів прокуратури тощо); всередині державних підприємств, установ і організацій – у ході керування роботою персоналу їх адміністрацій (перші два напрями належать до згаданого «внутрішньоорганізаційного управління»); з боку відповідних уповноважених державою суб'єктів у процесі управління державними корпоративними правами тощо [11, с. 120].

Крім того, в державному управлінні завжди переважають відносини субординації, вони «є класичними для державного управління, вони уособлюють саму суть державного управління – відносини влади-підпорядкування та є невід'ємним елементом «виконавчої вертикалі» [12, с. 169].

У країнах з континентальною системою адміністративного права, головним чином у Франції, був розроблений науковий термін «публічна адміністрація», який потім був сприйнятий адміністративно-правовою наукою більшості країн світу. І хоча в науковій літературі його перекладають як «державне управління», проте поняття публічної адміністрації не є тотожним поняттю державного управління, воно значно ширше за обсягом і багатше за змістом [13, с. 28]. В.Б. Авер'янов визначив перехід від управлінської концепції до публічно-сервісної як «людиноцентристський поворот» вітчизняного праводержавознавства» [14, с. 2].

На нашу думку, основна функціональна відмінність поняття «публічна адміністрація» в розумінні певного виду діяльності держави від поняття «державне управління» проявляється в таких аспектах:

1. Мета. Головною метою діяльності органів публічної адміністрації є забезпечення прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією України і законами України.

2. Суб'єктний склад. Публічна адміністрація має значно ширший суб'єктний склад порівняно з державним управлінням, так само, як і електронне урядування здійснюється не лише у виконавчій владі, а й далеко за її межами.

3. Характер зв'язків. Поряд із субординаційними і координаційними як рівноправний вид управлінських зв'язків ми виділяємо реординаційні відносини, які можуть мати свій вияв як між органами публічної адміністрації (можливість підпорядкованого органу впливати на рішення керуючого тощо), так і між громадянами чи юридичними особами приватного права та органом публічної адміністрації (право вимагати від органу публічної адміністрації надавати адміністративні послуги належним чином, право на належний розгляд звернень громадян тощо).

4. Нові форми діяльності органів публічної адміністрації. Укладання адміністративних договорів, надання розширеного переліку адміністративних послуг, здійснення електронного урядування.

5. Методологічна основна діяльності. Діяльність органів публічної адміністрації має ґрунтуватися на оновленій нормативно-правовій базі, створеній з урахуванням вимог європейських інституцій та європейських стандартів.

Отже, поняття «публічна адміністрація», що широко використовується в законодавстві Європейського Союзу, виступає симбіозом змісту термінів «державне управління» та «місьцеве самоврядування» та є сукупністю органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, що підпорядковані публічній владі, діяльність яких спрямована на виконання закону та реалізацію інших публічно-управлінських функцій, які можуть делегуватися підприємствам, установам та організаціям, та будь-які інші суб'єкти, що здійснюють функції публічного управління, які своєю діяльністю забезпечують права і свободи людини і громадянина [15, с. 92].

Висновки. Зміна застарілих принципів радянського державного управління на сучасні демократичні принципи публічного адміністрування стануть базисом для всіх подальших перетворень на теренах нашої держави. Цифровізація всіх процесів в Україні повинна стати поштовхом

до остаточного переходу національної правової системи від принципу «людина – гвинтик системи» до принципу «держава для людини». Нині, коли постає питання про зміщення центру інтересів з «управлінського» до «громадянського» фактора, першочергове завдання держави полягає в мистецтві поєднання двох полярних складників: з одного боку, сучасне поняття управлінських відносин має враховувати демократичні тенденції і прагнення нашої держави до виконання своїх зобов'язань стосовно належного забезпечення всіх прав і свобод, проголошених Конституцією, з іншого боку, важливо зберегти ту власне управлінську сутність, яка забезпечує належне виконання законодавства та організацію всіх державних процесів на найвищому рівні. Вважаємо, що поширення електронного урядування та його складників має виступити своєрідним каталізатором у демократизації управлінських процесів, адже воно як явище є демократичним за своєю суттю і вимагає виключно двосторонньої взаємодії між державою та суспільством.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України. № 649-р. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p#Text>.
2. Нижник Н.Р. Деякі аспекти сучасної концепції державного управління в Україні. *Вісник УАДУ*. 1995. Вип. 4. С. 17–18.
3. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: Курс лекций. Юрид. лит., 1997. 400 с.
4. Тихомиров Ю.А. Публичное право : учебник. Издательство БЕК. 1995. 496 с.
5. Тихомиров Ю.А. Административное право и процесс: полный курс. Второе издание, дополненное и переработанное. Изд. Тихомирова М.Ю., 2005. 697 с.
6. Авер'янов В.Б. (ред.) Державне управління: теорія і практика. Юрінком Інтер. 1998. 432 с.
7. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління. Вид-во УАДУ. 1998. 160 с.
8. Козаков В. Формування сучасних соціально-ціннісних концепцій державного управління. *Вісник НАДУ*. 2008. № 1. С. 23–31.
9. Коліушко І.Б., Авер'янов В.Б., Тимошук В.П. Адміністративна реформа для людини: науково-практичний нарис. ЦППР. 2001. 72 с.
10. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України № 810/98. 1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text>.
11. Цветков В.В. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації управлінського суспільства : монографія. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2001. 248 с.
12. Серьогін С.М. (ред.) Синергетичні засади державного управління в умовах реформ : монографія. ДРІДУ НАДУ. 2007. 194 с.
13. Козырин А.Н., Штатина М.А. Административное право зарубежных стран. Спарк. 2003. 464 с.
14. Авер'янов В.Б. Людиноцентристська ідеологія як основа реформування українського адміністративного права в умовах інтеграційного процесу. *Держава та регіони. Сер. Право*. 2010. Вип. 2. С. 87–92.
15. Міхровська М. Державне управління та публічна адміністрація: шлях до демократії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2011. Вип. 88. С. 90–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2011_88_27.

ВИМОГИ, ЩО ВИСУВАЮТЬСЯ ДО СУДДІВ ВАКС: СПІРНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

REQUIREMENTS FOR SACC JUDGES: CONTROVERSIAL ISSUES OF LEGISLATIVE ENFORCEMENT AND AREAS FOR IMPROVEMENT

Актуальність статті полягає в тому, що додаткові вимоги, які висувуються до суддів Вищого антикорупційного суду, – це одна з основних особливостей процедури професійного відбору суддів Вищого антикорупційного суду, яка спрямована на забезпечення комплектування суду висококваліфікованими суддівськими кадрами, що мають високий професійний рівень і бездоганну репутацію. Водночас безпосередній характер і зміст таких додаткових вимог – це одне із найбільш суперечливих питань, довкола вирішення якого точились гострі дискусії як на етапі створення Вищого антикорупційного суду, так і після запуску його діяльності. Науковці, політики, міжнародні та вітчизняні експерти обґрунтовували різноманітні погляди на кваліфікаційні критерії, яким мали відповідати кандидати на посаду судді Вищого антикорупційного суду, а також по-різному оцінювали їхню роль у механізмі гарантій незалежності та неупередженості діяльності Вищого антикорупційного суду. Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства, наукових поглядів та висновків міжнародних експертів охарактеризувати сутність і зміст вимог, які висувуються до суддів Вищого антикорупційного суду, а також визначити недоліки їх законодавчого закріплення. Досліджуються положення Конституції України, законів України «Про судоустрій і статус суддів» та «Про Вищий антикорупційний суд», у яких закріплені основні вимоги до кандидатів на посаду судді Вищого антикорупційного суду і на основі проведеного аналізу обґрунтовується доцільність їх об'єднання у три блоки. Надається оцінка аргументам, які наводяться в конституційному поданні про визнання таким, що не відповідає Конституції України, Закону України «Про Вищий антикорупційний суд». Обґрунтовується необхідність законодавчого закріплення підвищених вимог до рівня освіти та стажу професійної діяльності суддів Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду. З'ясовано, що основна мета встановлення тимчасової заборони працівникам таких органів бути призначеними на посаду судді Вищого антикорупційного суду спрямована насамперед на недопущення виникнення конфлікту інтересів, мінімізацію інших корупційних ризиків, а також на підвищення рівня та зміцнення довіри громадськості та міжнародних партнерів України до цього судового органу та ухвалених ним рішень.

Ключові слова: Вищий антикорупційний суд, кандидат на посаду судді, кваліфікаційні вимоги, принцип рівності, професійний відбір, стаж професійної діяльності.

The relevance of the article is that the additional requirements for judges of the Supreme Anti-Corruption Court are one of the main features of the procedure for professional selection of judges of the Supreme Anti-Corruption Court, which aims to staff the court with highly qualified judges with high professional level and impeccable reputation. At the same time, the direct nature and content of such additional requirements is one of the most controversial issues, the solution of which has been hotly debated both at the stage of creation of the Supreme Anti-Corruption Court and after the launch of its activities. Scholars, politicians, international and domestic experts substantiated different views on

the qualification criteria to be met by candidates for the position of a judge of the Supreme Anti-Corruption Court, as well as differently assessed their role in the mechanism of guarantees of independence and impartiality of the Supreme Anti-Corruption Court. The purpose of the article is to analyze the essence and content of the requirements for judges of the Supreme Anti-Corruption Court, as well as to identify the shortcomings of their legislative consolidation, based on the analysis of current legislation, scientific views and conclusions of international experts. The provisions of the Constitution of Ukraine, the laws of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" and "On the Supreme Anti-Corruption Court", which set out the basic requirements for candidates for judges of the Supreme Anti-Corruption Court and An assessment is made of the arguments presented in the constitutional petition on recognizing the Law of Ukraine "On the Supreme Anti-Corruption Court" as inconsistent with the Constitution of Ukraine. The necessity of legislative consolidation of increased requirements to the level of education and professional experience of judges of the Appellate Chamber of the High Anti-Corruption Court is substantiated. It was found that the main purpose of establishing a temporary ban on employees of such bodies to be appointed as a judge of the Supreme Anti-Corruption Court is aimed primarily at preventing conflicts of interest, minimizing other corruption risks, as well as increasing public confidence and international partners. Ukraine to this judicial body and the decisions adopted by it.

Key words: *Supreme Anti-Corruption Court, candidate for the position of a judge, qualification requirements, principle of equality, professional selection, length of professional activity.*

Вступ. Додаткові вимоги, які висуваються до суддів Вищого антикорупційного суду (ВАКС), – це одна з основних особливостей процедури професійного відбору суддів ВАКС, яка спрямована на забезпечення комплектування суду висококваліфікованими суддівськими кадрами, що мають високий професійний рівень і бездоганну репутацію. Водночас безпосередній характер і зміст таких додаткових вимог – це одне із найбільш суперечливих питань, довкола вирішення якого точились гострі дискусії як на етапі створення ВАКС, так і після запуску його діяльності. Науковці, політики, міжнародні та вітчизняні експерти обґрунтовували різноманітні погляди на кваліфікаційні критерії, яким мали відповідати кандидати на посаду судді ВАКС, а також по-різному оцінювали їхню роль у механізмі гарантій незалежності та неупередженості діяльності ВАКС.

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства, наукових поглядів та висновків міжнародних експертів охарактеризувати сутність і зміст вимог, які висуваються до суддів ВАКС, а також визначити недоліки їх законодавчого закріплення.

Результати дослідження. Законодавчі передумови встановлення додаткових вимог до кандидатів на посаду судді ВАКС закріплені на найвищому рівні – в Основному Законі України. Так, у ч. 4 ст. 127 Конституції України зазначається, що «для суддів спеціалізованих судів відповідно до закону можуть бути встановлені інші вимоги щодо освіти та стажу професійної діяльності» [1]. За своєю конструкцією така конституційна норма має відсилочний характер, а тому у разі тлумачення її змісту обов'язково слід враховувати положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Зокрема, йдеться про ст. 33 Закону, згідно з якою «суддею ВАКС може бути особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя у ВАКС, а також *відповідає іншим вимогам, встановленим законом*» [2]. І знову для того щоб з'ясувати, яким саме спеціальним вимогам мають відповідати кандидати на посаду судді ВАКС, законодавець «відсилає» нас до іншого законодавчого акта, а саме до ст. 7 Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» (далі – Закон). Детально проаналізувавши зміст указаної статті Закону, ми дійшли висновку, що всі вимоги до судді ВАКС умовно можна об'єднати у три блоки.

Перший блок містить загальні вимоги, тобто вимоги, які висуваються Конституцією України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів» до всіх без винятку суддів. Зокрема, це: наявність громадянства України; вік від 30 до 65 років; наявність вищої юридичної освіти; п'ятирічний досвід професійної діяльності у сфері права; компетентність; добросовісність; володіння державною мовою (ч. 3 ст. 127 Конституції України [1]). Водночас не може бути призначений суддею громадянин, який: визнаний судом обмежено дієздатним або недієздатним; має хронічні

психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню функцій зі здійснення правосуддя; має незняту чи непогашену судимість; щодо якого згідно із законом застосовується заборона обіймати відповідну посаду; якого було раніше звільнено з посади судді за вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність обійманій посаді, порушення вимог щодо несумісності, порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна або у зв'язку із набранням законної сили обвинувальним вироком щодо такої особи, крім випадків визнання у судовому порядку протиправним рішення про звільнення з цих підстав або скасування обвинувального вироку суду; якого було раніше звільнено з посади судді за результатами кваліфікаційного оцінювання (ч. 2–5 ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2]).

Другий блок включає спеціальні «позитивні» вимоги, тобто додаткові вимоги, яким має відповідати кандидат на посаду судді саме ВАКС. До таких вимог, згідно з ч. 2 ст. 7 Закону, слід відносити такі: 1) володіння знаннями та практичними навичками, необхідними для здійснення судочинства у справах, пов'язаних з корупцією; 2) відповідність одній із таких вимог: а) стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років; б) науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи у сфері права щонайменше 7 років; в) досвід професійної діяльності адвоката, у тому числі щодо здійснення представництва у суді та/або захисту від кримінального обвинувачення щонайменше сім років; г) сукупний стаж (досвід) зазначеної у пунктах а–в роботи (професійної діяльності) щонайменше 7 років [3].

Третій блок включає спеціальні «негативні» критерії, наявність яких унеможлиблює призначення на посаду судді ВАКС. Зокрема, як випливає з дослівного аналізу ч. 4 ст. 7 Закону України «Про ВАС», суддею ВАКС не може бути особа: 1) яка упродовж 10 років, що передують призначенню, обіймала політичні посади, мала представницький мандат; працювала (проходила службу) в органах прокуратури України, ОВС, НПУ, ДБР, інших правоохоронних органах (органах правопорядку), податковій міліції, СБУ, митних органах, НАБУ, НАЗК, АРМАА, Антимонопольному комітеті України, Рахунковій палаті, ЦОВВ, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, ЦОВВ, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму; 2) яка впродовж останніх 5 років входила до складу керівних органів політичної партії або перебувала у трудових чи інших договірних відносинах з політичною партією; 3) відомості про яку внесені до Реєстру корупціонерів; 4) яка входила до складу керівного органу чи наглядової ради юридичної особи, відомості про яку внесені до Реєстру корупціонерів; 5) яка була членом ВККСУ або ВРЮ до набрання чинності Законом України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні»; 6) яка входила до складу Міжвідомчої комісії з питань державних закупівель до створення електронної системи закупівель відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі»; 7) яка відповідно до вироку суду, що набрав законної сили, була позбавлена права обіймати посади або займатися діяльністю, що пов'язана з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування (крім осіб, які були реабілітовані), незалежно від зняття чи погашення такої судимості, або яка мала судимість за вчинення будь-якого умисного кримінального правопорушення, незалежно від зняття чи погашення такої судимості [3].

На перший погляд законодавче закріплення перерахованих вище вимог і обмежень для кандидатів на посаду судді ВАКС є цілком логічним і прогнозованим. Саме таку оцінку дають експерти проектів міжнародної технічної допомоги (Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні, програма USAID «Нове правосуддя» та IDLO), які наголошують, що «подібні підходи до визначення кваліфікаційних вимог до судді загалом узгоджуються з наявною європейською практикою проведення кваліфікаційного відбору суддів спеціалізованих судів» [4].

Однак, окрім позитивної, можна зустріти також і негативну оцінку деяких додаткових кваліфікаційних вимог, що висуваються до суддів ВАКС. Саме така негативна оцінка лежить в основі конституційного подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ВАКС», з яким 49 народних депутатів України 22.07.2020 р. звернулись до КСУ [5]. Так, у п. 3 мотивувальної частини цього подання наголошується, що приписи Закону України «Про ВАКС» мають ознаки невідповідності ч. 1 і ч. 2 ст. 8, ст. 21, ч. 1 ст. 24, ч. 1 ст. 38, ч. 2 ст. 43, ч. 3 і ч. 4 ст. 127 Конституції України. Зокрема, йдеться про п. 1 і п. 3 ч. 2, а також про п. 1, п. 5 та п. 6 ч. 4 ст. 7 Закону, в яких визначаються додаткові вимоги і обмеження до кандидатів на посаду судді ВАКС.

На підтвердження висловленої позиції автори конституційного подання наводять цілу низку аргументів. Нижче спробуємо надати їм власну оцінку.

Насамперед у поданні наголошується, що ч. 3 і ч. 4 ст. 127 Конституції України необхідно трактувати таким чином, що «судді спеціалізованого антикорупційного суду повинні мати такий самий статус та проходити ті ж самі процедури відбору, що і судді судів загальної юрисдикції». Водночас передбачені в Законі «процедури відбору та призначення на посаду судді ВАКС суттєво відрізняються від загальної процедури відбору і призначення суддів, що є недопустимим з конституційної точки зору» [5].

Ми не можемо погодитись із таким аргументом і вважаємо, що автори конституційного подання у своєму тлумаченні необгрунтовано розширюють фактичний зміст ч. 3 і ч. 4 ст. 127 Конституції України. Зокрема, як випливає із дослівного тлумачення наведених конституційних положень, у них відсутня згадка безпосередньо про «статус» та «процедуру відбору» суддів, водночас допускається можливість законодавчого закріплення «*додаткових вимог* для призначення на посаду судді», а також встановлення «*інших вимог* щодо освіти та стажу професійної діяльності суддів спеціалізованих судів» [1].

Також автори конституційного подання наголошують, що «за Конституцією України законодавець повноважний встановлювати додаткові вимоги до окремих категорій суддів *лише щодо стажу, віку та їх професійного рівня* порівняно з основними вимогами для зайняття посади професійного судді». Отже, передбачені в ч. 2 і ч. 4 ст. 7 Закону винятки щодо процедури відбору і призначення на посаду судді ВАКС слід визнати неконституційними, оскільки вони «суттєво відрізняються від загальної процедури відбору і призначення суддів (розширюють конституційні вимоги до кандидатів на посаду суддів) та встановлюють додаткові непередбачені Конституцією України вимоги до кандидатів на посаду судді ВАКС» [5]. Зокрема, йдеться про додаткові (спеціальні) вимоги, які передбачені п. 1 та п. 3 ч. 2 ст. 7 Закону, а також про обмеження, які передбачені в п. 1, п. 5 та п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону [3].

З наведеним аргументом також важко погодитись. Ми вважаємо, що встановлення додаткових вимог і обмежень до кандидатів на посаду судді ВАКС не порушує конституційно закріплених засад відбору і призначення суддів, оскільки всі оспорювані в конституційному поданні вимоги стосуються саме «*стажу професійної діяльності*» кандидатів на посаду судді ВАКС, що повною мірою відповідає ч. 4 ст. 127 Конституції України, згідно з якою «для суддів спеціалізованих судів *відповідно до закону* можуть бути встановлені *інші вимоги* щодо освіти та *стажу професійної діяльності*» [1]. Більше того, такий підхід повною мірою узгоджується із сучасною міжнародною практикою здійснення професійного відбору суддів спеціалізованих судів. Для прикладу можна навести окремі положення Висновку Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів РЄ № 15 (2012 р.), у яких зазначається, що «спеціалізовані судді можуть бути більш компетентними у відповідних окремих галузях, що, як наслідок, може підвищити авторитет судів» (п. 9), а також, що «спеціалізація за рахунок більшої компетентності в певній сфері права може сприяти покращенню ефективності та оперативності розгляду справ у суді, беручи до уваги постійно зростаючу кількість справ» (п. 13) [6].

Аналогічну оцінку додатковим кваліфікаційним вимогам дають також і міжнародні експерти, які за результатом аналізу змісту ст. 7 Закону роблять висновок про те, що «всі вимоги до кандидатів на посаду судді, що визначені Законом та які ставить під сумнів суб'єкт конституційного подання, стосуються або стажу (досвіду) професійної діяльності кандидата на посаду (ч. 4 ст. 127), або ж його добросовісності (ч. 3 ст. 127)» [7].

Оцінюючи аргументацію зауважень, які висловлюються авторами конституційного подання, варто також звернути увагу на маніпулятивний характер деяких із них. Так, обгрунтовуючи неконституційність закріплених у Законі додаткових вимог до кандидатів на посаду судді ВАКС, вони посилаються на положення абз. 3 п. 3.3. п. 3 мотивувальної частини Рішення КСУ від 5.04. 2011 р. № 3-рп. Водночас знайомство зі змістом вказаного положення дозволяє стверджувати, що воно не підтверджує висловлені сумніви, а навпаки, спростовує їх. Зокрема, у ньому зазначається, що «*законодавець повноважний встановлювати додаткові вимоги до окремих категорій суддів щодо стажу, віку та їх професійного рівня порівняно з основними вимогами для зайняття посади професійного судді*».

Окремо слід відзначити, що автори конституційного подання наголошують на неконституційному характері обмежень, які встановлені для кандидатів на посаду судді ВАКС. Вони вважають, що, встановлюючи такі вимоги, ВРУ «вийшла за межі конституційних повноважень та порушила конституційний принцип рівності людей у своїх правах, зокрема, у праві на зайняття посади судді ВАКС тих осіб, які обіймали посади або пов'язані роботою (проходили службу) в

установах та організаціях, визначених п. 1, 5, 6 ч. 4 ст. 7 Закону, чим порушила вимоги ст. 21, ч. 1 ст. 24, ч. 1 ст. 38 та ч. 2 ст. 43 Конституції» [5].

Ми не можемо підтримати такий висновок і вважаємо, що автори конституційного подання не надали достатніх аргументів на його підтвердження. Так, у ч. 1 ст. 24 Конституції, на яку вони посилаються, йдеться про те, що «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» [1]. У зв'язку з неоднозначним змістом така конституційна норма вже неодноразово була предметом розгляду КСУ. Так, наприклад, в одному зі своїх рішень він зазначив, що «принцип рівності громадян перед законом «визначає загальне правило неприпустимості встановлення за соціальними або особистими ознаками привілеїв чи обмежень і не є абсолютним». Він лише означає «рівну для всіх обов'язковість конкретного закону з усіма відмінностями у правах або обов'язках, привілеях чи обмеженнях, які в цьому законі встановлені». При цьому окремо наголошується, що «всі відмінності у привілеях чи обмеженнях щодо різних категорій індивідів, встановлені законом, не можуть бути пов'язані з ознаками, передбаченими ч. 2 ст. 24 Конституції України» (абз. 2 п. 3.3 мотивувальної частини Рішення КСУ від 16.10.2007 р. № 8-рп). Нагадаємо, що у цьому разі йдеться про такі ознаки, як «раса, колір шкіри, політичні, релігійні та інші переконання, стать, етнічне та соціальне походження, майновий стан, місце проживання, мовні або інші ознаки (ч. 2 ст. 24 Конституції України [1]). Однак, як справедливо відзначають експерти проєкту міжнародної технічної допомоги (Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні, програма USAID «Нове правосуддя» та IDLO), жодних привілеїв чи обмежень за вказаними ознаками Закон України «Про ВАКС» не встановлює [7].

Автори конституційного подання також наголошують, що обмеження, закріплені у ст. 7 Закону України «Про ВАКС», «не можна вважати кваліфікаційними вимогами до кандидатів на посаду судді ВАКС» [5], і при цьому не роз'яснюють навіть сутність та зміст такого поняття, як «кваліфікаційні вимоги».

Як нам вдалося встановити, це поняття згадується в Рішенні КСУ № 5-рп від 8.04.2000 р. Так, в абз. 2 п. 2 мотивувальної частини цього Рішення зазначається, що «нерідко кваліфікаційні вимоги до окремих категорій державних службовців встановлюються відповідними законами України, зокрема до тих, які претендують на посади Голови та суддів ВСУ, Голови та суддів ВАСУ, членів ВРЮ... Кваліфікаційні вимоги зумовлені родом і характером діяльності зазначених посадових осіб, а тому не можуть розглядатися як обмеження громадян у користуванні рівним правом доступу до державної служби». Далі КСУ наголошує, що «встановлення Конституцією України та законами України певних кваліфікаційних вимог не порушує конституційного принципу рівності (стаття 24), адже всі громадяни, які відповідають конкретним кваліфікаційним вимогам, мають право обіймати відповідні посади». Таку правову позицію КСУ згодом підтвердив також і в інших своїх рішеннях. Для прикладу можна навести Рішення КСУ № 14-рп від 7.07.2004 р., у якому зазначається, що «конституційний принцип рівності не виключає можливості законодавця у регулюванні трудових відносин встановлювати певні відмінності у правовому статусі осіб, які належать до різних за родом і умовами діяльності категорій, у тому числі вводити особливі правила, що стосуються підстав і умов заміщення окремих посад, якщо цього вимагає характер професійної діяльності» (абз. 4 п. 4.1. Рішення).

Додатково слід звернути увагу ще на одну обставину, яка підтверджує маніпулятивний характер аргументів, викладених у конституційному поданні. Як ми уже зазначили вище, його автори наголошують, що ВРУ, встановивши в Законі України «Про ВАКС» додаткові кваліфікаційні вимоги до суддів ВАКС, «порушила вимоги ... ч. 1 ст. 38 Конституції України» [5]. Однак, як свідчить дослівне тлумачення цієї конституційної норми, вона не має жодного відношення до предмета конституційного оскарження, оскільки закріплює право громадян України «брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [1]. Однак очевидно, що ані ст. 7 Закону України «Про ВАКС», ані інші його норми не мають жодного відношення до врегулювання зазначених питань.

Автори конституційного подання також вважають, що ВРУ, встановивши обмеження для кандидатів на посаду судді ВАКС, «фактично порочить та принижує авторитет» деяких органів державної влади, оскільки «припускає, що особи, які працювали на цих посадах (проходили службу у вказаних установах, організаціях), вчиняли або можуть вчинити корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення» [5].

На нашу думку, такий аргумент не можна брати до уваги під час визначення конституційності положень Закону через його суб'єктивний зміст, маніпулятивний характер та відсутність

фактичного зв'язку із юридичними питаннями встановлення конституційності окремих законодавчих положень. Більше того, він жодним чином не підтверджує той факт, що передбачені в п. 1, 5, 6 ч. 4 ст. 7 Закону обмеження порушують конституційне право «кожного на працю та рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності» (як на цьому наголошується в конституційному поданні).

Насамкінець, автори конституційного подання вважають неконституційним положення абз. 1 ч. 2 ст. 7 Закону, згідно з яким суддею ВАКС може бути особа, яка «...також володіє знаннями та практичними навичками, необхідними для здійснення судочинства у справах, пов'язаних з корупцією...». На їхню думку, таке положення «не відповідає одному з елементів конституційного принципу верховенства права – правовій визначеності, адже не містить чіткості, точності, зрозумілості й однозначності та не спрямоване на забезпечення постійної прогнозованості ситуацій і правових відносин» [5].

Ми не можемо погодитись із таким висновком і вважаємо, що оспорювана вимога, хоч і має оціночний характер, однак не може вважатись такою, що «неминуче призведе до сваволі». Основне її призначення полягає не в тому, щоб мати можливість встановлювати відмінні вимоги до різних кандидатів на посаду судді, а в тому, щоб об'єктивно оцінити рівень їх теоретичних знань, а також практичних умінь та навичок. Іншими словами, ця вимога є необхідною законодавчою передумовою проведення анонімного тестування, кваліфікаційного іспиту та співбесіди з кандидатами на посаду судді ВАКС, що є важливими етапами професійного відбору майбутніх суддів.

До речі, законодавче закріплення додаткових вимог до рівня професійної підготовки кандидатів на різноманітні державні посади є досить поширеною практикою. Так, наприклад, згідно з ч. 1 ст. 11 Закону України «Про Конституційний Суд України», суддею КСУ може бути громадянин України, який має «...високі моральні якості, є правником із визнаним рівнем компетентності»; згідно з ч. 2 ст. 8-1 Закону України «Про прокуратуру», членами конкурсної комісії з призначення на адміністративні посади у САП повинні бути особи, які «... мають бездоганну ділову репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет, а також значний досвід діяльності у сфері запобігання або протидії корупції»; згідно з ч. 2 ст. 6 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», директором НАБУ може бути громадянин України, який «... здатний за своїми діловими та моральними якостями, освітнім і професійним рівнем, станом здоров'я виконувати відповідні службові обов'язки». Більше того, у самій Конституції України досить часто можна зустріти подібні формулювання. Так, згідно з ч. 3 ст. 127 Основного Закону, «на посаду судді може бути призначений громадянин України...», який «є компетентним».

Підсумовуючи викладене вище, ми можемо зробити такий проміжний висновок: додаткові вимоги і обмеження до кандидатів на посаду судді ВАКС, які передбачені ст. 7 Закону, хоч і відрізняються від загальної процедури відбору і призначення суддів, однак не порушують вимоги ч. 1 і ч. 2 ст. 8, ст. 21, ч. 1 ст. 24, ч. 1 ст. 38, ч. 2 ст. 43, ч. 3 і ч. 4 ст. 127 Конституції України. Їх законодавче закріплення є обґрунтованим і зумовлене необхідністю комплектування ВАКС суддями з високим освітнім і професійним рівнем, діловими та моральними якостями, а також бездоганною діловою репутацією.

Завершуючи аналіз вимог, які висуваються до суддів ВАКС, варто звернути увагу ще на деякі особливості їх законодавчого закріплення. І хоча конституційність їх встановлення не ставиться під сумнів, однак викликає зауваження іншого характеру.

Насамперед це стосується абз. 2 п. 1 ч. 4 ст. 7 Закону, що унеможливає призначення на посаду судді ВАКС осіб, які упродовж десяти років, що передують призначенню, працювали в правоохоронних органах (органах правопорядку) та деяких інших схожих за своїми функціями органах державної влади.

Аналізуючи зміст цього обмеження, деякі науковці вказували на його «невиправданий» характер з огляду на той факт, що чинний Закон України «Про очищення влади» уже встановив чіткі критерії та механізм недопущення до участі в управлінні державними справами осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), що спрямовані на узурпацію влади Президентом України Віктором Януковичем, підриєв основ національної безпеки й оборони України або протиправне порушення прав і свобод людини [8, с. 98]. А народні депутати ВРУ нового скликання навіть намагались виключити це обмеження із тексту Закону як таке, що «обмежує доступ до професії судді ВАКС» [9].

Однак ми не погоджуємось ані з першим, ані з другим аргументом і вважаємо їх недостатніми для скасування аналізованого обмеження. Річ у тім, що згідно з чинним законодавством

ВАКС підсудна ціла низка злочинів, обвинуваченими в кримінальних провадженнях щодо яких можуть виступати посадові особи перерахованих в абз. 2 п. 1 ч. 4 ст. 7 Закону правоохоронних органів (органів правопорядку). Тому основна мета встановлення тимчасової заборони працівникам таких органів бути призначеними на посаду судді ВАКС спрямована насамперед на недопущення виникнення конфлікту інтересів, мінімізацію інших корупційних ризиків, а також на підвищення рівня та зміцнення довіри громадськості та міжнародних партнерів України до цього судового органу та ухвалених ним рішень.

Окрім скасування обмеження на доступ до професії судді ВАКС працівників деяких правоохоронних органів, народні депутати ВРУ нового скликання зробили спробу переглянути також й інші вимоги, що висуваються до суддів ВАКС. Зокрема, пропонувалось: по-перше, розмежувати вимоги, що висуваються до суддів ВАКС і до суддів Апеляційної палати ВАКС; по-друге, знизити кваліфікаційні вимоги до суддів ВАКС; по-третє, вимоги, які визначені в ч. 2 ст. 7 Закону, поширити лише на суддів Апеляційної палати ВАКС [10].

Однак такі пропозиції не отримали необхідної підтримки серед народних депутатів України, а тому були виключені з тексту відповідного законопроекту до другого читання. Ми повністю підтримуємо таке рішення і вважаємо, що зниження вимог, які висуваються до суддів ВАКС, є необґрунтованим, передчасним і таким, що може негативно вплинути на якість розгляду корупційних справ у ВАКС.

Водночас ми радимо законодавцю звернути увагу на іншу ідею, загальні риси якої окреслено у цьому законопроекті, яка зводиться до розмежування вимог, що висуваються до суддів ВАКС і до суддів Апеляційної палати ВАКС. Однак ми вважаємо, що таке розмежування має здійснюватися не в напрямі послаблення вимог, що висуваються до суддів ВАКС, а зовсім у протилежному напрямі: посилення вимог, що висуваються до суддів Апеляційної палати ВАКС.

Нагадаємо, що чинна на сьогодні редакція ст. 7 Закону висуває до кандидатів на посаду судді ВАКС і до кандидатів на посаду судді Апеляційної палати ВАКС однакові вимоги щодо рівня їхньої освіти та стажу професійної діяльності. На нашу думку, такий підхід не є логічним з огляду на підвищену складність провадження в апеляційній інстанції. Більше того, він не узгоджується із положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у ст. 28 якого міститься цілий перелік додаткових вимог, що висуваються до кандидатів на посаду судді апеляційного суду [2].

Висновки. З огляду на викладене вище пропонуємо внести зміни до Закону України «Про ВАКС», спрямовані на встановлення підвищених вимог до рівня освіти та стажу професійної діяльності суддів Апеляційної палати ВАКС. Практична реалізація такої пропозиції передбачає необхідність внесення змін до ч. 2 ст. 7 Закону і доповнення її новими абзацами такого місту: «Суддею Апеляційної палати ВАКС може бути особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді ВАКС, володіє знаннями та практичними навичками, необхідними для здійснення судочинства в Апеляційній палаті ВАКС, а також відповідає одній із таких вимог: 1) має стаж роботи на посаді судді не менше десяти років або стаж на посаді судді ВАКС не менше п'яти років; 2) має науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи у сфері права щонайменше десять років; 3) має досвід професійної діяльності адвоката, в тому числі щодо здійснення представництва у суді та/або захисту від кримінального обвинувачення щонайменше десять років; 4) має сукупний стаж (досвід) зазначеної у пунктах 1–3 цієї частини роботи (професійної діяльності) щонайменше десять років».

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. (у редакції від 03.09.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>).
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. (у редакції від 21.05.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>).
3. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 7.06.2001 р. (у редакції від 28.01.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#n706>).
4. Спільний висновок, розроблений проєктами міжнародної технічної допомоги (Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні, програма USAID «Нове правосуддя» та IDLO) в межах загальної підтримки антикорупційної та судової реформ в Україні. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/AmicusCuriae-VAKS-final-style_01_102.pdf.
5. Конституційне подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» від 7.06.2018 р. № 2447-VIII. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_349_2020.pdf.

6. Висновок № 15 (2012) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про спеціалізацію суддів (м. Париж, 6 листопада 2012 року). URL: <https://tm.coe.int/opinion-n-15-2012-on-the-specialisation-of-judges-/16806a1fc2>.

7. Спільний висновок, розроблений проектами міжнародної технічної допомоги (Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні, програма USAID «Нове правосуддя» та IDLO) в межах загальної підтримки антикорупційної та судової реформ в Україні. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/AmicusCuriae-VAKS-final-style_01_102.pdf.

8. Гладун О., Попов Г. Науковий погляд на проєкт Закону України «Про Вищий антикорупційний суд». *Юридичний вісник*. 2018. № 1. С. 92–98.

9. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» щодо забезпечення суду приміщенням та інших питань роботи суду № 729-IX від 18.06.2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3348&skl=10.

10. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» щодо забезпечення суду приміщенням та інших питань роботи суду» № 729-IX від 18.06.2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3348&skl=10.

**ГЕНЕЗИС НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ УКРАЇНИ**

GENESIS OF LEGAL REGULATION OF DEFENCE PROCUREMENT OF UKRAINE

У статті автором описано історико-правовий генезис регулювання державних оборонних закупівель із часів незалежності України. Досліджено позитивні та негативні аспекти змін правового регулювання державних оборонних закупівель, з'ясовано вплив таких змін на розвиток Української державності загалом. За результатами дослідження законодавчих та підзаконних актів у сфері оборонних закупівель, що діяли в Україні з часів її незалежності, здійснено оцінку сучасного стану зазначеної сфери та зроблено висновок про те, що наразі є певні прогалини та низка проблем у сфері нормативно-правового регулювання оборонних замовлень (закупівель), які за останні декілька років становлять значну частину видатків Державного бюджету України. Автор зауважує, що підвищення ефективності використання та витрачання державних ресурсів для забезпечення національної та економічної безпеки країни залежить від повноти та якості нормативного регулювання державних замовлень (закупівель) та вимагає відповідних дій щодо зменшення неефективних видатків. Автор наголошує на актуальності модернізації у сфері логістичного забезпечення державної безпеки України з початком гібридної війни Російської Федерації проти України та необхідності проведення реформ державних закупівель як одного із зобов'язань України щодо гармонізації правил оборонних закупівель зі стандартами країн-партнерів НАТО і ЄС. Описано ключові завдання створення умов для відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності держави та визначено основні напрями формування її національних оборонних спроможностей, викладені в положеннях Воєнної доктрини України. Відсутність законодавчо-правових механізмів унормування діяльності суб'єктів виробництва озброєння і військової техніки та забезпечення сприятливих умов для залучення інвестицій в оборонно-промисловий комплекс України визначено одними з основних чинників, що гальмують процеси формування державного оборонного замовлення та процеси перебудови і розвитку оборонно-промислового комплексу загалом. У статті наведено висновок про те, що відповідними компетентними державними органами повинні бути остаточно прийняті підзаконні нормативно-правові акти, які імплементуватимуть дію норми нещодавно прийнятого Закону України «Про оборонні закупівлі» в життя.

Ключові слова: державна безпека, оборонна сфера, озброєння та військова техніка, оборонні закупівлі.

The article describes historical and legal genesis of regulation of public defense procurement since the independence of Ukraine. The main positive and negative aspects in the change of regulation of public defense procurement are considered, the influence of such changes on the development of the Ukrainian statehood as a whole is clarified. According to the results of the study of laws and legislative regulations in the sphere of public defense procurement, which were in force in Ukraine since its independence, the current condition of the mentioned sphere was assessed and it has been concluded that nowadays there are some drawbacks and a range of problems in the sphere of legal regulation of public defense procurement, which have made up a significant part of the expenditures of the State Budget of Ukraine for the last few years. The author notes that increasing efficiency of use and expenditure of state resources to ensure national

and economic security of the country depends on completeness and quality of legal regulation of public defense procurement and demands appropriate actions to reduce inefficient expenditure. The author emphasizes the significance of modernization in the sphere of logistic provision of the state security of Ukraine with the beginning of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine and marks the necessity of public procurement reforms as one of the obligations of Ukraine concerning harmonization of defense procurement rules with the standards of NATO and EU partner countries. The key tasks for creation of the conditions for the restoration of state sovereignty and territorial integrity of the state are described and the main directions of formation of its national defense capabilities set out in the provisions of the Military Doctrine of Ukraine are stated. The absence of legal mechanisms to regulate the activities of the production of weapons and military equipment and provide favorable conditions for attracting investment in the defense industry of Ukraine is defined as one of the crucial factors which inhibit the processes of formation of the state defense order and the processes of restructuring and development of the defense-industrial complex as a whole. The article concludes that finalized bylaws amendments need to be enacted by relevant government agencies in order to implement the norm of the recently adopted Law of Ukraine "On Defense Procurement".

Key words: *state security, defense, armaments and military equipment, defense procurement.*

Вступ. Для того, щоб повноцінно розкрити суть та особливості будь-якої сфери суспільних відносин, необхідно дослідити генезис процесу формування та нормативного закріплення її основних понять. Формування загальних правил проведення оборонних закупівель в Україні почалося порівняно нещодавно, зважаючи на що, є певні прогалини в нормативно-правовому регулюванні зазначеної сфери. Створення належної законодавчої бази має слугувати запобіжником до будь-яких виявів корупційних діянь, забезпечити ефективність процедур закупівель. Дослідження законодавчих та підзаконних актів у сфері оборонних закупівель, що діяли в Україні з часів її незалежності, надасть змогу ретельніше оцінити, в якому стані перебуває зазначена сфера.

Актуальності зазначеній тематиці додає також те, що однією з найважливіших проблем сучасного економічного розвитку будь-якої європейської країни, зокрема й України, є підвищення ефективності використання та витрачання державних ресурсів для забезпечення національної та економічної безпеки країни.

Курс на переозброєння та технічне переоснащення Збройних сил України, Служби безпеки України та інших військових формувань, які забезпечують безпеку держави, ліквідацію відставання від потенційних військових противників у забезпеченні сучасними видами зброї в умовах жорсткої економії бюджетних коштів вимагає відповідних дій щодо зменшення неефективних витратків. Ефективність системи оборонних закупівель безпосередньо залежить від повноти та якості нормативного регулювання зазначеної сфери.

Таким чином, важливою передумовою ефективної реалізації оборонної функції держави є розроблення відповідної якісної нормативно-правової бази.

Окремі аспекти правових і організаційних засад оборонних закупівель у діяльності правоохоронних органів та інших військових формувань України висвітлювали такі учені, як М. Бурак, І. Багнюк, О. Беляневич, М. Бублій, В. Добровольська, Є. Красников, О. Підмогильний, Д. Лічак, З. Максименко, В. Міняйло, В. Морозов, Ю. Пивовар, О. Подцерковний та ін. Деякі питання правових і організаційних засад оборонних закупівель у системі Служби безпеки України досліджували А. Діміч, Е. Дмитренко, О. Єрменчук, О. Козенко, Р. Макуха, А. Сирота, Л. Стрельбицька, Д. Фещенко.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі розвитку правового регулювання сфери оборонних закупівель із часів незалежності України, дослідженні позитивних та негативних чинників впливу таких змін на розвиток Української державності загалом. Результати роботи можуть стати певною базою для подальшого вивчення нормативно-правового регулювання закупівель для потреб оборони.

Результати дослідження. Постачання товарів, виконання робіт та надання послуг для державних потреб є одним з основних інститутів українського законодавства. Серед усіх закупівель, які проводяться для потреб держави, визначальне місце завжди посідали оборонні заку-

півлі, оскільки від цього залежить розвиток озброєння, військової та спеціальної техніки, що є важливим для забезпечення належного рівня захисту територіальної цілісності країни.

Як зазначає Міжнародний інститут стратегічних досліджень (The International Institute for Strategic Studies), світові витрати на оборону, незважаючи на пандемію (COVID-19) та економічну кризу, досягли 1,83 трлн дол. США у 2020 році, що на 3,9% більше, ніж у 2019 році [34].

Не залишається осторонь від загальної світової тенденції і Україна. Так, за останні декілька років значну частину видатків Державного бюджету України становлять саме закупівлі для потреб оборони. Так, наприклад, у 2018 році на оборону виділено 191,7 млрд грн (5,39% до ВВП), у 2019 році – 218,0 млрд грн (5,45% до ВВП), у 2020 році – 245,8 млрд грн (5,45% до ВВП), у 2021 році – 267,3 млрд грн (5,93% до ВВП) [26].

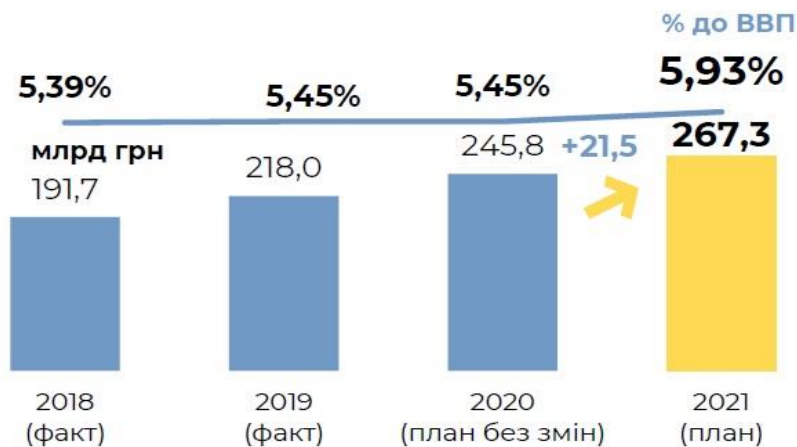

Рис. 1. Видатки зведеного бюджету на безпеку та оборону, 2018–2021 [26]

Наразі зазначені видатки наблизилися майже до максимальної межі фінансової можливості держави.

Як зазначає М. Буряк, «... оборонний бюджет України становить частину валового внутрішнього продукту, що (внаслідок перерозподілу) набуває форми централізованого цільового фонду фінансових ресурсів із подальшим використанням на потреби оборони країни. Воєнно-економічним і нормативно-правовим підґрунтям формування оборонного бюджету України є закони України, укази Президента України, постанови Верховної Ради України й Кабінету Міністрів України з питань оборони, накази й директиви Міністерства оборони України та інших відповідних міністерств із фінансово-економічних питань тощо» [24, с. 105].

Приписами норм статті 8 Конституції України закріплено, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти ухвалюються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [1].

Зазначені положення передбачають ієрархію нормативно-правових актів України, її цілісність, ефективність та взаємоузгодженість.

Будь-яка сфера суспільних відносин регулюється як законами України, які мають вищу юридичну силу, так і підзаконними нормативними актами, які приймаються органами державної влади та місцевого самоврядування для імплементації норм закону, деталізують, конкретизують законодавчі приписи, наближають їх до конкретних життєвих ситуацій.

Не є винятком сфера закупівель як для потреб держави загалом, так і оборонних закупівель зокрема.

Як зазначає О. Підмогильний, «... протягом усього періоду існування системи державних закупівель в Україні не було ухвалено жодного консолідованого нормативно-правового акта, що зміг би всебічно охопити всі нюанси організації та здійснення державних тендерів для забезпечення сталого розвитку самої системи загалом, що не сприяло ефективності її розвитку» [30, с. 65].

Із моменту набуття Україною незалежності процес формування національного законодавства про державні закупівлі став динамічнішим.

Державне замовлення діє в Україні з 1989 року. Державне замовлення було введено колишніми союзними органами управління з метою вдосконалення директивного планування, створення централізованих методів керівництва [25, с. 12].

У радянському законодавстві механізм формування та доведення до виконавців державних замовлень був недосконалим. Порядок формування державних замовлень у 1989–1990 рр. регулювався Тимчасовим положенням про порядок формування державних замовлень, затвердженим Постановою Ради Міністрів СРСР від 25 липня 1988 р., відповідно до якого склад державних замовлень на 1990 р. мав бути доведений до міністерств, відомств, Рад міністрів союзних республік і міжгалузевих державних об'єднань за десять місяців до початку планового періоду [25, с. 12].

Поняття «державні замовлення» як праобраз сучасного поняття «державні закупівлі» було вперше вжито у Держплані СРСР під час розроблення проекту народногосподарського плану на 1988 рік. Головною причиною введення цієї економічної категорії було те, що вже із середини 80-х років Держплан СРСР у масштабах усього народногосподарського комплексу не міг повністю збалансувати планові завдання з виробництва продукції з наявними матеріальними ресурсами. Він змушений був здійснити кроки в напрямі децентралізації дійсної системи. Така ідеологія щодо державного замовлення існувала до 1993 року, включаючи перші роки незалежності України [25, с. 12–13].

Не можна не погодитися з думкою К. Починок, що за таких умов Україна, яка проголосила себе незалежною державою, опинилася наодинці з рядом проблем, зокрема у сфері державних замовлень (закупівель) [31, с. 72–73].

Із метою впорядкування взаємодії органів державної виконавчої влади України з підприємствами та організаціями відповідно до вимог формування вільного ринку продукції виробничо-технічного призначення, сільського господарства, товарів народного споживання, а також послуг, забезпечення сталого функціонування економіки України було ухвалено Указ Президента України від 04 травня 1992 року № 289 «Про державне замовлення в Україні».

Указом встановлено, що державне замовлення на поставку продукції (виконання робіт, послуг) має забезпечувати першочергові потреби України відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку, визначених Верховною Радою України [10].

Таким чином, першим документом за часів незалежності України, який регламентував сферу так званих «державних закупівель», був саме Указ Президента України.

При цьому першим нормативним документом, у якому було згадано про державне замовлення для потреб оборони та інших спецспоживачів, була постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 1992 року № 400 «Про Концепцію державного замовлення».

Зазначена постанова визначала державне замовлення як складову частину системи економічних методів державного регулювання, що на період переходу до ринкових відносин і розвитку ринкової інфраструктури було одним із головних його важелів. Крім того, указувалося, що державне замовлення може розміщуватися на підприємствах незалежно від форми власності на договірних, як правило, конкурсних засадах [12].

10 лютого 1993 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову № 100 «Про порядок укладення державних контрактів і формування державного замовлення на 1993 рік». Цією постановою Кабінетом Міністрів України затверджено Тимчасове положення про порядок формування та розміщення обсягів поставок продукції (робіт, послуг) для виконання державних контрактів і державного замовлення на 1993 рік та Перелік ресурсів, виробництво та централізований розподіл яких здійснюється державою.

Так, було закріплено, що державне замовлення є засобом стимулювання нарощування виробництва дефіцитної продукції, розвитку пріоритетних галузей народного господарства, впровадження нових технологій, розв'язання соціальних проблем, державної підтримки найважливіших наукових досліджень, за якого держава надає пільги виконавцям, але не забезпечує їх фінансовими ресурсами.

При цьому визначено, що державний контракт є засобом забезпечення потреб споживачів, що фінансується за рахунок державного бюджету, та поповнення державного резерву; встановлено, що завдання за державним контрактом розміщуються на конкурсній основі лише за умови, якщо є можливість вибору виконавців [20].

Для забезпечення виконання державного оборонного замовлення Кабінетом Міністрів України ухвалено постанову від 02 березня 1993 року № 157 «Про Тимчасове положення про військові представництва на підприємствах та в організаціях України» [21] та від 10 грудня 1993 року

№ 1017 «Про особливості формування, розміщення та виконання державного контракту і державного замовлення для потреб оборони і безпеки» [17], які до 19 березня 2008 року були з грифом обмеження доступу «Для службового користування» (скасовано обмеження доступу та знято позначку «Не для друку» розпорядженням Кабінету Міністрів України № 490-р «Про скасування обмеження доступу до деяких Кабінету Міністрів України, виданих у 1991–2005 роках») [22].

Як зазначає М. Бублій, важливим елементом сучасної нормативно-правової бази державних закупівель став Закон України «Про поставки продукції для державних потреб» та постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок формування та розміщення державних замовлень на поставку продукції для державних потреб і контроль за їх виконанням» [23, с. 36].

Так, у Законі було закріплено законодавче визначення поняття «державні потреби», які розглядалися як потреби України в продукції, необхідній для розв'язання соціально-економічних проблем, підтримання обороноздатності країни та її безпеки, створення і підтримання на належному рівні державних матеріальних резервів, реалізації державних і міждержавних цільових програм, забезпечення функціонування органів державної влади, що утримуються за рахунок Державного бюджету України.

При цьому в статті 1 указаного Закону передбачено, що особливості відносин, що виникають у зв'язку з поставками (закупівлею) для державних потреб сільськогосподарської продукції, продовольства, озброєння та військової техніки, а також інших спеціальних визначених (специфічних) товарів, регулюються окремими актами законодавства України [7].

Як у згаданому Законі, так і в постанові Кабінету Міністрів України «Про порядок формування та розміщення державних замовлень на поставку продукції для державних потреб і контроль за їх виконанням» від 29 лютого 1996 р. № 266, було закріплено, що виконавцям державних замовлень, що мають стратегічне значення, пов'язані з підтриманням необхідного рівня обороноздатності країни та її безпеки, за необхідності може надаватися право реалізації квот на обов'язковий продаж їм підприємствами та організаціями-постачальниками України окремих видів сировини, матеріалів і комплектувальних виробів у обсягах та за переліком, що затверджуються Кабінетом Міністрів України [19].

28 вересня 1996 року Кабінет Міністрів України ухвалює нову постанову № 1194 «Про порядок формування, розміщення та виконання державного замовлення для забезпечення потреб і безпеки» (із грифом обмеження доступу та позначкою «Не для друку») [18].

24 січня 1997 року Верховна Рада України ухвалює Закон України «Про державний матеріальний резерв», який наразі є чинним. Цей Закон визначає загальні принципи формування, розміщення, зберігання, використання, поповнення та освіження (поновлення) запасів державного матеріального резерву і регулює відносини в цій сфері [4]. Як правильно зазначає Є. Красников, здійснення відповідних заходів пов'язане з виконанням державних оборонних закупівель [27, с. 12].

Для забезпечення виконання оборонного замовлення 01 березня 1999 року Кабінет Міністрів України ухвалює постанову № 279 «Про затвердження Положення про військові представництва на підприємствах, в установах і організаціях». Це Положення визначає основні права та обов'язки військових представництв на промислових, науково-дослідних, проектних, конструкторських та інших підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності, які здійснюють розроблення, виробництво, постачання науково-технічної продукції, озброєння, військової техніки та іншого майна, виконують роботи і надають пов'язані з ними послуги, а також взаємовідносини між військовими представництвами і підприємствами [16].

Основним нормативним актом у сфері виробництва, закупівлі озброєння та військової техніки до 01 січня 2021 року був Закон України «Про державне оборонне замовлення» [2] від 03 березня 1999 року № 464-XIV з усіма змінами та доповненнями (вносилися десять змін, один раз викладався в новій редакції відповідно до Закону України від 23 вересня 2010 року № 2560-VI «Про внесення змін до Закону України «Про державне оборонне замовлення» [3]).

Цей Закон визначав загальні правові та економічні засади (принципи) формування, розміщення, фінансування і виконання державного оборонного замовлення та регулював відносини у цій сфері [2].

Установлено, що вибір виконавців оборонного замовлення здійснюється шляхом проведення державними замовниками конкурсів (тендерів) у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Так, для імплементації норм Закону Кабінет Міністрів України через шість місяців ухвалює постанову від 09 грудня 1999 року № 2244 «Питання державного оборонного замовлення».

Указаною постановою затверджено Порядок формування основних показників державного оборонного замовлення, розміщення та коригування обсягів поставок (закупівлі) продукції, виконання робіт, надання послуг за оборонним замовленням, унесення змін до укладених державних контрактів, а також Порядок контролю за виконанням оборонного замовлення та Порядок проведення конкурсів (тендерів) з вибору виконавців державного оборонного замовлення [13].

Згідно з частиною 4 статті 6 Закону України «Про державне оборонне замовлення» державні замовники мають право створювати на підприємствах, в установах та організаціях-виконавцях свої представництва або залучати до цієї роботи на договірній основі представництва інших державних замовників. Діяльність цих представництв здійснюється відповідно до положення, затвердженого Кабінетом Міністрів України [2].

Так, постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2009 року № 1107 «Про затвердження Положення про представництва державних замовників з оборонного замовлення на підприємствах, в установах і організаціях» закріплено основні завдання, функції, права та організацію діяльності представництв державних замовників з оборонного замовлення на вітчизняних промислових, науково-дослідних, проектних, конструкторських та інших підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності, які здійснюють розроблення, виробництво, модернізацію, постачання, монтаж і ремонт продукції оборонного призначення, виконують роботи і надають пов'язані з ними послуги, а також взаємовідносини між представництвами та підприємствами.

На виконання вимог Закону України «Про державне оборонне замовлення» в редакції Закону України від 23 вересня 2010 року № 2560-VI «Про внесення змін до Закону України «Про державне оборонне замовлення» Кабінет Міністрів України 27 квітня 2011 року ухвалює постанову № 464 «Питання державного оборонного замовлення», якою затверджено низку документів, а саме:

- Порядок планування, формування, розміщення та коригування державного оборонного замовлення, а також здійснення контролю за його виконанням;
- Типовий державний контракт на поставку (закупівлю) продукції за оборонним замовленням;
- Типовий державний контракт на виконання робіт (надання послуг) за оборонним замовленням;
- Типовий державний контракт на виконання дослідно-конструкторської (науково-дослідної, технологічної) роботи за оборонним замовленням [14].

Зазначена постанова діяла до 20 квітня 2021 року включно, до моменту набрання чинності з 21 квітня 2021 року постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 року № 363 «Питання оборонних закупівель» [15], яка була затверджена на виконання Закону України «Про оборонні закупівлі» від 17 липня 2020 року № 808-IX [5].

Із початком гібридної війни Російської Федерації проти України питання модернізації у сфері логістичного забезпечення державної безпеки України набуло нового розвитку.

Так, Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» затверджено Воєнну доктрину України.

Воєнна доктрина передбачає, що ключовими завданнями створення умов для відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності України є:

- комплексне реформування системи забезпечення національної безпеки до рівня, прийняттого для членства в ЄС і НАТО;
- створення ефективного сектору безпеки і оборони, що забезпечує достатні спроможності національної оборони для відсічі збройній агресії;
- розвиток Збройних Сил України за західними стандартами та досягнення сумісності зі збройними силами держав-членів НАТО.

Серед основних напрямів формування національних оборонних спроможностей визначено, зокрема:

- удосконалення законодавства з питань оборони України;
- упровадження прийнятих у НАТО стандартів бюджетного планування з метою підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів, забезпечення у повному обсязі ключових спроможностей сил оборони;
- забезпечення готовності системи фінансування сил оборони у кризовий період, формування і налагодження процедур фінансування з урахуванням додаткових джерел, ефективного управління резервами, здійснення протидії корупції;

– створення єдиної ефективної системи логістики і постачання сил оборони як у мирний, так і воєнний час (особливий період) для максимально оперативного і належного задоволення їх потреб із централізованою закупівлею матеріально-технічних засобів;

– підвищення бойового потенціалу, відновлення справності, продовження ресурсу, проведення модернізації, створення нових систем і уніфікації зразків озброєння та військової техніки [11].

На виконання абзацу 9 частини 5 статті 2 Закону України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року № 922-VIII (особливості здійснення процедур закупівлі товарів, робіт і послуг, визначених цим Законом (крім товарів, робіт і послуг, що підлягають закупівлі відповідно до угод у порядку, визначеному абзацом 17 частини 3 цієї статті), Міністерством оборони України та його розвідувальним органом, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Службою зовнішньої розвідки України, Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державною службою України з надзвичайних ситуацій та іншими військовими формуваннями та/або частинами в особливий період установлюються окремим законом) [8], Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони» від 12 травня 2016 року № 1356-VIII, який визначає особливості здійснення процедур закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони в особливий період, у період проведення анти-терористичної операції, у період уведення надзвичайного стану [6].

Таким чином, зазначений Закон запровадив створення конкурентної переговорної процедури закупівлі у скорочені строки, зважаючи на що, передбачалося зменшення ризиків затримки або зриву термінів постачання товарів, робіт і послуг для потреб оборони.

Одним із зобов'язань України щодо гармонізації правил оборонних закупівель зі стандартами країн-партнерів НАТО і ЄС, що закріплено в Угоді про Асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншого [9], є проведення реформ державних закупівель.

Відсутність прозорості у закупівлях для потреб оборони вимагало внесення докорінних змін у цю сферу.

Так, О. Лечук зазначає, що чинний процес закупівель для потреб оборони впродовж тривалого часу був непрозорим. Значна частина закупівель була засекречена на термін від 5 до 30 років. Згідно з індексом антикорупційної політики в оборонному секторі найоптимальнішим є варіант засекречування (у середньому від 1% до 5% витрат на оборону) [29, с. 43].

Зважаючи на це та з метою підвищення ефективності використання коштів Державного бюджету України на закупівлю товарів, робіт та послуг оборонного призначення, розвитку науково-технічного та технологічного потенціалу вітчизняного оборонно-промислового комплексу, ефективного та прозорого планування, реалізації і контролю за оборонними закупівлями, Верховною Радою України 17 липня 2020 року ухвалено прогресивний для оборонної сфери Закон України «Про оборонні закупівлі» № 808-IX [5], який почав діяти з 01 січня 2021 року.

У пояснювальній записці до проекту закону України «Про оборонні закупівлі» (реєстр. № 2398, доопрацьований) закріплено, що метою ухвалення вказаного закону є розповсюдження його дії на закупівлю товарів, робіт і послуг, необхідних для виконання завдань щодо відсічі збройної агресії та відвернення загроз державній безпеці, незалежності України, її територіальної цілісності і недоторканості, щодо боротьби з тероризмом, усунення обставин, що зумовлює необхідність уведення надзвичайного стану [32].

Пунктом 11 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про оборонні закупівлі» зобов'язано Кабінет Міністрів України у шестимісячний строк із дня опублікування цього Закону забезпечити ухвалення нормативно-правових актів, необхідних для реалізації його положень.

Однак в умовах гібридної війни новоухвалений Закон України «Про оборонні закупівлі» уже почав діяти, але підзаконні нормативно-правові акти, які мали остаточно імплементувати дію норми Закону в життя, ще не прийняті відповідними компетентними державними органами.

Як зазначають Н. Хатнюк і Є. Грибачов, закон – це інструмент, котрий ухвалений компетентним законодавчим органом, проте не менш важливу роль відіграє Кабінет Міністрів України. Отож, Кабінет Міністрів створює «нормативно-правову павутину підзаконних актів», котрі будуть допомагати та регулювати цю сферу [33, с. 214].

Не можна не погодитися з Є. Красниковим щодо того, що одними з основних чинників, що гальмують процеси формування державного оборонного замовлення та процеси перебудови і

розвитку оборонно-промислового комплексу загалом, є відсутність законодавчо-правових механізмів унормування діяльності суб'єктів виробництва озброєння і військової техніки та забезпечення сприятливих умов для залучення інвестицій в оборонно-промисловий комплекс України. Законодавство, що стосується оборонного виробництва, є надзвичайно розгалуженим та неузгодженим. Саме через це Є. Красников пропонує розділити його на окремі групи, а саме:

– універсальні закони і нормативні акти, що стосуються загальних ознак оборонного виробництва як самостійної галузі;

– законодавство, що регламентує державне замовлення на виробництво озброєння та військової техніки;

– законодавство, яке регламентує експортно-імпорتنі операції;

– законодавство, яке регулює корпоративні права, зокрема держави;

– законодавство про приватизацію об'єктів права державної власності і структурні реформи;

– законодавство, що регламентує реалізацію окремих цільових державних програм оборонного виробництва [27, с. 15–16].

Є. Красников наголошує на тому, що неповнота та недостатність нормативно-правового регулювання у сфері управління державним оборонним замовленням з урахуванням нових ринкових стосунків в економіці та воєнної агресії на Сході України призводить до зниження ефективності реалізації державного оборонного замовлення. [28, с. 9]

Висновки. Систему оборонних закупівель не можна назвати досконалою. Державні інституції, які протягом усього часу незалежності України були відповідальними за реформування оборонних закупівель, не мають стратегічного бачення розвитку цієї сфери суспільних відносин, що призвело до кількаразової зміни законодавства.

Дослідження правового регулювання оборонних закупівель через призму історії становлення незалежності Української держави дозволяє з'ясувати певну закономірність розвитку нашого суспільства, допомагає визначити недоліки і позитивні моменти в оборонних закупівлях, які в майбутньому зможуть допомогти покращити законодавчу базу в зазначеній сфері.

Одним із найбільш дієвих заходів щодо стабілізації і розвитку оборонних закупівель в умовах фінансової кризи, військової агресії на Сході країни є врегулювання відносин у цій сфері кодифікованим нормативним документом.

Серед недоліків законодавства у сфері закупівель оборонних закупівель завжди була надзвичайно велика засекреченість контрактів за державним оборонним замовленням. Ухвалений Закон України «Про оборонні закупівлі» має на меті вирішити цю проблему, оскільки це є суспільно важливою інформацією, яка повинна бути доведена до громадян України. Нормативно-правове регулювання у сфері оборонних закупівель завжди буде залишатися критично важливим, оскільки, зокрема, від цього залежить рівень обороноздатності нашої країни. Саме тому законодавство у цій сфері має бути максимально продуманим та відповідати сучасним реаліям.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Про державне оборонне замовлення : Закон України від 03 березня 1999 року № 464-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/464-14/ed19990303>.

3. Про внесення змін до Закону України «Про державне оборонне замовлення : Закон України від 23 вересня 2010 року № 2560-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2560-17>.

4. Про державний матеріальний резерв : Закон України від 24 січня 1997 року № 51/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/97-%D0%B2%D1%80/ed19970124>.

5. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17 липня 2020 року № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20>.

6. Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони : Закон України від 12 травня 2016 року № 1356-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1356-19/ed20160512>.

7. Про поставки продукції для державних потреб : Закон України від 22 грудня 1995 року № 493/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493/95-%D0%B2%D1%80/ed19951222>.

8. Про публічні закупівлі : Закон України від 25 грудня 2015 року № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19/ed20151225>.

9. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>.

10. Про державне замовлення в Україні : Указ Президента України від 04 травня 1992 року № 289. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289/92/ed19920504>.

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.

12. Про Концепцію державного замовлення : постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 1992 року № 400. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-92-%D0%BF/ed19920721/>.

13. Питання державного оборонного замовлення : постанова Кабінету Міністрів України від 09 грудня 1999 року № 2244. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2244-99-%D0%BF/ed19991209>.

14. Питання державного оборонного замовлення : постанова Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2011 року № 464. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/464-2011-%D0%BF/ed20110427>.

15. Питання оборонних закупівель : постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 363. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2021-%D0%BF>.

16. Про затвердження Положення про військові представництва на підприємствах, в установах і організаціях : постанова Кабінету Міністрів України від 01 березня 1999 року № 279. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279-99-%D0%BF/ed19990301>.

17. Про особливості формування, розміщення та виконання державного контракту і державного замовлення для потреб оборони і безпеки : постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 1993 року № 1017. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp931017?ed=1995_01_17.

18. Про порядок формування, розміщення та виконання державного замовлення для забезпечення потреб і безпеки : постанова Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996 року № 1194. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1194-96-%D0%BF/ed19960928>.

19. Про порядок формування та розміщення державних замовлень на поставку продукції для державних потреб і контроль за їх виконанням : постанова Кабінету Міністрів України від 29 лютого 1996 р. № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-96-%D0%BF/ed19960229>.

20. Про порядок укладення державних контрактів і формування державного замовлення на 1993 рік : постанова Кабінету Міністрів України від 10 лютого 1993 року № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-93-%D0%BF/ed19930210>.

21. Про Тимчасове положення про військові представництва на підприємствах та в організаціях України : постанова Кабінету Міністрів України від 02 березня 1993 року № 157. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KMP93157?an=148>.

22. Про скасування обмеження доступу до деяких Кабінету Міністрів України, виданих у 1991–2005 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 березня 2008 № 490-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/490-2008-%D1%80/ed20080319>.

23. Бублій М.П. Етапи розвитку нормативно-правового забезпечення системи державних закупівель. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 4. С. 34–41.

24. Бурак М.В. Корупційні ризики в державних оборонних закупівлях: шляхи мінімізації. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 103–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2019_2_14.

25. Державне регулювання закупівель в умовах реалізації адміністративної реформи / Івано-Франківський центр науки, інновацій та інформатизації. Івано-Франківськ, 2012. 138 с.

26. Державний бюджет України на 2021 рік. Бюджет можливостей для розвитку. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/бюджет_2021.pdf.

27. Красников Є. В. Генезис та структура нормативно-правового регулювання державного оборонного замовлення в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Збірник наукових праць. Серія «Державне управління»*. 2016. Випуск 1 (4). С. 6–17.

28. Красников Є.В. Організаційно-правовий механізм управління державним оборонним замовленням в Україні : Автореф. дис. ... канд. наук із державного управління. Харків, 2018. 23 с.

29. Левчук О.В. Аналіз нормативно-правової бази здійснення оборонних закупівель. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2019. № 2. С. 42–46.

30. Підмогильний О.О. Історико-правовий генезис регулювання закупівель за державні кошти в Україні. *Державне управління*. 2012. № 4 (40). С. 61–65.
31. Починок К.Б. Правове регулювання розвитку державних закупівель в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. Вип. 6. Том 1. 2013. С. 72–75.
32. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про оборонні закупівлі» (реєстр. № 2398, доопрацьований). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2398-%D0%B4&skl=10.
33. Хатнюк Н.С., Грибачов Є.В. Правову регулювання та особливості договорів про оборонні закупівлі. The XIII International scientific-practical conference “Social function of science, teaching and learning”, December 14–17. 2020. Bordeaux, France. С. 214–218.
34. Fenella McGerty Global defence-spending on the up, despite economic crunch URL: <https://www.iiss.org/blogs/military-balance/2021/02/global-defence-spending-increases>.

УДК 342.98:340.5

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.14>

ПРОСКУРЯКОВА І.М.

**РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ТА АЛЬТЕРНАТИВНЕ ВИРІШЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

**DECISION OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
AND ALTERNATIVE RESOLUTION OF PUBLIC DISPUTES
IN THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY OF UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що сьогодні одним із перспективних напрямів розбудови ефективних механізмів захисту людини є вдосконалення нормативно-правового регулювання альтернативного вирішення публічно-правових спорів в адміністративному судочинстві. Убачаємо значний потенціал для розвитку такого регулювання у вивченні практики рішень Європейського суду з прав людини, що потребує подальшого наукового обґрунтування. У статті охарактеризовано практику Європейського суду з прав людини та її роль для альтернативного вирішення публічно-правових спорів в адміністративному судочинстві України. Під час аналізу судових рішень автором здійснено відбір необхідних документів у автоматизованих збірках судової практики Європейського суду з прав людини. Для цього використано контекстний пошук у тексті за сукупністю відповідних критеріїв. Як наслідок, отримано 8 рішень Європейського суду з прав людини, з яких проти Австрійської, Литовської Республік становить по 2 випадки, Республіки Польща, України, Болгарії, Турецької Республіки – по 1. Дослідником основну увагу зосереджено на аналізі рішень Європейського суду з прав людини як джерел права у вирішенні публічно-правових спорів в адміністративному судочинстві України. Виокремлено проблеми, пов'язані з порушеннями прав людини, на які вказувалось суддями у досліджуваних автором рішеннях. Визначено, що альтернативне вирішення спору може мати місце в кримінальному, адміністративному, цивільному чи господарчому судочинстві, то у загальній теорії адміністративного права, частиною якої є вчення про судочинство, можемо висунути припущення про виникнення ідеї альтернативного врегулювання спорів в адміністративному судочин-

© ПРОСКУРЯКОВА І.М. – аспірант кафедри публічного управління та адміністрування (Національна академія внутрішніх справ)

стві та під час розгляду в суді справ про адміністративні правопорушення. Останні два види судочинства й об'єднує теорія адміністративного права, що ще раз говорить про спільну природу. На підставі авторських розрахунків робиться спроба довести, що у рішеннях Європейського суду з прав людини, де однією зі сторін у справах є адміністративний суд, такі спеціальні терміни, які означають процедури, як-от «appropriate dispute resolution», «multi-door courthouse», «alternative dispute resolution», або ADR, та «external dispute resolution», або EDR, не згадуються.

Ключові слова: альтернативне вирішення, публічно-правовий спір, рішення, адміністративне судочинство, джерела права, ЄСПЛ, ADR, EDR, конвенція, справедливий суд, доступ до правосуддя.

The relevance of the article is that today one of the promising areas for developing effective mechanisms for human protection is to improve the legal regulation of alternative solutions to public law disputes in administrative proceedings. We see significant potential for the development of such regulation by studying the case law of the European Court of Human Rights, which requires further scientific substantiation. The article describes the practice of the European Court of Human Rights and its role for alternative resolution of public law disputes in the administrative proceedings of Ukraine. During the analysis of court decisions, the author selected the necessary documents in the automated collections of case law of the European Court of Human Rights. To do this, we used a contextual search in the text for a set of relevant criteria. As a result, 8 decisions of the European Court of Human Rights were received, including 2 cases against the Republic of Austria and the Republic of Lithuania, 1 case each against the Republics of Poland, Ukraine, Bulgaria, and the Republic of Turkey. The researcher focuses on the analysis of the decisions of the European Court of Human Rights as a source of law in resolving public law disputes in the administrative proceedings of Ukraine. Problems related to human rights violations, which were pointed out by judges in the author's decisions, were highlighted. It is determined that alternative dispute resolution can take place in criminal, administrative, civil or commercial proceedings, then in the general theory of administrative law, part of which is the doctrine of justice, we can suggest the emergence of the idea of alternative dispute resolution in administrative proceedings and court proceedings cases of administrative offenses. The last two types of litigation are united by the theory of administrative law, which once again speaks of a common nature. Based on the author's calculations, an attempt is made to prove that in the decisions of the European Court of Human Rights, where one of the parties to the case is an administrative court, there are such special terms that mean procedures, such as “appropriate dispute resolution”, “multi-door courthouse”, “alternative dispute resolution” or ADR and “external dispute resolution” or EDR are not mentioned. It is proposed to consider the selected solutions as sources of law when resolving public law disputes in the administrative procedure of Ukraine.

Key words: alternative resolution, public law dispute, decision, administrative proceedings, sources of law, ECHR, ADR, EDR, convention, fair court, access to justice.

Вступ. Сьогодні одним із перспективних напрямів розбудови ефективних механізмів захисту людини є вдосконалення нормативно-правового регулювання альтернативного вирішення публічно-правових спорів в адміністративному судочинстві. Убачаємо значний потенціал для розвитку такого регулювання у вивченні практики рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що потребує подальшого наукового обґрунтування.

Академічний курс з адміністративного права розглядає рішення судових органів у системі джерел адміністративного права, серед яких ключове місце посідає практика ЄСПЛ [1, с. 54]. Це стало можливим завдяки очевидній раціональності таких рішень, формуванню відповідних наукових поглядів, приєднанню України до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [2] та введенню в дію Закону України від 23.02.2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [3]. Згадану Конвенцію та практику ЄСПЛ, яку становлять його рішення, українські суди під час розгляду справ застосовують більше 14 років. Їх єдність та сталість правозастосування забезпечує Верховний Суд. У низці суб'єктів

владних повноважень, як-от у Національній поліції України або серед юрисконсультів органів держаної влади чи місцевого самоврядування, склалась практика застосування рішень ЄСПЛ у межах розгляду адміністративних скарг та у повсякденній діяльності щодо прийняття рішень.

Аналіз наукових досліджень показав фрагментарність вивчення практики ЄСПЛ для потреб альтернативного вирішення публічно-правових спорів в адміністративному судочинстві. Але вже з'явилися праці, які мають певне значення для нашого дослідження. Так, Л.Р. Кохтенко розглянуто низку рішень ЄСПЛ, які вченим узагальнено на основі принципів диспозитивності та рівності, враховуючи положення рішень ЄСПЛ, як-от у справах «Ankerl v. Switzerland» (§ 38), «Dombo Beheer B.V. v. The Netherlands» (§ 33) тощо [4, с. 133].

Постановка завдання. Мета статті – охарактеризувати рішення ЄСПЛ та їх роль в альтернативному вирішенні публічно-правових спорів в адміністративному судочинстві України.

Результати дослідження. Для відбору необхідних документів у автоматизованих збірках судової практики ЄСПЛ [5] використано контекстний пошук за сукупністю критеріїв. Ці критерії зводились до безпосереднього обговорення питань про медіацію, угоду про примирення, дружнє врегулювання спору, мирову угоду та альтернативне вирішення спорів або зі згадуванням у тексті вказаних словосполучень за умови участі в спорах адміністративних судів. Ми також спробували відбирати рішення за порівняно поширеною аббревіатурою «appropriate dispute resolution», «multi-door courthouse», «alternative dispute resolution», або ADR, та «external dispute resolution», або EDR. За останніми двома критеріями не знайшлися рішення ЄСПЛ, пов'язані з адміністративними судами. Тобто отриманий результат пошуку дає підстави стверджувати про непоширене вживання цих аббревіатур у рішеннях ЄСПЛ.

Станом на 01.01.2021 р. вдалось відшукати 161 рішення. Після детального ознайомлення з ними виявилось, що нашого предмета безпосередньо стосуються лише 8, із них рішення проти Австрійської, Литовської Республік склали по 2 випадки, Республіки Польща, України, Болгарії, Турецької Республіки – по 1.

Інша частина рішень відпала з об'єктивних причин тому, що взагалі не стосувались предмету нашого розгляду або ж містила безсмыслений набір термінів, які перебували поряд у різних реченнях та через це відбирались автоматизованим алгоритмом пошуку, як-от рішення ЄСПЛ у справах «Сремек проти Австрії», «Штуммер проти Австрії», «Кутнер проти Австрії» [6] тощо.

Подальшим аналізом відібраних 8 рішень ЄСПЛ виявлено, що показовим у частині позиції представника органу влади щодо недопущення порушення чинного законодавства у разі спроби дружнього врегулювання спору в суді став випадок, який розглядався ЄСПЛ у справі «Кристина ЛТД проти Литви» [7], яка стосувалась можливого порушення права на справедливий суд, доступу до правосуддя, власності тощо.

У цьому разі ЄСПЛ досліджувались, зокрема, норми національного законодавства, які стосувались пропозиції з боку заявника укласти мирову угоду під час розгляду справи у Віленському обласному адміністративному суді. Свого часу під час розгляду справи у Віленському обласному адміністративному суді щодо оскарження рішення органу, відповідального за Національний парк «Курунська коса», заявником, або «Кристина ЛТД», представлено проект мирової угоди з державою, де передбачалось від держави як компенсація за знесення побудованих споруд надання права на оренду заявнику. Представник держави відмовився погодитися з цією пропозицією, оскільки вона суперечила національному законодавству як така, що не відповідає інтересам громадськості та правам третіх осіб. Суд не мав права відповідно до ст. 52¹ Закону про адміністративне провадження затверджувати мирову угоду за таких обставин.

Ще одним із рішень, яке заслуговувало на нашу увагу, було рішення ЄСПЛ від 12.10.2017 р. у справі «Бурмич та інші проти України» [8], де натрапляємо на думку представників цієї європейської суддівської інституції до проблеми виконання рішень ЄСПЛ та національних рішень суду, серед яких були й адміністративні суди. Так, на тлі критичного ставлення до тривалого невиконання Україною цих рішень пропонувались шляхи вирішення цього питання. Окрім іншого, наведено положення таких двох документів, як Рекомендація Res (2004) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 12 травня 2004 року «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту» та Брюссельська конференція 26–27 березня 2015 року, в яких ішлося про розширення дійсного засобу захисту або про переваги альтернативних способів урегулювання спорів. Як бачимо, вже 2017 року Україні зверталась увага на наявні проблеми в адміністративному судочинстві та на кращі європейські практики.

Уважаємо, що це рішення ЄСПЛ можна зарахувати до предмету нашого дослідження саме через посилання на способи вирішення спорів, можливості розширення їх арсеналу. Зазначене

дає нам підстави говорити про впровадження ідеї використання згаданих способів саме в адміністративних справах, пов'язаних із тривалим невиконанням рішень національних судів. З іншого боку, цю ідею можна піддати критиці, за суттю якої пропозиція позивачеві щодо застосування способів альтернативного вирішення спору та їх цінність буде існувати до перших випадків компрометації, залежати від принципової правової позиції суду.

Однак слід оцінювати майбутні результати у застосуванні новітніх практик альтернативного вирішення спорів. Треба чітко розуміти: попри наявність широкого спектра досудового, присудового, судового чи позасудового вирішення спору, частка проблем може лишатись, тому розглянемо такі ситуації та рішення судів.

Так, наприклад, існували ситуації, коли у національному законодавстві були альтернативні засоби врегулювання спору, адміністративний суд їх пропонував, але пропозицію стороною не використано. Подібна ситуація трапляється у рішенні ЄСПЛ від 09.01.2018 р. у справі «Палевичі та Дзідзевичен проти Литви» [9], де ЄСПЛ розглянув спір на предмет порушення права на захист власності. До звернення за захистом у ЄСПЛ проблема виникла щодо оспорювання частини земельної ділянки, яка сталась через незазначення номера будинку в документах на земельній ділянці відповідним спеціалістом, тому вирішувалась у порядку адміністративного судочинства. Суд пропонував вирішувати питання дружнім способом, але заявники не погодились. За результатами розгляду справи ЄСПЛ не знайшов порушень.

Показовим у дещо іншому плані є приклад за рішеннями, які ілюструють тривалий розгляд спорів, незважаючи на існування певного спектра альтернативного вирішення спорів, але питання про них навіть не порушувалось.

Так, тривалий розгляд спору простежується нами на підставі змісту рішення ЄСПЛ у справі «Джоанну проти Туреччини» [10]. Відповідно до внутрішнього законодавства цієї держави передбачено можливість досудового або дружнього врегулювання спору з державною Комісією з нерухомого майна, а також вирішення спорів у адміністративному суді, який є частиною системи національних судів.

На думку судді у цій справі, Каракая мало порушення права на справедливий суд, передбачене п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод через невиконання спору протягом тривалого часу. Особливість цього прикладу в тому, що невикористання заявником можливості звернення до Вищого адміністративного суду не розцінено ЄСПЛ як аргумент проти заявника. Аналогічна ситуація щодо законодавчої можливості дружнього врегулювання спору, про невикористання якої взагалі не йшлося у рішенні ЄСПЛ.

На нашу думку, такий підхід ЄСПЛ є досить прогресивним та виправданим, тому що минуло багато часу. Тобто від дати звернення заявника до вказаної комісії у 2008 році та звернення його до ЄСПЛ у 2014 році тривалість вирішення спору становить 6 років!

Дещо аналогічна ситуація (але за наявності факту досудового врегулювання спору між заявником та відповідачем, а також порушення права на власність та тривалого розгляду спору) виявлена у змісті рішення ЄСПЛ від 10.07.2009 р. у справі «Полянська проти Польщі» [11]. Процес на національному рівні тривав із 1989 р. до 2001 р.

Наступним із визначальних є рішення суду від 06.06.2012 р. у справі «Вурцер проти Австрії» [12], що стосується права на справедливий суд та розумного часу. По суті цієї справи мирова угода щодо відсутності претензій стосовно шуму від дискотеки, раніше укладена між сторонами до початку судових процесів в адміністративному суді, не мала значення для порушення режиму тиші в житловому районі.

Також слід мати на увазі, що ЄСПЛ ураховує можливості дружнього врегулювання спору з державою у своїй практиці для прийняття рішення, через що подібне рішення також потрапило в наше поле зору, хоча спір, на думку національного адміністративного суду в Болгарії, не належав до його підсудності.

Ілюстрацією є справа «Лотер і Лотре проти Болгарії» [13], де актуальність розгляду спору відпала через зобов'язання сторін не вимагати повторного розгляду справи у Великій палаті. Тоді Болгарський уряд та особи, що представляли розпущену урядом асоціацію Свідків Єгови, підписали дружнє врегулювання після тривалого протистояння, яке вплинуло на заявників. Спочатку дії Уряду змусили заявників терпіти заборони, а потім (опосередковано після кардинальної зміни позиції влади) утворили можливість для заявників завершити розгляд справи у ЄСПЛ дружнім врегулюванням. Додамо, що спір у ЄСПЛ зачіпав право на свободу думки, совісті і релігії, право на свободу релігії, заборону дискримінації, релігію, світові угоди, мирові угоди тощо.

На завершення характеристики питання, яке стосується практики ЄСПЛ, зазначимо ще один (на нашу думку, вкрай дискусійний та важливий) аспект.

Річ у тім, що судові системи деяких країн, як-от Австрійська Республіка, передбачають існування адміністративного суду, де розглядаються адміністративні кримінальні правопорушення, пов'язані з порушенням правил безпеки дорожнього руху, що не схоже на реалізацію вітчизняної правової доктрини. При цьому в ракурсі оцінки прав людини судді ЄСПЛ удаються до осмислення можливостей подальшого вирішення проблем за рахунок упровадження альтернативного вирішення спору. Нижченаведений приклад цінний тим, що він стосується адміністративних правопорушень, які розглядаються в судовому провадженні.

Так, наприклад, у рішенні суду від 26.10.2007 р. у справі «Шутте проти Австрійської Республіки» визнано порушення розумних термінів та права на ефективний засіб правового захисту. Заради об'єктивності зазначимо, що на національному рівні одне з проваджень щодо заявника стосувалось порушення правил дорожнього руху, але в жодному разі не альтернативного вирішення спору. Однак по суті спору 3 судді у рішенні висловили спільну думку, що державі важливо також не недооцінювати переваги частішого звернення до методів альтернативного вирішення спорів, як-от медіація, арбітраж або примирення, хоча сфера таких рішень межує із суперечностями приватного права [14]. Подібні думки суддів ЄСПЛ траплялись у справах проти Австрійської Республіки [15].

Якщо брати до уваги положення теорії права, що альтернативне вирішення спору може мати місце в кримінальному, адміністративному, цивільному чи господарчому судочинстві, то у загальній теорії адміністративного права, частиною якої є вчення про судочинство, можемо висунути припущення про виникнення ідеї альтернативного врегулювання спорів в адміністративному судочинстві та під час розгляду в суді справ про адміністративні правопорушення. Останні два види судочинства об'єднує теорія адміністративного права, що ще раз говорить про спільну природу.

Висновки. На підставі викладеного можемо стверджувати, що рішення ЄСПЛ є джерелами права для альтернативного вирішення публічно-правових спорів в адміністративному судочинстві України. Наявні дослідження досвіду Європейського Союзу з альтернативного вирішення публічно-правових спорів в адміністративному судочинстві можна безпосередньо доповнити за рахунок рішень ЄСПЛ у справі «Кристина ЛТД проти Литви», «Палевічітьо та Дзідзевічен проти Литви», «Бурмич та інші проти України», «Джоанну проти Туреччини», «Полянська проти Польщі», «Вурцер проти Австрії», «Шутте проти Австрійської Республіки» та «Лотер і Лотре проти Болгарії».

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галуцька, О. Праторової. Видання третє. Київ : Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
2. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/ed19900101. – Назва з екрана.
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-15 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. Назва з екрана.
4. Юхтенко Л.Р. Адміністративно-правові засади вирішення спорів, що впливають з публічно-правових відносин, у досудовому порядку : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 221 с.
5. Сайт Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>. Назва з екрана.
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Сремек проти Австрії» від 22.10.1984. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57581>. Назва з екрана; рішення ЄСПЛ у справі «Штуммер проти Австрії» від 07.07.2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-105575>. Назва з екрана; рішення ЄСПЛ у справі «Кутнер проти Австрії» від 16.07.2015. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-156068>. Назва з екрана.
7. Рішення ЄСПЛ у справі «Кристина ЛТД проти Литви» від 06.02.2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-180555>. Назва з екрана.
8. Рішення ЄСПЛ у справі «Бурмич та інші проти України» від 12.10.2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-178082>. Назва з екрана.
9. Рішення ЄСПЛ у справі «Палевічітьо та Дзідзевічен проти Литви» від 09.01.2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-179825>. Назва з екрана.

10. Рішення ЄСПЛ у справі «Джоанну проти Туреччини» від 12.03.2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-179420>. Назва з екрана.
11. Рішення ЄСПЛ у справі «Полянська проти Польщі» від 10.07.2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-93316>. Назва з екрана.
12. Рішення ЄСПЛ у справі «Вурцер проти Австрії» від 06.06.2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-109318>. Назва з екрана.
13. Рішення ЄСПЛ у справі «Лотер і Лотре проти Болгарії» від 19.05.2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-61766>. Назва з екрана.
14. Рішення ЄСПЛ у справі «Шутте проти Австрійської Республіки» від 26.10.2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-81922>. Назва з екрана.
15. Рішення ЄСПЛ у справі «Стемпфер проти Австрії». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-81924>. Назва з екрана; рішення ЄСПЛ у справі «Вітцхум проти Австрії» від 26.10.2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-81928>. Назва з екрана.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.15>

ВОЙТОВИЧ І.І.

**ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ
ЗА РАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ****HISTORICAL ORIGINS ESTABLISHING CRIMINAL LIABILITY
FOR CORRUPTION CRIMES IN THE FIELD OF MILITARY SECURITY
IN SOVIET TIMES**

Актуальність статті полягає в тому, що ефективна протидія корупції у сфері воєнної безпеки неможлива без фундаментального та послідовного наукового забезпечення. Звернення до наукових праць з питань протидії корупційній злочинності дає можливість як прослідкувати процес наукового супроводження антикорупційної діяльності в Україні задля виявлення основних проблем у цій сфері, які залишились поза увагою вчених, та потребують вирішення, так і з'ясувати найбільш суттєві прорахунки антикорупційної стратегії, які слід врахувати для визначення перспектив її вдосконалення. Об'єктом кримінологічних досліджень є область соціальної реальності, яка містить соціальне протиріччя і породжує проблемну ситуацію. Виділяючи таку область, визначаємо ті соціальні відносини та сферу людського життя, які підлягатимуть вивченню в рамках кримінологічного дослідження. Перш за все слід зазначити, що огляд наукової та навчальної літератури вказує на існування різних підходів до визначення поняття «корупційна злочинність», її видів, а також місць у структурі злочинності. Корупційна злочинність є невід'ємною частиною корупції як більш широкого соціального явища. Отже, дослідження корупційної злочинності у сфері військової безпеки як об'єкта кримінологічного аналізу доцільно розпочати зі знаходження змісту поняття «корупція» на основі розгляду історії семантики цього юридичного терміна, а також генезису його розвитку в різних сферах наукового знання. Аналіз наукової, навчальної та довідкової літератури за предметом розгляду вказує на теоретичну можливість корупції одночасно з розмежуванням управлінських функцій у державній чи господарській діяльності. Зроблено висновок, що процес формування сучасної кримінально-правової політики пройшов певні історичні етапи свого становлення. Встановлено, що корупційна злочинність у сфері воєнної безпеки є видом корупційної та, відповідно, елементом загальної злочинності, який притаманні такі відмінні риси, як об'єктивний, історично обумовлений характер; поширеність у сфері воєнної безпеки, що обумовлює її підвищену суспільну небезпечність; особливості механізму вчинення корупційних злочинів у сфері воєнної безпеки; особливості суб'єктів вчинення корупційного злочину у сфері воєнної безпеки; висока латентність.

Ключові слова: корупція, злочин, історичні витоки.

The relevance of the article is that effective counteraction to corruption in the field of military security is impossible without fundamental and consistent scientific support. Recourse to scientific papers on combating corruption provides an opportunity to trace how, in fact, the process of scientific support of anti-corruption activities in Ukraine to identify major problems in this area that have remained unnoticed by scientists and need to be addressed, and to identify the most significant miscalculations anti-corruption strategy, which should be taken into account to determine the prospects for its improvement. The object of criminological research is the area of social reality, which contains a social contradiction and generates a problematic situation. By allocating such an area, those social relations and the sphere of human life, which will be subject to study within a criminological study, are determined. First of all, it should be noted that the review of scientific and educational literature indicates the existence of various approaches to the definition of "corruption crime", its species, as well as places in the structure of crime. In turn, corruption crime is an integral part of corruption as a broader social phenomenon. Therefore, the study of corruption crime in the field of military security as an object of criminological analysis it is expedient to begin with the finding of the content of the concept of "corruption" on the basis of the consideration of the history of the semantics of this legal term, as well as the genesis of its development in various spheres of scientific knowledge. Analysis of scientific, educational and reference literature on the subject of consideration indicates the theoretical possibility of corruption simultaneously with the separation of management functions in public or economic activity. It is concluded that the process of formation of modern criminal law policy has passed certain historical stages of its formation. It is established that corruption crime in the field of military security is a type of corruption and, accordingly, an element of general crime, which has the following distinctive features: a) objective, historically determined nature; b) prevalence in the field of military security, which causes its increased public danger; c) features of the mechanism of committing corruption crimes in the field of military security; d) peculiarities of the subjects of committing a corruption crime in the sphere of military security; e) high latency.

Key words: *corruption, crime, historical leakage.*

Вступ. Ефективна протидія корупції у сфері воєнної безпеки неможлива без фундаментального та послідовного наукового забезпечення. Звернення до наукових праць із питань протидії корупційній злочинності дає можливість як прослідкувати процес наукового супроводження антикорупційної діяльності в Україні задля виявлення основних проблем у цій сфері, які залишились поза увагою вчених, та потребують вирішення, так і з'ясувати найбільш суттєві прорахунки антикорупційної стратегії, які слід врахувати для визначення перспектив її удосконалення.

Постановка завдання. Особливу наукову та пізнавальну цінність мають процес та результат дослідження історичних передумов установа кримінальної відповідальності за корупційні дії.

Різні теоретичні та прикладні аспекти протидії корупції представлені в наукових здобутках таких правознавців, як Л.І. Аркуша, Л.В. Багрий-Шахматов, В.І. Борисов, А.М. Бойко, О.Ю. Бусол, В.В. Василевич, В.М. Гарашук, В.В. Голина, Б.М. Головкін, В.К. Гришук, Н.О. Гуророва, І.М. Даншин, О.О. Дудоров, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, С.А. Задорожний, З.А. Загиной, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.Г. Кальман, О.О. Кваша, В.М. Киричко, М.Г. Колодяжний, О.М. Костенко, О.Г. Кулик, І.В. Кушнар'ов, О.М. Лозинський, І.Є. Мезенцева, М.І. Мельник, Д.Г. Михайленко, А.А. Музика, Є.В. Невмержицький, В.О. Навроцький, Д.О. Олійник, А.В. Савченко, Є.Д. Скулиш, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблістий, В.І. Шакун, О.В. Шевченко, О.Ю. Шостко, Н.М. Ярмиш. Наукові праці цих авторів є вагомим внеском в осмислення явища корупції і напрацювання заходів протидії їй.

Результати дослідження. В період становлення радянської влади в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (далі – УСРР) 26 квітня 1919 року Радою Народних Комісарів УСРР було прийнято Декрет «Про хабарництво та незаконні побори», в якому було передбачено суворе покарання за їх вчинення [1, с. 103], зокрема у вигляді позбавлення волі на строк не менше 5 років, штрафу у потрібному розмірі хабаря та позбавлення права займати відповідальні посади в радянських та громадських закладах на строк не менше 10 років. Якщо такі дії посадової особи були вчинені з вимогою чи вимаганням хабаря, то строк покарання у вигляді позбавлення волі,

а також позбавлення права займати відповідальні посади в радянських та громадських закладах збільшувався вдвічі; замість штрафу призначалася конфіскація майна. Крім того, якщо посадова особа прийняла хабар за вчинення нею злочину чи службового проступку, то вона підлягала покаранню у вигляді позбавлення волі на строк не менше 10 років, конфіскації майна та позбавлення права займати відповідальні посади в радянських та громадських закладах на строк не менше 20 років або вищій мірі покарання (розстрілу). Якщо такі дії посадовою особою були поєднані з вимогою чи вимаганням хабаря, то покарання у вигляді позбавлення волі призначалося на строк не менше 15 років з конфіскацією майна та довічним позбавленням права займати відповідальні посади в радянських та громадських закладах; або призначалася смертна кара. Принагідно зауважимо, що до кримінальної відповідальності притягаються як особи, які одержали хабар, так і їх пособники незалежно від стадії вчинення злочину [2, с. 129–130].

Відповідно до Кримінального кодексу УСРР 1922 року, відповідальність за отримання хабаря було передбачено статтею 114, а за провокацію хабаря – статтею 115, розміщеними у главі II поряд з іншими складами службових злочинів, такими як «Зловживання владою» (стаття 105); «Перевищення влади» (стаття 106); «Постановлення суддями з корисливих чи інших особистих мотивів неправосудного вироку» (стаття 111); «Привласнення посадовою особою грошей чи інших цінностей, що перебувають у її віданні в силу її службового становища» (стаття 113); «Службове підроблення» (стаття 116) [3].

Принагідно відзначити, що статтею 114 КК УСРР (1922 рік) було передбачено відповідальність за отримання службовою особою, що перебуває на державній, союзній чи громадській службі, особисто чи через посередників у якому б то не було вигляді хабаря за виконання чи невиконання в інтересах хабародавця яких-небудь дій, що входять до кола службових обов'язків цієї особи. Кваліфікуючими ознаками отримання службовою особою хабаря були її особливі повноваження; порушення нею службових обов'язків; вимагання хабаря чи шантаж [3].

У науковій літературі слушно зауважується, що на той час «до кримінальної відповідальності притягали виключно тих осіб, що отримували хабарі-підкупи, тоді як хабарі-подяки чи хабарі-дарунки взагалі перестали сприймати як прояви антиправової поведінки» [4, с. 22].

Крім того, у частині 4 статті 114 КК УСРР 1922 року був закріплений спеціальний вид звільнення від покарання особи, яка дала хабаря, якщо вона своєчасно зробила заяву про вимагання хабаря або сприяла розкриттю справи про хабарництво. Інакше вона каралася позбавленням волі на строк до трьох років [5, с. 19].

Кримінальний кодекс УРСР 1927 року відповідальність за отримання службовою особою особисто або через посередників у будь-якому вигляді хабаря за виконання чи невиконання в інтересах особи будь-якої дії, яку службова особа могла й мала вчинити виключно внаслідок свого службового становища, передбачив у статті 117. Крім того, склади посадових (службових) злочинів набули змін [6, с. 159].

Так, згідно зі статтею 109 КК УРСР (1927 рік), зловживанням владою або службовим становищем визнавалися такі дії службової особи, які вона могла вчинити виключно завдяки своєму службовому становищу і які не були викликаними міркуваннями службової необхідності, мали своїм наслідком явне порушення правильної роботи установи чи підприємства або заподіяли йому майнову шкоду, або спричинили порушення громадського порядку чи охоронюваних законами прав та інтересів окремих громадян, якщо ці дії відбувалися посадовою особою систематично або з міркувань корисливих, або іншої особистої зацікавленості, або хоча б і не спричинили, але завідомо для посадової особи могли спричинити тяжкі наслідки. Так, ці дії тягнуть позбавлення волі із суворого ізоляцією на строк не менше шести місяців [6, с. 127].

Таким чином, окрім відповідальності за зловживання владою, з'явилась відповідальність за зловживання службовим становищем. Для настання відповідальності не обов'язковим було спричинення реальної шкоди, достатньо було лише можливості її спричинення. Норма була доповнена вказівкою на систематичне вчинення такого діяння та на його мотив, а саме корисливий або іншу особисту зацікавленість. Згідно зі статтею 110 КК, перевищенням влади або службових повноважень вважалося вчинення дій, які явно виходять за межі прав і повноважень, наданих законом, що здійснюються за наявності ознак, передбачених у попередній статті. Це діяння каралося позбавленням волі із суворого ізоляцією на строк не нижче шести місяців. Якщо ж перевищення влади чи повноважень супроводжувалося насильством, застосуванням зброї або болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, то була передбачена та ж міра покарання з підвищенням у виняткових випадках аж до розстрілу. Відповідно до аналізованої норми, кримінально караним визнавалось як перевищення влади, так і перевищення служ-

бових повноважень. Залишилась норма, що передбачала відповідальність за зловживання владою, перевищення або бездіяльність влади й халатне ставлення до службових обов'язків, якщо в їх результаті настав розвал керованого посадовою особою центрального апарату управління або таких же господарських державних апаратів виробництва, торгівлі, кредиту та транспорту (стаття 112 КК). Каралось це діяння позбавленням волі із суворою ізоляцією на строк не нижче двох років, а за особливо обтяжуючих обставин (корислива зацікавленість, підробки, розкрадання майна, хабарництво тощо) – аж до розстрілу [7, с. 47].

Відповідальність за службові злочини була передбачена Главою VII Кримінального кодексу УРСР 1960 року. До таких злочинів належали зловживання владою або службовим становищем (стаття 165), перевищення влади або службових повноважень (стаття 166), недбалість (стаття 167), одержання хабаря (стаття 168), посередництво в хабарництві (стаття 169), надання хабаря (стаття 170), провокація хабаря (стаття 171), службовий подлог (стаття 172) [8].

Зокрема, відповідно до статті 168 КК УРСР (1960 рік), за одержання хабаря передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років із конфіскацією майна і позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років. Кваліфікуючими ознаками одержання хабаря були великий розмір одержання хабаря; вчинення злочину посадовою особою, яка займає відповідальне становище; попередня змова групи осіб; повторність; вимагання (частина 2 статті 168); особливо великий розмір хабаря; вчинення злочину посадовою особою, яка займає особливо відповідальне становище (частина 3 статті 168) [8].

У 1969 році застосування смертної кари за хабарництво було скасоване, але впродовж усього періоду перебування України у складі СРСР і після набуття незалежності санкції за отримання та надання хабаря істотно не змінилися, в усіх редакціях кримінального кодексу передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі до максимальних меж, яке могло поєднуватися з додатковими покараннями (конфіскацією майна, засланням), а у виняткових випадках, за наявності обтяжуючих обставин, можливе було застосування смертної кари [9, с. 123].

Історія боротьби радянської влади з корупцією закінчилася разом із самою владою, не увінчавшись успіхом. У записці Відділу адміністративних органів ЦК КПРС і ЦПК при ЦК КПРС про посилення боротьби з хабарництвом у 1975–1980 роках, датованій 21 травня 1981 року, зазначено, що у 1980 році виявлено понад 6 000 випадків хабарництва, що на 50% більше, ніж у 1975 році. Розповідається про появу організованих груп в органах державної влади (наприклад, понад 100 осіб у Мінрибгоспі СРСР на чолі із заступником Міністра) [10, с. 14]. Йдеться про факти засудження міністрів і заступників міністрів у республіках, інші союзні міністерства, хабарництво і зрощування зі злочинними елементами працівників контрольних органів, хабарництво в прокуратурі та судах. Повідомляється про покарання керівних партійних кадрів (рівень міськкому і райкому) за попуск хабарництва. Водночас практично недоторканими були вищі радянські та партійні чиновники. З корупцією серед державного апарата боролися винятково представники цього апарату. Після проголошення незалежності України проблема корупції набула особливої гостроти. На сучасному етапі розвитку корупція в Україні стала надзвичайною проблемою, адже вона небезпечна не тільки як засіб самознищення ефективної державної влади як такої, але й як засіб дискредитації представницької форми демократії зокрема [11, с. 19].

У чинному Кримінальному кодексі України, який набув чинності 1 вересня 2001 року, відповідальність за одержання хабаря службовою особою була передбачена у статті 368: «одержання службовою особою в будь-якому вигляді хабаря за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабаря, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища». Покарання за одержання хабаря було не таким суворим порівняно з КК 1960 року. Зокрема, це штраф від п'ятисот до семисот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного року, або арешт на строк до шести місяців з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [8].

Висновки. Процес формування сучасної кримінально-правової політики пройшов певні історичні етапи свого становлення. Встановлено, що корупційна злочинність у сфері воєнної безпеки є видом корупційної та, відповідно, елементом загальної злочинності, якій притаманні такі відмінні риси, як об'єктивний, історично обумовлений характер; поширеність у сфері воєнної безпеки, що обумовлює її підвищену суспільну небезпечність; особливості механізму вчинення корупційних злочинів у сфері воєнної безпеки; особливості суб'єктів вчинення корупційного злочину у сфері воєнної безпеки; висока латентність.

Список використаних джерел:

1. Гусєва В.П. Відповідальність за вчинення корупційних правопорушень учасників кримінального процесу УСРР у 20-х роках ХХ століття. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 2. С. 102–108.
2. О взяточничестве и незаконных поборах : Декрет СНК от 26 апреля 1919 года / Центральный державный архив вищих органів влади та управління України, ф. 1738, оп. 1, спр. 13, арк. 129–130.
3. Уголовный кодекс УССР. Введен в действие Постановлением Всеукраинского Центрального исполнительного Комитета от 23 августа 1922 года. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины*. 1922. № 36. Ст. 553.
4. Бондаренко О.С. Историчний аспект формування поняття «неправомірна вигода». *Юридичний вісник*. 2014. № 2 (31). С. 20–23.
5. Хряпінський П.С. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 192 с.
6. Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. Офіційний текст із змінами і доповненнями на 1 листопада 1949 року з постатейними матеріалами і додатками. Київ : Держполітвидав УРСР, 1950. 168 с.
7. Володавська О.С. Историчний аспект становлення кримінальної відповідальності за перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 43–53.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 28 грудня 1960 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text> (дата звернення: 28.12.2020).
9. Клак І.І. Хабарництво: від минулого до сьогодення. *Бюлетень з обміну досвідом роботи*. 2007. № 168. С. 123.
10. Буроменський М.В. та ін. Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі. Київ : ФОП Москаленко О.М., 2009. 220 с.
11. Козак Л.С., Федорук О.В. Формування у суспільстві ідеї нетерпимості до проявів корупції як базисна складова механізму реалізації антикорупційної стратегії в Україні. *Економіка та управління на транспорті*. 2016. Вип. 3. С. 15–31.

УДК 343.368

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.16>**ДЕРКАЧ Я.В.****ОБ'ЄКТ ВТЕЧІ ЗІ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ЛІКУВАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ****OBJECT OF ESCAPE FROM A SPECIALIZED MEDICAL INSTITUTION**

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України, підставою кримінальної відповідальності є вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить кримінальне правопорушення, передбачене Кримінальним кодексом України. Незакінченість кримінального правопорушення свідчить про відсутність самого злочину. Автор підтримує позицію вчених, згідно з якою склад злочину містить чотири елементи (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона). У вузькому розумінні об'єктом злочину є те, на що посягає злочин. Найбільшу увагу слід приділити встановленню безпосереднього об'єкта посягання під час розслідування об'єкта будь-якого кримінального правопорушення. Визначення родового об'єкта кримінального правопорушення безпосередньо залежить від назви відповідного

розділу кримінального законодавства. За задумом, втеча зі спеціалізованого медичного закладу є злочином із формальним складом, адже наслідки не є необхідними. Враховуючи те, що ми підтримуємо класифікацію об'єктів по вертикалі, ми безпосередньо з'ясуємо їх сутність. Більш того, крім загального та прямого, існує додатковий (необов'язковий) об'єкт злочину. За загальним правилом, суб'єкт кримінального правопорушення та жертва діяння (дії чи бездіяльності) виділяються серед необов'язкових ознак об'єкта кримінального правопорушення. Таким чином, автор також зазначає, що сьогодні в Кримінальному кодексі України відсутнє законодавче закріплення поняття «жертва». Згідно з нормативними положеннями кримінального законодавства виявляється, що потерпілим є фізична або юридична особа, якій завдано або могло бути заподіяно значної шкоди. Більш того, нині в Кримінальному кодексі України відповідальність юридичних осіб передбачена у розділі XIV-1 «Заходи кримінального характеру для юридичних осіб», тому автор вважає, що формування кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні все ще перебуває на стадії законодавчого закріплення. Підбиваючи підсумок досліджуваного питання, автор під безпосереднім об'єктом ст. 394 Кримінального кодексу України розуміє відносини з громадськістю у сфері забезпечення нормальної роботи спеціалізованих медичних закладів.

Ключові слова: *об'єкт, склад кримінального правопорушення, втеча, спеціалізований лікувальний заклад, предмет, потерпілий.*

In accordance with Part 1 of Art. 2 of the Criminal Code of Ukraine, the basis of criminal liability is the commission of a socially dangerous act, which contains a criminal offense under the Criminal Code of Ukraine. Incompleteness of the criminal offense, suggests the absence of the crime itself. The author supports the position of scientists according to which the composition of the crime contains four elements (object, objective side, subject, subjective side). In the narrow sense, the object of a crime is what the crime encroaches on. The greatest attention should be paid to the establishment of the direct object of encroachment during the investigation of the object of any criminal offense. The definition of the generic object of a criminal offense directly depends on the name of the relevant section of criminal law. By design, escape from a specialized medical institution is a crime with a formal composition. After all, the consequences are not necessary. Given that we are in favor of classifying objects vertically, we will find out directly their essence. Moreover, in addition to the general, generic and direct, there is an additional (optional) object of the crime. As a general rule, the subject of a criminal offense and the victim of an act (action or omission) are distinguished among the optional features of the object of the criminal offense. Thus, the author also notes that today in the Criminal Code of Ukraine there is no legislative enshrinement of the concept of "victim". According to the normative provisions of criminal law, it turns out that the victim is a natural or legal person to whom significant damage has been caused or could have been caused. Moreover, currently in the Criminal Code of Ukraine the liability of legal entities is provided for in Section XIV-1 "Measures of a criminal nature of legal entities". Therefore, the author believes that the formation of criminal liability of legal entities in Ukraine is still at the stage of legislative consolidation. Summing up the research question, the author under the direct object of Art. 394 of the Criminal Code of Ukraine are public relations in the field of ensuring the normal operation of specialized medical institutions.

Key words: *object, composition of a criminal offense, escape, specialized medical institution, subject, victim.*

Вступ. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України (далі – КК України), підставою кримінальної відповідальності є вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Кожне діяння, яке передбачене кримінальним законом, має свої юридичні ознаки, а сукупність ознак, які визначають діяння як злочин, має назву «склад злочину», тому, як зазначав М.І. Бажанов, в літературі переважно стверджують, що підставою кримінальної відповідальності є склад злочину [1, с. 26]. Саме тому

питання складу будь-якого кримінального правопорушення потребує уваги, як науковців, так і практиків кримінального права і ніколи не втратить актуальності.

Дослідженню об'єкта кримінального правопорушення приділяли увагу такі вчені, як М.І. Бажанов, І.О. Бандурка, В.І. Борисов, О.О. Дудоров, М.І. Панов, А.А. Піонтковський, В.В. Сухонос, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк. Однак дослідження об'єкта втечі із спеціалізованого лікувального закладу не було предметом сучасних досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження об'єкта втечі із спеціалізованого лікувального закладу.

Результати дослідження. Як зазначає В.Я. Тацій, склад злочину – це сукупність встановлених у законі про кримінальну відповідальність юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне. Із цього визначення випливає, що визнання того чи іншого суспільно небезпечного діяння злочином є виключним правом законодавця, тобто Верховної Ради України. Саме тут реалізується такий принцип: немає злочину без вказівки на те у законі про кримінальну відповідальність. У чинному законодавстві міститься вичерпний перелік тих суспільно небезпечних діянь, що нині визначені як злочинні [2, с. 100].

Так, за загальним правилом, у кожному складі злочину прийнято виділяти його елементи, а саме об'єкт злочину, об'єктивну сторону злочину (їх сукупність називають об'єктивними ознаками складу), суб'єкти злочину та суб'єктивну сторону злочину (вони в сукупності іменуються суб'єктивними ознаками складу злочину). У своїй єдності ці об'єктивні та суб'єктивні ознаки утворюють склад злочину [2, с. 104].

Незважаючи на те, що зазначена концепція є загально визнаною в науковій спільноті, все одно ведуться деякі дискусії.

Так, М.І. Панов зазначає, що окремі вчені висловлювали й продовжують висловлювати в літературі інші думки, згідно з якими поняття «склад злочину» має штучний характер (стійка фікція другої половини ХХ ст.), є зайвим і надуманим поняттям (достатньо поняття «злочин»); дійсно підставою кримінальної відповідальності є факт вчинення злочину, тобто, зрештою, фактично заперечується значення складу злочину як самостійного інституту й окремого (самостійного) поняття (категорії) у системі понять кримінального права. Висловлюються також пропозиції щодо внесення змін до ч. 1 ст. 2 КК України 2001 р., за якими законодавча регламентація підстави кримінальної відповідальності не була би пов'язана з вимогою обов'язкової наявності у вчиненому суспільно небезпечному діянні складу злочину [3, с. 106].

Більш того, неповнота складу кримінального правопорушення дає змогу стверджувати відсутність самого злочину. Відзначимо, що ми підтримуємо позицію науковців, за якою склад злочину містить чотири елементи (об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону).

Склад злочину можна класифікувати за різними критеріями, зокрема за ступенем суспільної небезпечності; за структурою; тобто за способом опису ознак складу в законі; за особливостями законодавчого конструювання; за ступенем узагальненості ознак [4, с. 879]. Так, за конструкцією втеча із спеціалізованого лікувального закладу є злочином з формальним складом, адже настання наслідків не є обов'язковим.

Ще з часів римського права вважається, що об'єкт злочину – це одна з найважливіших характеристик, яка дає змогу визначити й виокремити серед маси протиправних дій злочини публічного і окремого характеру. Від усвідомлення сутності об'єкта злочину й визначення його поняття залежить вирішення багатьох проблем кримінально-правового регулювання та охорони [5, с. 34].

Для більш ґрунтовного дослідження звернемось до термінології. Так, відповідно до Словника іншомовних слів, об'єкт (від лат. “objectus” – «предмет») – предмет пізнання і практичного впливу з боку людини (суб'єкта) [6, с. 396]. Відповідно до Великої української енциклопедії, об'єкт злочину – благо, якому злочином завдається шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди; суспільні відносини, що поставлені законодавцем під охорону певного закону про кримінальну відповідальність і яким злочином завдається шкода або створюється загроза заподіяння шкоди [7, с. 101].

У кримінально-правовій науці під об'єктом злочину традиційно розуміють суспільні відносини, що поставлені законодавцем під охорону певного закону про кримінальну відповідальність і яким злочином завдається шкода або створюється загроза заподіяння шкоди [4, с. 627]. Отже, у вузькому розумінні об'єкт злочину – це те, на що посягає злочин.

Однак ми поділяємо позицію В.В. Шаблістого щодо того, що суспільна безпека (небезпечність) є штучно створеним рудиментом радянської правової системи, яка започаткувала застосування кримінального закону за аналогією [8, с. 120]. Враховуючи це, в рамках нашого

дослідження суспільну небезпеку (небезпечність) розглядаємо у розумінні КК України, однак з оглядом на пропозиції В.В. Шаблістого.

У кримінально-правовій науці виділяють два основні види поділу об'єкта, а саме по вертикалі та по горизонталі.

Класифікація об'єктів злочину має велике теоретичне й практичне значення, зокрема кодифікаційне, правозастосовче. Найбільш поширеною класифікацією об'єктів по вертикалі є їх поділ на загальний, родовий та безпосередній об'єкти. Співвідношення їх відповідає співвідношенню філософських категорій (загальне, особливе, одиничне) [9, с. 70–71].

По горизонталі проводиться поділ на основний безпосередній об'єкт і додатковий безпосередній об'єкт. Річ у тім, як зазначає Ю.В. Александров, що досить значна частина злочинів посягає не на один, а на два й більше об'єктів (так звані двооб'єктні або багатоб'єктні злочини). Розподіл безпосередніх об'єктів на основні й додаткові здійснюється не за характером і тяжкістю шкоди, яка завдається певним суспільним відношенням, а за зв'язком об'єкта з родовим об'єктом відповідної групи [9, с. 73].

Враховуючи те, що ми є прихильниками класифікації об'єктів по вертикалі, з'ясуємо безпосередньо їх сутність.

Традиційно загальним об'єктом називають усі суспільні відносини, поставлені під охорону кримінального законодавства. Однак це не означає, що кримінальне право охороняє усі без винятку суспільні відносини. Норми кримінального права спрямовані на захист лише тих суспільних відносин, спричинення шкоди яким здатне завдати істотної шкоди інтересам суспільства загалом. Отже, як зазначає І.О. Бандурка, об'єктом злочину є не всі й не будь-які суспільні відносини, а лише ті, які охороняються кримінальним правом [10, с. 72].

Родовий об'єкт – це об'єкт групи однорідних злочинів, частина загального об'єкта. Це певна група близьких одне до одного суспільних відносин, які захищаються кримінальним законодавством [9, с. 71]. Безпосередній же об'єкт злочину існує у двох іпостасях, а саме як конкретне явище реальної дійсності, на яке спрямоване злочинне посягання і якому спричиняється істотна шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди; як ознака конкретного складу злочину, передбачена у статті Особливої частини КК України [11, с. 93].

Більш того, разом із загальним, родовим та безпосереднім виділяють додатковий (факультативний) об'єкт злочину.

Додатковий (факультативний) об'єкт – це об'єкт злочину, який порушується одночасно з обов'язковим об'єктом, проте такий додатковий об'єкт на кваліфікацію не впливає [5, с. 41].

Отже, найбільшій увазі під час дослідження об'єкта будь-якого кримінального правопорушення потребує встановлення безпосереднього об'єкта посягання. Визначення ж родового об'єкта кримінального правопорушення безпосередньо залежить від назви відповідного розділу кримінального законодавства.

Таким чином, погоджуємось із С.П. Старосольською в тому, що, беручи до уваги назву розділу XVIII КК України «Кримінальні правопорушення проти правосуддя», можемо констатувати, що родовим об'єктом цієї групи злочинів буде сукупність однорідних та тотожних суспільних відносин, які пов'язані із здійсненням правосуддя [12, с. 196].

В.І. Борисов та В.І. Тютюгін зазначають, що у Розділі XVIII Особливої частини КК України передбачена відповідальність за кримінальні правопорушення, родовим об'єктом яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну, регламентовану законодавством діяльність суду й органів, які йому сприяють, щодо реалізації завдань і цілей у сфері здійснення правосуддя. Поняття правосуддя використовується в науці у двох значеннях, а саме вузькому і широкому. У першому значенні під правосуддям розуміють регламентовану законом форму діяльності суду щодо розгляду та вирішення цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Саме з цього розуміння, на їхню думку, виходить Конституція України, коли у ч. 1 ст. 124 визначає, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. У ч. 3 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI також зазначається, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції [13, с. 7].

Також погоджуємось з думкою про те, що під родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти правосуддя слід розуміти діяльність не тільки суду, але й тих органів, які безпосередньо сприяють здійсненню правосуддя [12, с. 197].

Досліджуючи безпосередній об'єкт ст. 394 КК України – втечу із спеціалізованого лікувального закладу, – відзначимо таке.

За М.В. Лошицьким, об'єктом ст. 394 КК України є встановлені чинним законодавством правові аспекти функціонування системи правосуддя щодо регламентованого порядку й діяльності спеціалізованих лікувальних закладів [14, с. 768]; за М.І. Мельником та М.І. Хавронюком, – інтереси правосуддя щодо забезпечення нормальної діяльності спеціалізованих лікувальних закладів [15, с. 1242]; за В.В. Глунько, – встановлені чинним законодавством правові аспекти функціонування системи правосуддя щодо регламентованого порядку і діяльності спеціалізованих лікувальних закладів [16, с. 688].

Незважаючи на схожість запропонованих визначень, на нашу думку, найбільш ґрунтовним є визначення, що запропонували М.І. Мельник та М.І. Хавронюк, адже втеча із спеціалізованого лікувального закладу ставить під загрозу перш за все саме інтереси правосуддя.

Також вважаємо, що необхідно погодитись із В.І. Борисовим та В.І. Тютюгіним у тому, що злочини проти правосуддя переважно є двооб'єктними (наприклад, за ст. 371 КК України) або навіть поліоб'єктними (наприклад, за ч. 1 ст. 377 КК України), оскільки під час їх вчинення додатковим безпосереднім об'єктом можуть виступати суспільні відносини, які забезпечують конституційні права й свободи, життя, здоров'я, честь і гідність особи, відносини власності тощо. Кожен із названих об'єктів самостійно охороняється кримінальним законом, проте під час вчинення злочинів цієї групи суспільні відносини обов'язково ставляться під загрозу заподіяння їм шкоди, або вона фактично завдається ним у разі впливу на основний безпосередній об'єкт посягання. Наявність додаткового безпосереднього об'єкта підвищує суспільну небезпечність відповідних злочинів проти правосуддя і тягне за собою посилення кримінальної відповідальності за їх вчинення [13, с. 10]. Однак у нашому випадку втеча із спеціалізованого лікувального закладу є однооб'єктним злочином.

Продовжуючи дослідження, зазначимо, що серед факультативних ознак об'єкта кримінального правопорушення за загальним правилом виділяють предмет кримінального правопорушення й потерпілого від діяння (дії або бездіяльності).

Вчення про предмет злочину – від часу його виникнення досі – завжди вирізнялося дискусійними положеннями й розвивалося переважно завдяки необхідності встановлення предмета злочину у правозастосовній діяльності чи в процесі наукового тлумачення кримінально-правових норм. Саме тому зазначене вчення не викликає жодного сумніву в його призначенні слугувати розвитку кримінально-правової теорії і вдосконаленню юридичної практики [17, с. 4].

Предмет злочину – будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діяння особи ознак конкретного складу злочину. Так, В.Я. Тацій говорить, що у спеціальній літературі надаються інші визначення предмета злочину, що ґрунтуються на розширенні обсягу цього поняття за рахунок включення до нього інших явищ об'єктивної дійсності, таких як нематеріальні блага, інформація, енергія, матеріальні цінності. Однак у законі про кримінальну відповідальність під час опису того чи іншого злочину законодавець найчастіше вказує саме на певні речі або їх ознаки, властивості, тому предмет злочину є речовою (матеріальною) ознакою злочину [4, с. 786].

Отже, відповідно до диспозиції кримінально-правової норми втечі зі спеціалізованого лікувального закладу, предмет злочину не має значення.

Наступною факультативною ознакою об'єкта кримінального правопорушення за загальним правилом є потерпілий від діяння (дії або бездіяльності).

Вдало, на нашу думку, зазначає М.В. Сенаторов, що потерпілого від злочину слід відмежовувати від предмета злочину. Поняття цих ознак складу злочину не співпадають між собою ані за змістом, ані за обсягом. Потерпілий – це соціальний суб'єкт, учасник соціальної взаємодії, суспільних відносин; предмет – це матеріальне чи ідеальне благо (річ або явище), щодо якого існують певні відносини між соціальними суб'єктами. Відмінність потерпілого від предмета полягає в тому, що першому злочин завжди заподіює шкоди, а другому – у разі вчинення злочину шкода може не заподіюватися [18, с. 129].

У кримінально-правовому розумінні потерпілий від злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, що характеризує людину, щодо якої вчиняється злочин та (або) якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочином завдається істотної шкоди (чи створюється загроза її заподіяння) [19, с. 116].

Необхідно відзначити, що сьогодні у КК України відсутнє законодавче закріплення поняття потерпілого.

Однак у ч. 2 ст. 11 КК України зазначено, що не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально й містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК Укра-

їни, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заповдіяла і не могла заповдіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [20].

Отже, з цього випливає, що потерпілим у розумінні кримінального законодавства є фізична або юридична особа, якій заповдіяна або могла бути заповдіяна істотна шкода.

Відповідно до ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України, потерпілий – це фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого [21].

Однак у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4 викладено дещо іншу правову позицію. Зазначено, що юридичній особі може бути заповдіяна як майнова так і немайнова шкода, яка настала у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності тощо [22].

Більш того, нині у КК України відповідальність юридичних осіб передбачена у Розділі XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб».

Серед видів заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб виключно судом, відповідно до ст. 96-6 КК України, виділяються штраф, конфіскація майна та ліквідація [20].

На думку П.Л. Фріса, вибраний законодавцем підхід, коли законом про кримінальну відповідальність визначений лише обсяг заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичної особи без зміни її кримінально-правового статусу, не привів до позитивних наслідків. У зв'язку з цим, на думку правника, доцільно повернутись до перегляду концепції суб'єкту злочину у кримінальному праві і зафіксувати, що ним, окрім фізичної осудної особи, що досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності, є юридична особа [23, с. 155].

Отже, можемо погодитись із тим, що становлення кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні перебуває ще на стадії законодавчого закріплення.

Відповідно до п. п. 18, 21–22 Постанови Верховного Суду України від 16 січня 2019 р., потерпілий у матеріальному кримінальному праві та у кримінальному процесі за змістом не є тотожними. У кримінально-правовому розумінні потерпілий – це особа, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо заповдіюється фізична, моральна та/або матеріальна шкода (або існує безпосередня загроза її заповдіяння). Поняття «потерпілий» у кримінальному праві не має законодавчої дефініції. Поняття «потерпілий» у кримінально-правовому значенні є первинним щодо його розуміння в кримінальному процесі, оскільки в кримінальному праві потерпілий з'являється об'єктивно в результаті вчинення проти нього кримінального правопорушення. Процесуальними умовами появи потерпілого як учасника кримінального провадження є необхідність подання заяви про вчинення щодо нього кримінального правопорушення, надання згоди на визнання потерпілим (якщо така заява ним не подавалась) або подання заяви про залучення до провадження як потерпілого, тому потерпілий у кримінально-правовому розумінні як жертва посягання з'являється вже з моменту вчинення цього посягання незалежно від того, чи закріплений (юридично легалізований) такий статус процесуально [24].

Відповідно до положень КПК України, особу визнають потерпілим внаслідок юридичної дії (подача заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого).

Однак якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд мають право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа за необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок. При цьому, як зазначає М.В. Лошицький, зазначена норма не поширюється на провадження, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення) [25, с. 174]. Так, виходячи з розуміння безпосереднього об'єкта та диспозиції ст. 394 КК України, зазначаємо, що потерпілий від цього кримінального правопорушення відсутній.

Висновки. Отже, підбиваючи підсумок досліджуваного питання, можемо сказати, що безпосереднім об'єктом ст. 394 КК України є суспільні відносини у сфері забезпечення нормальної діяльності спеціалізованих лікувальних закладів. Логічним та перспективним продовженням теми нашого дослідження є встановлення об'єктивної сторони втечі із спеціалізованого лікувального закладу.

Список використаних джерел:

1. Уголовное право Украины. Общая часть : учебное пособие / сост. В.И. Тютюгин. Днепрпетровск : Пороги, 1992. 166 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків : Право, 2015. 528 с.
3. Панов М.І. Проблеми складу злочину та його функцій у доктрині кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 103–125.
4. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 17 : Кримінальне право. Харків : Право, 2017. 1064 с.
5. Сухонос В.В. Склад злочину: закон, теорія та практика : монографія. Суми : Університетська книга, 2018. 200 с.
6. Словник іншомовних слів / укл. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
7. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / ред. А.М. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.
8. Шаблістий В.В. Суспільна небезпека (небезпечність) у кримінальному праві в епоху постмодерну. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 112–124.
9. Александров Ю.В. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : МАУП, 2004. 328 с.
10. Бандурка І.О. Об'єкт злочину як кримінально-правова категорія. *Право.іа*. 2015. № 2. С. 70–75.
11. Смелянов В.П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : науково-практичний посібник. Харків : Право, 2018. 142 с.
12. Старосольська С.П. Родовий та безпосередній об'єкт злочинів, що полягають в ухиленні від відбування покарання, не пов'язаних з ізоляцією особи. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 5. С. 195–203.
13. Злочини проти правосуддя : навчальний посібник / за заг. ред. В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків : Національна юридична академія України, 2011. 155 с.
14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Станом на 2 вересня 2019 р. / за заг. ред. М.В. Лошицького. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2019. 864 с.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та доп. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України станом на 20 січня 2018 р. / за заг. ред. В.В. Глунька. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2018. 784 с.
17. Музика А.А., Лашук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : Паливода А.В., 2011. 192 с.
18. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві. Харків : Право, 2006. 208 с.
19. Музика А.А., Лашук Є.В. Про загальне поняття предмета злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 103–118.
20. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.03.2021).
21. Кримінальний процесуальний кодекс України від 14 квітня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 18.03.2020).
22. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова від 31 березня 1995 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95> (дата звернення: 18.03.2021).
23. Фріс П.Л. До питання про кримінальну відповідальність юридичної особи. *Юридичний вісник*. 2015. № 2 (35). С. 152–156.
24. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93430661> (дата звернення: 18.03.2020).
25. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні. Станом на 20 січня 2018 р. / за заг. ред. М.В. Лошицького Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2018. 1272 с.

**ОБ'ЄКТ ЗАВОЛОДІННЯ ДОКУМЕНТАМИ, ШТАМПАМИ, ПЕЧАТКАМИ
ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ ОСОБИ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ**

**OBJECT OF OBSERVATION OF DOCUMENTS, STAMPS, SEALS
BY ABUSE OF THE PERSON'S OFFICIAL POSITION**

Актуальність статті полягає в тому, що важливість об'єкта злочину або кримінального проступку, який являє собою певну ціль, якій внаслідок незаконних дій з боку суб'єкта кримінального правопорушення заподіюється шкода (або створюється небезпека заподіяння такої шкоди), в науці кримінального права складно переоцінити. Наголошено на тому, що під загальним об'єктом будь-якого кримінального правопорушення (у тому числі, діяння у вигляді заволодіння офіційними документами, штампами чи печатками шляхом зловживання особи своїм службовим становищем, їх умисного знищення, пошкодження чи приховування службовою особою, а також здійснення таких самих дій щодо приватних документів) прийнято розглядати весь спектр суспільних відносин, поставлених під охорону закону про кримінальну відповідальність. У статті встановлено, що рішення законодавця включити до розділу XV Особливої частини КК України кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 3451, 3471, 3481, 3491, зруйнувало підхід, за якого родовим об'єктом кримінального правопорушення визнається група суспільних відносин, поставлених під охорону відповідного розділу Особливої частини закону про кримінальну відповідальність. Отже, сьогодні склалась унікальна ситуація, коли у розділі XV КК України зосереджено відразу дві групи суспільних відносин, а саме суспільні відносини, які охороняють професійну діяльність журналістів, та суспільні відносини у сфері державного управління, складовою частиною яких є авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Саме остання група суспільних відносин виступає родовим об'єктом кримінального правопорушення у вигляді заволодіння документами, штампами, печатками шляхом зловживання особи своїм службовим становищем. Доведено, що основним безпосереднім об'єктом заволодіння офіційними документами, штампами, печатками шляхом зловживання особи своїм службовим становищем є суспільні відносини, які забезпечують порядок функціонування установ, підприємств, організацій незалежно від форми власності.

***Ключові слова:** об'єкт кримінального правопорушення, кримінальне правопорушення, кримінальний проступок, злочин, суспільні відносини, кримінальна відповідальність.*

The relevance of the article is that the importance of the object of the crime or criminal offense, which is a specific purpose, which as a result of illegal actions by the subject of the criminal offense causes harm (or creates a danger of such harm), in the science of criminal law is difficult to overestimate. It is emphasized that under the general object of any criminal offense (including acts in the form of seizure of official documents, stamps or seals by abusing one's official position, their intentional destruction, damage or concealment by an official, as well as the commission of the same actions in relation to private documents) it is accepted to consider the whole range of public relations placed under the protection of the law on criminal liability. The article establishes that the decision of the legislator to include in section XV of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine criminal offenses under Art. Art. 3451, 3471, 3481, 3491 destroyed the approach according to which a group of public relations placed under the protection of

the relevant section of the Special Part of the Law on Criminal Liability is recognized as a generic object of a criminal offense. Thus, today there is a unique situation when Chapter XV of the Criminal Code of Ukraine concentrates two groups of public relations: public relations, which protect the professional activities of journalists on the one hand, and public relations in public administration, part of which is the authority of public authorities, local governments and associations of citizens – on the other. It is the latter group of public relations that acts as a generic object of a criminal offense in the form of seizure of documents, stamps, seals by abusing one's official position. It is proved that the main direct object of possession of official documents, stamps, and seals by abusing one's official position is public relations, which ensure the functioning of institutions, enterprises, organizations, regardless of ownership.

Key words: *object of criminal offense, criminal offense, criminal offense, crime, public relations, criminal liability.*

Вступ. Важливість об'єкта злочину або кримінального проступку, який являє собою певну ціль, якій внаслідок незаконних дій з боку суб'єкта кримінального правопорушення заподіюється шкода (або створюється небезпека заподіяння такої шкоди), в науці кримінального права складно переоцінити.

Проблеми цього обов'язкового елементу складу кримінального правопорушення досліджували різні вчені, серед яких особливий внесок здійснили М.І. Бажаєв, В.М. Бесчастний, К.Г. Биков, А.А. Вознюк, О.М. Джужа, О.О. Дудоров, В.П. Ємельянов, М.Й. Коржанський, Т.О. Мудряк, Н.М. Парасюк, А.В. Савченко, С.І. Селецький, О.С. Стеблицька, В.Я. Тацій, В.В. Топчій, В.І. Пютюгін, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий, Ю.Л. Шуляк, Н.М. Яриш.

Постановка завдання. Незважаючи на проведені дослідження, зміст цього обов'язкового елементу складу кримінального правопорушення у вигляді заволодіння документами, штампами, печатками шляхом зловживання особи своїм службовим становищем залишається недостатньо дослідженим.

Результати дослідження. Теорія кримінального права розрізняє чотири види об'єкта кримінального правопорушення, такі як загальний; родовий; видовий; безпосередній [1, с. 319].

Під загальним об'єктом будь-якого кримінального правопорушення (у тому числі, діяння у вигляді заволодіння офіційними документами, штампами чи печатками шляхом зловживання особи своїм службовим становищем, їх умисного знищення, пошкодження чи приховування службовою особою, а також здійснення таких дій щодо приватних документів) прийнято розглядати весь спектр суспільних відносин, поставлених під охорону закону про кримінальну відповідальність.

Наступним за обсягом є родовий об'єкт, який охоплює певний комплекс суспільних відносин, поставлений під охорону того чи іншого розділу Особливої частини КК України.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 357 КК України, включено законодавцем до складу розділу XV Особливої частини. До 2015 року цей розділ мав назву «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян», отже, родовим об'єктом складів усіх злочинів, які були до нього включені, виступали суспільні відносини у сфері державного управління (порядок управління у разі розгляду об'єкта злочину під кутом концепції соціальних цінностей), складовою частиною (структурним елементом) яких є авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Як зауважують А.В. Савченко та Ю.Л. Шуляк, такі суспільні відносини складаються між органами управління (з одного боку) і громадянами (з іншого боку), вони виникають у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих повноважень у межах взаємних прав та обов'язків і забезпечують нормальну діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян під час реалізації завдань державного будівництва [2, с. 266].

Подібна думка повністю відповідала уявленням науковців щодо змісту родових об'єктів, поставлених під охорону КК України (критеріям їх виокремлення) та базувалась на положеннях норм, які входили до складу названого розділу, зрештою, його назви.

Отже, під родовим об'єктом цього розділу Особливої частини КК України пропонувалось розглядати поставлені під охорону КК України суспільні відносини у сфері державного управління, складовим елементом яких є авторитет органів державної влади.

В середині 2015 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» [3] законодавець

запровадив цілий комплекс змін до розділу XV Особливої частини КК України. Зокрема, його було доповнено ст. ст. 345¹ «Погроза або насильство щодо журналіста», 347¹ «Умисне знищення або пошкодження майна журналіста», 348¹ «Посягання на життя журналіста», 349¹ «Захоплення журналіста як заручника». Крім того, розділ отримав назву «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів».

Таким чином, до названого розділу були додані злочини, об'єкт яких складно уявити у складі суспільних відносин у сфері державного управління. Безпосереднім об'єктом таких злочинів виступає зовсім інша група суспільних відносин (наприклад, ними можуть бути суспільні відносини, які охороняють професійну діяльність журналістів), яка не пов'язана з родовим об'єктом злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Подібне рішення законодавця виглядає недоречним, адже руйнує правила побудови Особливої частини КК України, яка складається зі статей, об'єднаних у розділі за критерієм спільного родового об'єкта.

На недоречності такого рішення наголошують представники Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, які у своєму висновку від 25 березня 2014 р. до на той момент ще проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» вказали на підхід законопроєкту до розділу Особливої частини КК, до якого вносяться зміни, адже загальним об'єктом злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена розділом XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян» КК, є нормальна діяльність зазначених органів, їх авторитет, а вже додатковими можуть бути життя та здоров'я службовців, їх права. Об'єктом запропонованих проєктом складів злочинів є життя, здоров'я, а також майнові права журналістів [4].

Таким чином, позиція законодавця щодо необхідності включення злочинів проти журналістів до розділу XV Особливої частини КК України виглядає дещо неаргументованою та містить низку зауважень.

Зауважимо, що з липня 2020 р. розділ XV Особливої частини КК України було перейменовано на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII [5]. Станом на 1 січня 2021 р. названий розділ має назву «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів».

З наведеного вище випливає, що розділ XV Особливої частини КК України поєднує у своєму змісті два родові об'єкти кримінальних правопорушень (що робить його доволі унікальним), одним з яких виступають суспільні відносини у сфері державного управління, складовою частиною яких є авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян [2, с. 266].

Наступним за обсягом є видовий об'єкт кримінального правопорушення. Традиційно видовий об'єкт розглядають як групу суспільних відносин, яка займає проміжну ланку між родовим та безпосереднім об'єктами. Таким чином, видовий об'єкт є спільним для декількох складів кримінальних правопорушень.

О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк пропонують поділяти кримінальні правопорушення проти порядку управління, описані у розділі XV Особливої частини КК, на злочини та проступки проти державних символів (ст. ст. 338, 339); пов'язані з перешкоджанням діяльності організацій, об'єднань громадян та представників влади (ст. ст. 340–352); проти достовірності документів, штампів, печаток (ст. ст. 357, 358); інші (ст. ст. 353–356, 359, 360) [7, с. 838].

З огляду на низку змін, які були внесені до цього розділу КК України, така класифікація потребує певних корегувань. Так, наприклад, до другої категорії кримінальних правопорушень належать діяння, передбачені ст. ст. 340–345, 346–347, 348, 349, 350–352.

Крім того, дискусійним виглядає рішення об'єднати суспільно небезпечні діяння, передбачені ст. ст. 357–358 КК України, в категорію «кримінальні правопорушення проти достовірності документів, штампів та печаток», адже, наприклад, вчиняючи суспільно небезпечне діяння у вигляді заволодіння документами, штампами, печатками шляхом зловживання своїм службовим становищем, особа не посягає на достовірність цих предметів, а незаконно заволодіває достовірними документами або намагається ними заволодіти.

Більш обґрунтованою виглядає класифікація, запропонована авторами підручника «Кримінальне право України: Особлива частина» (за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна), які поділяють кримінальні правопорушення, передбачені розділом XV Особливої частини КК України, на такі групи:

- 1) злочини у сфері використання державних символів (ст. ст. 338, 339 КК України);
- 2) злочини, пов'язані з перешкоджанням діяльності організацій та об'єднань громадян;
- 3) злочини проти представників влади, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань (ст. ст. 342–353 КК);
- 4) злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації;
- 5) інші злочини проти авторитету держави й діяльності об'єднань громадян (ст. ст. 354–356 КК України) [7, с. 450].

Звісно, така класифікація також потребує певних корегувань з огляду на вищезазначені зміни, внесені до цього розділу Особливої частини КК України протягом останніх років.

Щодо ідеї об'єднати за об'єктом злочини та проступки, передбачені ст. ст. 357–360 КК України, в категорію «кримінальні правопорушення у сфері використання документів і засобів отримання інформації», вважаємо її цілком обґрунтованою та доречною.

Перенісши подібну ідею в площину концепції «об'єкт кримінального правопорушення», отримуємо такий видовий об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 357–360 КК України: суспільні відносини, які забезпечують порядок використання документів, штампів, печаток і засобів отримання інформації.

Дійсно, кожне з перелічених суспільно небезпечних діянь (у тому числі, заволодіння документами, штампами, печатками, вчинене шляхом зловживання особи своїм службовим становищем) так чи інакше заподіює шкоди зазначеній групі суспільних відносин, отже, визначення її (групи відносин) як видового об'єкта є цілком обґрунтованим рішенням.

Крім попередніх видів об'єктів кримінальних правопорушень, існує також безпосередній, під яким розуміють суспільні відносини, на які посягає конкретне кримінальне правопорушення [8, с. 19].

Цей вид об'єкта кримінального правопорушення має найбільш важливе значення, адже є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, дає змогу відмежувати суспільно небезпечне діяння від суміжних злочинів та кримінальних проступків, відіграє одну з вирішальних ролей під час кваліфікації суспільно небезпечного діяння тощо.

На думку С.І. Селецького, безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення у вигляді заволодіння документами, штампами, печатками, вчинене шляхом зловживання особи своїм службовим становищем, є встановлений порядок функціонування установ, підприємств, організацій незалежно від форми власності [9, с. 301].

Перенісши це визначення в площину ідеї визнання об'єктом кримінальних правопорушень суспільних відносин, отримуємо таке визначення основного безпосереднього об'єкта заволодіння документами, печатками, штампами шляхом зловживання особи своїм службовим становищем: суспільні відносини, які забезпечують встановлений порядок функціонування установ, підприємств, організацій незалежно від форми власності.

Водночас варто наголосити на тому, що подібний об'єкт є характерним для всіх складів кримінальних правопорушень (у тому числі, діяння у вигляді заволодіння документами, штампами, печатками шляхом зловживання особи своїм службовим становищем), перелічених у ч. ч. 1–2 ст. 357 КК України.

У разі вчинення діяння, передбаченого ч. 3 ст. 357 КК України (у тому числі, шляхом зловживання особи своїм службовим становищем), основним безпосереднім об'єктом такого правопорушення виступають суспільні відносини, які охороняють права та інтереси громадян у сфері безперешкодного використання особистих документів [10, с. 8].

На думку авторів «Науково-практичного коментаря Кримінального кодексу України» (за ред. М.І. Мельника та М.І. Хавронюка), безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення у вигляді заволодіння документами, штампами, печатками, що вчинене шляхом зловживання особи своїм службовим становищем, є встановлений законодавством порядок обігу і використання офіційних та деяких приватних документів, який забезпечує нормальну діяльність підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, а також права й законні інтереси фізичних осіб, порядок документального посвідчення фактів, які мають юридичне значення [11, с. 1104].

Зауважимо, що сьогодні викладена думка є найбільш популярною в науці кримінального права [12, с. 266; 13, с. 598], адже частково поєднує у собі наведені вище позиції.

Дійсно, ця позиція виглядає цілком обґрунтованою та логічною. Водночас запропонований безпосередній об'єкт, на нашу думку, вживається у дещо широкому значенні, адже охоплює такі категорії, як права та інтереси фізичних осіб. Натомість, як було сказано вище, до складу такого об'єкта входять не всі права та інтереси, а лише права та інтереси громадян у сфері безпешконого використання названих предметів.

На нашу думку, найбільш універсальною щодо встановлення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 357 КК України, вчиненого шляхом зловживання особи своїм службовим становищем, є думка К.Г. Бикова, який пропонує розглядати під ним суспільні відносини, що забезпечують реалізацію адміністративно-розпорядчих функцій державними органами, органами місцевого самоврядування та об'єднаннями громадян щодо обігу офіційних та приватних документів, штампів і печаток [14, с. 95].

Висновки. Отже, на підставі викладеного вище можна дійти висновку про те, що сьогодні склалися унікальна ситуація, коли у розділі XV КК України зосереджено відразу дві групи суспільних відносин, а саме суспільні відносини, які охороняють професійну діяльність журналістів, та суспільні відносини у сфері державного управління, складовою частиною яких є авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Саме остання група суспільних відносин виступає родовим об'єктом кримінального правопорушення у вигляді заволодіння документами, штампами, печатками шляхом зловживання особи своїм службовим становищем.

Основним безпосереднім об'єктом заволодіння офіційними документами, штампами, печатками шляхом зловживання особи своїм службовим становищем є суспільні відносини, які забезпечують порядок функціонування установ, підприємств, організацій незалежно від форми власності. Натомість безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 357 КК України, вчиненого шляхом зловживання особи своїм службовим становищем, дещо ширший (адже включає низку інших складів кримінальних правопорушень), а також, як зауважує К.Г. Биков, являє собою суспільні відносини, що забезпечують реалізацію адміністративно-розпорядчих функцій державними органами, органами місцевого самоврядування та об'єднаннями громадян щодо обігу офіційних та приватних документів, штампів і печаток.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо аналіз інших обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення у вигляді заволодіння документами, штампами, печатками шляхом зловживання особи своїм службовим становищем, таких як об'єктивна сторона та суб'єкт і суб'єктивна сторона.

Список використаних джерел:

1. Харабара І.В. Об'єкт преступлення. *Образование и право*. 2020. № 6. С. 318–323.
2. Савченко А.В., Шуляк Ю.Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 312 с.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів : Закон України від 14 травня 2015 р. № 421-VIII. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/421-19#n7>.
4. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України від 25 березня 2014 року до Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0924&skl=9.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку проходження військової служби та питань соціального захисту громадян України, які проходять військову службу під час особливого періоду : Закон України від 15 січня 2015 року № 116-VIII. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116-19>.
6. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навчальний посібник. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
7. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 680 с.

8. Топчій В.В., Дідківська Г.В., Мудряк Т.О. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник у схемах. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. 344 с.

9. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 496 с.

10. Парасюк Н.М. Незаконні дії з документами, бланками, штампами та печатками за кримінальним правом України: юридичний аналіз складів злочинів (ст. ст. 357, 358 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Львів, 2011. 19 с.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та доп. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

12. Стеблицька О.С. Кримінальне право (особлива частина) : навчально-методичний посібник. Київ : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. 358 с.

13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. М.В. Лошицького. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2019. 864 с.

14. Биков К.Г. Кримінально-правова характеристика корупційних злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням майном та іншими предметами : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Харків, 2018. 242 с.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.18>

МАЛЮК В.В.

**ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ-НОСІЇВ ОПЕРАТИВНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ,
ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
У СКЛАДІ ЗЛОЧИННИХ СПІЛЬНОТ**

**CHARACTERISTICS OF PERSONS – CARRIERS OF OPERATIONALLY
IMPORTANT BEHAVIOR, WHO COMMIT CRIMINAL OFFENCES
AS THE MEMBERS OF CRIMINAL COMMUNITIES**

Актуальність статті полягає в тому, що оперативні працівники повинні знати кримінально-правові ознаки таких осіб, які дозволяють позиціонувати їх як суб'єктів учинення конкретного кримінального правопорушення. Якщо вияви злочинної діяльності конкретної особи фіксуються на рівні оперативної інформації, то кримінально-правові норми, за якими можна було б кваліфікувати дії осіб, які створювали та здійснювали керівництво злочинними спільнотами, позиціонували себе у соціумі як суб'єкти злочинного впливу тощо, за весь час існування злочинних спільнот були відсутні. Відсутність відповідних норм створила проблеми правозастосовної практики, оскільки не було елементів складів певних кримінальних правопорушень, то, відповідно, був відсутній предмет доказування. Метою статті є виокремлення та надання характеристики осіб-носіїв оперативно значущої поведінки, які становлять інтерес із точки зору протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються злочинними спільнотами. У статті надано стислу класифікацію суб'єктів кримінальних правопорушень, учинюваних злочинними спільнотами, що дозволило виокремити осіб-носіїв оперативно значущої поведінки, підставою класифікації яких визначено напрацювання практики щодо їх ранжування у системі злочинної ієрархії. Під час оцінки осіб-носіїв оперативно значущої поведінки змодельовано систему їх співвідношень у закритій соціальній групі, якою є злочинна спільнота («вор у законі») належить до суб'єктів підвищеного злочинного впливу,

© МАЛЮК В.В. – здобувач (Харківський національний університет внутрішніх справ)

«положенець» на період виконання доручення «вора в законі» перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу; «наглядач», «прагнучий» та кримінальні авторитети як керівники організованої групи чи злочинної організації (незалежно від їх ролі) належать до осіб, які чинять злочинний вплив). Зазначено, що такий підхід сприятиме виявленню фактів учинення певною особою злочинних дій, оскільки обізнаність оперативних працівників щодо кримінально-правових ознак таких осіб дозволить їх позиціонувати як суб'єктів учинення конкретного кримінального правопорушення.

Ключові слова: *злочинні спільноти, кримінальне правопорушення, суб'єкти злочинного впливу, особи, оперативно значима поведінка.*

The relevance of the article is that operatives must have knowledge of the criminal characteristics of such persons, which allow them to be positioned as subjects of a specific criminal offense. If the manifestations of criminal activity of a particular person are recorded at the level of operational information, then the criminal law, which could qualify the actions of persons who created and managed criminal communities, positioned themselves in society as subjects of criminal influence, etc. – for life criminal communities were absent. The lack of relevant norms created problems of law enforcement practice, as there were no elements of certain criminal offenses, then, accordingly, there was no subject of proof. The purpose of the article is to identify and provide a description of persons – bearers of operationally significant behavior that are of interest in terms of combating criminal offenses committed by criminal communities. The article deals with a brief classification of the subjects of criminal offenses committed by criminal communities, which allowed to identify individuals – hosts of operative significant behavior, the classification of which is determined by the practice of ranking them in the criminal hierarchy. During the assessment of persons – hosts of operative significant behavior, the system of their relations in a closed social group is modelled, which is a criminal community (“thief in law” is a subject of increased criminal influence, “person appointed by thief in law” for the period of execution of the order “thief in law” is in the status of a subject of increased criminal influence. It is noted that such approach will help to identify the facts of a person’s commission of criminal acts, as the awareness of operational staff about the criminal characteristics of such persons will allow them to position themselves as subjects of a specific criminal offense.

Key words: *criminal communities, criminal offense, subjects of criminal influence, persons, operative significant behavior.*

Вступ. Завданням оперативних працівників є виявлення фактів учинення певною особою злочинних дій (тобто конкретних дій, за які передбачені певні санкції), у процесі вирішення яких ними здобувається первинна оперативна інформація, що в подальшому підлягає перевірці з метою визначення в діях певної особи ознак конкретного кримінального правопорушення. Отож, оперативні працівники повинні знати кримінально-правові ознаки таких осіб, які дозволяють їх позиціонувати як суб'єктів учинення конкретного кримінального правопорушення. Якщо вияви злочинної діяльності конкретної особи фіксуються на рівні оперативної інформації, то кримінально-правові норми, за якими можна було кваліфікувати дії осіб, які створювали та здійснювали керівництво злочинними спільнотами, позиціонували себе у соціумі як суб'єкти злочинного впливу тощо, за весь час існування злочинних спільнот були відсутні. Відсутність відповідних норм створила проблеми правозастосовної практики, оскільки були відсутні елементи складів певних кримінальних правопорушень, то, відповідно, був відсутній предмет доказування. Злочинні дії кримінальних авторитетів, «ворів у законі» та інших суб'єктів кримінального впливу кваліфікувалися за окремими статтями Кримінального кодексу України (далі – КК України) у тому разі, якщо вони вчиняли конкретне кримінальне правопорушення. У червні 2020 р. [1] криміналізовано статус осіб, які є суб'єктами злочинного впливу, мають статус суб'єктів підвищеного злочинного впливу, підтримують «інфраструктуру» злочинного світу загалом, а також створюють злочинні спільноти і керують ними. Саме таких осіб ми розглядаємо як носіїв оперативно значущої поведінки (елемент оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень, учинюваних злочинною спільнотою). Водночас наявна

низка проблемних питань, пов'язаних із тим, що Закон [1] уводить новий перелік для визначення суб'єктів кримінальних правопорушень, учинюваних злочинними спільнотами. Так, у ч. 3 ст. 27 КК України визначено, що організатором визнається особа, яка: утворила організовану групу чи злочинну організацію; керувала злочинною організацією; забезпечувала фінансування чи організовувала приховування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; організовувала вчинення злочину(ів) або керувала його(їх) підготовкою чи вчиненням. У ст.ст. 255–256 КК України виокремлено інших суб'єктів: особа, які чинить злочинний вплив; особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу («вор у законі»); організатор, керівник та учасник злочинного зібрання (сходки); організатор злочинної спільноти; керівник злочинної спільноти; особа, яка сприяє злочинній організації та організованій групі або проведенню сходки [2]. Офіційне роз'яснення щодо того, які ознаки повинні мати зазначені особи, та підстави для віднесення осіб до цих категорій відсутні, що вимагає розроблення їх класифікації з урахуванням відсутності співвідношення з наявним поняттям і визначенням їх місця в системі протиправної діяльності злочинних спільнот.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низку наукових розробок присвячено вивченню різних категорій організаторів злочину, лідерів організованих злочинних організацій (далі – ОЗУ), кримінальних авторитетів, їх видів, психологічних якостей, особливостей злочинної поведінки тощо.

О.І. Гуров, характеризуючи особу лідера злочинного угруповання, зазначив, що він частіше несудимий, розумний, має організаторські здібності, а за консультантів має досвідчених професійних злочинців серед так званих «авторитетів», зокрема «злодіїв у законі» [3, с. 34].

А.І. Долгова назвала помилковим твердження про те, що лідером угруповання може бути особа, яка обіймає якнайвищу посаду в офіційній ієрархії, вказавши на прагнення справжніх лідерів масштабної злочинної діяльності залишатися в тіні, посідати незначне офіційне становище [4, с. 26–27].

Таким чином, частково характеристики осіб-носіїв злочинної поведінки організованих злочинних формувань уже досліджені та класифіковані, але без урахування можливості їх кримінально-правової кваліфікації. Вагомий внесок у вивчення досліджуваної проблеми зробили такі вчені, як Л.І. Аркуша, В.В. Босенко, Л.Ф. Гула, О.І. Гуров, А.І. Долгова, Л.М. Демидова, Б.В. Лизогуб та ін.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення та охарактеризування осіб-носіїв оперативно значущої поведінки, які становлять інтерес із точки зору протидії кримінальним правопорушенням, учинюваним злочинними спільнотами.

Результати дослідження. Метою надання оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень, учинюваних злочинним спільнотами, є системність і комплексність використання оперативно-розшукових можливостей, оскільки будь-яка діяльність передбачає знання об'єктів впливу. З урахуванням зазначеного переважальним елементом оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень, учинюваних злочинним спільнотами, ми визначаємо осіб-носіїв оперативно-значущої поведінки. Для оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень, учинюваних злочинними спільнотами, цей елемент є значущим, оскільки тісно пов'язаний саме з оперативно значущою поведінкою та особливостями суб'єктів цих правопорушень, визначених у КК України. Одразу зазначимо, що «жорстка» злочинна ієрархія з конкретизацією функцій кожної «ролі» наявна в місцях позбавлення волі, тобто у закритих соціальних колективах. На «волі» ситуація дещо інша, адже злочинні спільноти не мають можливості «абстрагуватися» від впливу зовнішнього середовища, тому вимушені адаптувати «злочинський закон» під зовнішнім впливом.

О.І. Гуров зараховує до організованої форми об'єднання, яке становить касту професійних злочинців-лідерів, має всі ознаки злочинної організації, відрізняючись від неї відсутністю території та місця свого перебування, розмитістю структури через ґрунтовність об'єднання на кримінальних традиціях і неформальних «законях», майже рівним становищем складу цієї кооперативної та різними течіями «законників», які об'єднані спільною кримінальною ідеєю і є найбільш стійкою та гнучкою ієрархією організованих спільнот, перебуває на її найвищій сходинці, набуває вияву елементів міжнародної злочинності. Керівництво цією кооперативною здійснюється за допомогою злочинських сходок, а вплив на кримінальне середовище – за допомогою спеціальних осіб і злочинських звернень [5, с. 200–201].

Розподіл країни на сфери впливу та керівництво з «єдиного центру» дає можливість злочинним спільнотам із найбільшою ефективністю здійснювати протиправну діяльність. Розвива-

ючи думку далі, зазначимо, що умовно у злочинському середовищі наявний важливий критерій, який дозволяє поділити його на дві частини (схожі за кримінально-правовими ознаками, але які суттєво відрізняються з точки зору оперативно-розшукової діяльності). Є злочинні спільноти, лідери яких створюють політичні партії, обіймають ключові посади у державних органах. Дослідники зазначають, що це мало місце у містах Луганськ, Одеса, Ужгород, де міський голова «за сумісництвом» керував злочинною спільнотою, в урядових органах, коли П. Лазаренко впродовж років керував транснаціональною злочинною спільнотою, що спеціалізувалася на енергоресурсах [6, с. 137]. Такі злочинні спільноти ми не розглядаємо, оскільки вони, інфільтрувавшись у владні структури, змінили тактику своїх дій, тому їхні дії кваліфікуються за іншими статтями КК України (як корупційні злочини та злочини у сфері службової діяльності), хоча за своєю суттю є злочинними спільнотами. Цікаво, що «класичні» злочинні спільноти теж абстрагуються від них, використовуючи поділ на «погони» («державні» злодії) та «вулицю» (система «ворів у законі»).

«Ворів у законі» доцільно розглядати як вид соціально організованих злочинних формувань, тобто в класифікації за кримінально-правовими ознаками цей вияв організованої злочинності належить до злочинних спільнот, а за критерієм рівня діяльності – до транснаціональних організованих злочинних угруповань. Злочинські сходки (та інші зібрання «ворів у законі») є специфічним колегіальним органом управління злочинною спільнотою (організованою групою або злочинною організацією) «ворів у законі», а злочинний вплив є інструментом керівництва злочинною спільнотою.

Таким чином, розглядаючи осіб як носіїв оперативно значущої поведінки, необхідно розмежувати їхні ролі у системі злочинної спільноти, адже визначальним стимулом для виокремлення злочинної спільноти як самостійної кримінально-правової категорії стала нагальна потреба у притягненні до кримінальної відповідальності осіб, які здійснюють загальне керівництво злочинною діяльністю, не пов'язане з підготовкою та вчиненням кримінальних правопорушень. Спершу здається, що злочинна спільнота – аморфна організація, об'єднана лише межами «злочинського закону», вона не має постійного місця дислокації, всі, хто входять до неї, є рівними. Однак можна стверджувати, що зв'язок одне з одним настільки міцний, що «вори в законі» становлять єдине ціле. «Вор у законі» – це формальна назва кримінального авторитета, який визнаний таким («коронований») не менш ніж трьома «ворами в законі» на «сходці», про що попереджені інші злодії, які живуть за «злочинським законом». У середньому в злочинному світі «коронуються» не менше 8–11 кримінальних авторитетів на рік [7, с. 177]. Науковці стверджують, що в Україні тільки з 2000 р. стосовно 800 лідерів було порушено кримінальні справи [8, с. 149], але, на нашу думку, наявна підміна понять, оскільки «лідер» – це не завжди «вор у законі». «Примарна» ж форма існування (обрана злочинцями як вигідна для них, зважаючи на міркування безпеки та складності викриття правоохоронними органами) може бути найбільш ефективною. Також варто зазначити, що на кримінальних традиціях і неформальних «законах» ґрунтується діяльність не лише злочинних спільнот «ворів у законі», а й багатьох інших ОЗУ. «Вор у законі» не є керівником організованого злочинного формування (організованої групи чи злочинної організації), а він перебуває «над ними», а також може створити злочинну спільноту та керувати нею.

Окремий статус у злочинній спільноті має «положенець», який є формальним посередником між «вором у законі» та іншими особами, які перебувають у сфері злочинного впливу. Деякі джерела отожднюють ці дві ролі, але це не так, оскільки «положенець» ніколи не буде «коронований», навіть якщо він є кримінальним авторитетом, оскільки в його «біографії» є певні вади, що не дозволяють отримати статус суб'єкта підвищеного злочинного впливу (як-от служба в армії в минулому).

Наступною роллю, що становить оперативний інтерес, є «наглядач», особа, яка спостерігає за певним об'єктом (або камерою в СІЗО чи кримінально-виконавчих установах, або злочинним промислом (як-от викраденнями автомобілів), або й за цілим містом). На роль «наглядача» призначає «вор у законі», оголошуючи своє рішення через рішення «сходки». Основна функція «наглядача» – нагляд за додержанням «злочинського закону» та збір коштів в «общак». Не можна заздалегідь визначити, які саме злочинні спільноти контролюють об'єкт або злочинний промисел, адже це рішення може бути прийняте «за замовчуванням» самостійно «вором у законі», а може визначатися на сходці (ситуацію ускладнює те, що злочинні спільноти користуються «послугами» одна одної (через «грузинів» «слов'яни» мають вихід на злочинні спільноти Туреччини, Європи, США абощо)).

Також необхідно вказати на особу-носія оперативно значущої поведінки – «прагнучого», що може бути лідером злочинного середовища, кримінальним авторитетом, але поки що не по-

сidaє місце у вищій злочинній ієрархії, однак вчиняє певні дії, щоб досягти цього (і з кожного вчиненого його злочинною групою кримінального правопорушення «заносить частку в обшак», тобто поповнює злодійську касу).

До осіб-носіїв оперативно значущої поведінки ми зараховуємо також керівників злочинної організації (оскільки до структури злочинної спільноти (відповідно до ч. 4 ст. 255 КК України) формально входять як мінімум дві злочинні організації, які можуть виникати як у місцях позбавлення волі, так і поза ними), але не є обов'язковою самостійна діяльність лідера в останньому випадку, оскільки і в умовах «волі» він може підпорядковуватися «вору в законі», хоча може діяти і самостійно. Тому керівники злочинної організації (залежно від свого кримінального статусу) можуть мати «голос на сходці».

З усіх перерахованих осіб «вор у законі» належить до тих, які мають статус суб'єктів підвищеного злочинного впливу, «положенець» на період виконання доручення «вора в законі» також перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу; «наглядач», «прагнучий» та кримінальні авторитети як керівники організованої групи чи злочинної організації (незалежно від їх ролі) належать до осіб, які чинять злочинний вплив.

Оцінюючи осіб-носіїв оперативно значущої поведінки, ми моделюємо систему їх співвідношень у закритій соціальній групі, якою є злочинна спільнота. Однак необхідно зазначити, що за всієї закритості структури керівництво злочинних спільнот потребує інформаційного та організаційного зв'язку ще з двома утвореннями.

Перші з них – зовнішні щодо злочинної спільноти системи (органи влади, фінансові структури, ЗМІ, інші злочинні спільноти), що уналежне до переліку осіб, які є носіями оперативно значущої поведінки, а також осіб, які звертаються щодо застосування злочинного впливу, які організують або беруть участь у проведенні злочинного зібрання, які сприяють або проведенню сходки та/або діяльності злочинних спільнот (як-от службових осіб).

Іншими з них є структури, які підпорядковуються злочинній спільноті. Окрім кримінальних авторитетів як лідерів злочинної організації, що належать до сфери впливу злочинної спільноти, необхідна система посередників (зв'язкових, контролерів), які забезпечують зв'язок між керівниками злочинної спільноти. Оскільки злочинна спільнота підпорядковується рішенням злочинних зібрань (сходок), то до носіїв оперативно значущої поведінки також необхідно зарахувати осіб, які організують, сприяють у проведенні або беруть участь у сходці.

Висновки. Таким чином, проаналізовані нами суб'єкти кримінальних правопорушень, учинюваних злочинними спільнотами, дозволяють виокремити осіб-носіїв оперативно значущої поведінки, підставою класифікації яких є напрацювання практики щодо їх ранжування в системі злочинної ієрархії. Під час оцінки осіб-носіїв оперативно значущої поведінки змодельовано систему їх співвідношень у закритій соціальній групі, якою є злочинна спільнота («вор у законі» належить до суб'єктів підвищеного злочинного впливу, «положенець» на період виконання доручення «вора в законі» перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу; «наглядач», «прагнучий» та кримінальні авторитети як керівники організованої групи чи злочинної організації (незалежно від ролі) належать до осіб, які чинять злочинний вплив).

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою : Закон України від 4 черв. 2020 р. № 671-ІХ. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2020. № 42. Ст. 343.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Гуров А.И. Организованная преступность – не миф, а реальность (социологические, правовые и криминологические аспекты борьбы с организованной преступностью): пособие. Москва : Знание, 1992. 79 с.
4. Что такое организованная преступность? Круглый стол журнала «Социалистическая законность» Соц. законность. 1988. № 9. С. 25–27.
5. Гуров А.И. Профессиональная преступность. Прошлое и современность. Москва, 1990. 269 с.
6. Корж В.П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: монография. Харьков : Нац. ун-т внутр. дел, 2002. 412 с.

7. Основы борьбы с организованной преступностью / Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. Москва : ИНФРА-М, 1996. 400 с.

8. Мінка П.Я., Чаплинський К.О. Тактика розслідування злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями : навч. посіб. Дніпропетровськ : Дніпропетровський гуманітарний інститут, 2007. 221 с.

УДК 343.431

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.19>

МОЗОЛЬ С.А.

ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ПОШИРЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ

MAIN REASONS FOR THE SPREAD OF HUMAN TRAFFICKING IN UKRAINE

Метою статті є дослідження найпоширеніших детермінант торгівлі людьми та виявлення ефективних заходів запобігання злочинам зазначеної категорії з метою імплементації їх у правову дійсність України. Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. У процесі дослідження здійснено узагальнення, обробку та аналіз отриманих результатів. Спеціальним методом дослідження, використаним у статті, є системний аналіз. Наукова новизна публікації полягає в тому, що проаналізовано зовнішні причини торгівлі людьми, до яких належать: неіснуючу систему протидії торгівлі людьми у світі; попит на торгівлю людьми; наявність можливостей для торговців людьми; пропозицію; наявність потенційних жертв. Розкрито зміст внутрішніх передумов торгівлі людьми, до яких можна зарахувати: економічні, соціальні, психологічні, інформаційні, правові. На підставі виокремлення та аналізу причин та умов вчинення такого кримінального правопорушення, як торгівля людьми, запропоновано заходи запобігання злочинам зазначеної категорії. Зроблено висновок, що сьогодні особливою актуальністю вирізняються проблеми запобігання торгівлі людьми, соціального та правового захисту українських громадян, які працюють за кордоном. Україна вважається однією з найбільших країн-донорів трудових ресурсів. Проблема полягає в тому, що в нашій державі не ведеться статистика щодо реальної кількості українських громадян, які перебувають за кордоном. Незважаючи на докладання певних зусиль із боку органів державної влади України в напрямі запобігання торгівлі людьми, як-от криміналізація цього кримінального правопорушення в національному законодавстві – прийняття та виконання Програми запобігання торгівлі жінками та дітьми, ратифікація міжнародних договорів, укладання двосторонніх та багатосторонніх угод, активізація міжнародного співробітництва України, організація та проведення інформаційних кампаній, відкриття реабілітаційних центрів для тих, хто потерпів від торгівлі людьми, налагодження активної співпраці з міжнародними та неурядовими організаціями, проблема торгівлі людьми залишається актуальною. До того ж це негативне явище має стійкі тенденції до поширення.

Ключові слова: торгівля людьми, запобігання торгівлі людьми, внутрішні детермінанти, зовнішні детермінанти, транснаціональна організована злочинність.

The purpose of this article is to study the most common determinants of human trafficking and identify effective measures to prevent crimes of this category, in order to implement them into the legal reality of Ukraine. Methodological tools are selected in accordance with the purpose, specifics of the object and subject of research. In the course of the research the generalization, processing and analysis of the obtained results were carried out. A special research method used in the article is the method of system analysis. The scientific novelty of the publication is that the external causes of human trafficking are analyzed, which include: ineffective system of combating human trafficking in the world; demand for human trafficking; availability of opportunities for traffickers; proposal, the presence of potential victims. The content of internal preconditions of human trafficking is revealed, which include: economic preconditions; social preconditions; psychological preconditions; information prerequisites; legal preconditions. Based on the identification and analysis of the causes and conditions of such a criminal offense as trafficking in human beings, measures to prevent crimes of this category are proposed. It is concluded that today, the problems of prevention of human trafficking, social and legal protection of Ukrainian citizens working abroad are especially relevant. Ukraine is considered one of the largest donors of labor resources. The problem is that our country does not keep statistics on the actual number of Ukrainian citizens abroad. Despite the efforts of the Ukrainian authorities to prevent trafficking in human beings – criminalization of this criminal offense in national legislation – the adoption and implementation of the Program to Prevent Trafficking in Women and Children, ratification of international agreements, bilateral and multilateral agreements, intensification of international cooperation. organization and conduct of information campaigns, opening of rehabilitation centers for victims of human trafficking, establishing active cooperation with international and non-governmental organizations, the problem of human trafficking remains relevant and this negative phenomenon has a steady tendency to spread.

Key words: *human trafficking, prevention of human trafficking, internal determinants, external determinants, transnational organized crime.*

Вступ. Торгівля людьми – це добре організований транснаціональний злочинний бізнес, тісно пов'язаний із такими явищами, як проституція, наркоманія та порноіндустрія. Особливо актуальною ця проблема є для України, де вона отримала значне поширення. Так, за оперативними даними Національної поліції, кожного року жертвами торгівлі людьми стає близько двох тисяч громадян України [4]. Статистичні дані за 2020 рік свідчать, що потерпілими від кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми, визнано 367 осіб, із яких 184 – жінки, 161 – чоловіки, 22 – діти [3].

Постановка завдання. Мета та завдання публікації – виокремити та проаналізувати найпоширеніші детермінанти, що зумовлюють вчинення такого кримінального правопорушення, як торгівля людьми.

Результати дослідження. У XXI столітті факт поширення такого одного з видів транснаціональної злочинної діяльності, як торгівля людьми, кинув виклик усій світовій спільноті, нівелюючи основні права і свободи людини та загальноприйняті норми і принципи міжнародного права [1].

Торгівля людьми – це здійснювані з метою експлуатації вербування, переміщення, передавання, переховування або одержання людей шляхом загрози силою чи її застосування, інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою, уразливості становища або шляхом підкупу (у вигляді платежів чи вигід) для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів (стаття 3(а) Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності). При цьому згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію не береться до уваги, якщо стосовно неї використано будь-який із зазначених заходів впливу [7].

Як уже зазначалось, сучасна торгівля людьми має транснаціональний характер, адже вона охоплює всі регіони та більшість країн світу. Також зростають масштаби торгівлі людьми всередині країн. Якщо торгівля людьми пов'язана з переміщенням через кордони однією або декількох

держав, то країни (відповідно до ролі в цьому процесі) поділяються на країни походження, країни призначення, країни транзиту. Україна, будучи країною походження, є також транзитною країною, а останнім часом і країною призначення (для дітей із Молдови) [10].

Наша держава – це країна, з якої, як правило, здійснюється експорт жінок на світові ринки сексуального бізнесу (в Туреччину, Італію, Польщу, Іспанію, Німеччину, країни колишньої Югославії, Угорщину, Чехію, Грецію, Російську Федерацію, Об'єднані Арабські Емірати, Ізраїль, Сполучені Штати Америки та ін.). У міжнародній системі Україна визначена як країна-постачальниця жінок. Саме громадянки України зараз становлять значну частину живого «товару» на відкритих і таємних ринках Європи та Азії. Чоловіки найчастіше експлуатуються в Португалії, Іспанії, Росії, Чехії [8].

Пропонуємо розглянути як внутрішні, так і зовнішні чинники, які впливають на торгівлю людьми в Україні.

Головною умовою вчинення торгівлі людьми є економічні чинники, до яких належать: економічна нестабільність у державі; наявність тіньової економіки; деформація у сфері розподілу благ; порушення принципів соціальної справедливості; соціальна нерівність у країні; низький рівень матеріальних доходів та життя більшої частини населення, насамперед молоді; несприятливі побутові умови. Ситуація у такому разі ускладнюється не тільки кризовим станом української економіки, а й тим, що процес міграції криміналізується [6]. Економічні кризи у більшості пострадянських країн призвели до проблем із працевлаштуванням та, відповідно, з отриманням доходів громадянами. Серед цих країн опинилась і наша держава. Через це в Україні є велика кількість потенційних трудових мігрантів. Не маючи постійного заробітку та не бажаючи миритись із жебрацьким існуванням, велика кількість громадян України сподівається на можливість працевлаштування за кордоном. Але для виїзду за кордон потрібні кошти та інформація про порядного роботодавця, а отримати будь-яку офіційну інформацію про можливість працевлаштування в цих країнах майже не видається можливим [5].

До другої групи внутрішніх чинників належать інформаційні. Негативну роль у поширенні в Україні кримінального правопорушення «торгівля людьми» відіграє погана обізнаність українських громадян щодо можливостей нелегального працевлаштування, публікації багатообіцяльної реклами в пресі, а також «агітація», низька обізнаність щодо прав людини, соціальні стереотипи виховання. Низький рівень життя та високий рівень безробіття серед населення штовхає їх до пошуку роботи далеко від дому. Очевидно, бажання населення формуються не на основі реальних знань про можливості та умови праці, а під впливом сторонніх знань та бажань покращити рівень свого життя [6].

До правових чинників можна зарахувати відсутність дієвої системи захисту потерпілих, недостатню захищеність українських громадян від рук торговців живим товаром як в Україні, так і за її межами, а також покарання злочинців. На міжнародному рівні досі не розроблено єдиного підходу до правового регулювання проблеми торгівлі людьми. Не досить ефективною залишається міждержавна співпраця. Спільні заходи базуються на особистих зв'язках та є нескоординованими. Лише у деяких країнах є міжвідомчі органи, які займаються виробленням рекомендацій стосовно змін чинного законодавства, а також забезпечують координацію дій між правоохоронними й міграційними органами [1].

Якщо 5–10 років тому основним чинником було безробіття, то сьогодні причиною бідності є не стільки безробіття як таке, скільки дуже низький поріг заробітної плати, що межує з бідністю (навіть за висококваліфіковану працю лікарів, медичних працівників, учителів, серед яких абсолютна більшість – жінки). Хоч випадки експлуатації людей та торгівлі ними не вичерпуються виключно зубожінням та відчуттям безвиході, однак вони є, безперечно, найбільш сприятливими для торгівлі людьми чинниками. Хоча українське законодавство передбачає досить суворе покарання за торгівлю людьми, проте найближчим часом змін не буде, зважаючи на те, що залишається мотивація у людей для виїзду за кордон, а також високі прибутки у тих, хто вивозить [6].

Важливими (але ще не дослідженими) є психологічні чинники: кризовий етап, на якому перебувають наші громадяни, призвів до зменшення самозахисту, погіршення психологічного стану, девальвації моральних цінностей значної частини населення та їх деформації. З огляду на це, найбільш уразливими до торгівлі людьми є: безробітні, неодружені жінки, самотні матері, розлучені особи, молоді, діти вулиць, діти-сироти, вихідці з неблагополучних сімей, особи-мігранти, особи, звільнені з місць позбавлення волі, особи, які зазнали насильства (сексуального), матеріально незабезпечені особи, особи з проблемами психічного здоров'я, дискриміновані, стигматизовані особи.

Нова для України група ризику – вимушені переселенці або внутрішньо переміщені особи із зони збройного конфлікту на Сході України. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на 10 жовтня 2016 року в Україні зафіксовано майже 1,7 млн ВПО. Через невідомість перспектив щодо подальшого влаштування, побутові труднощі та брак ресурсів (як-от фінансових) такі люди є особливо вразливими та схильними до прийняття сумнівних пропозицій вербувальників. Крім того, деякі переселенці намагаються отримати притулок за кордоном. Але брак знань щодо вимог міжнародного та внутрішнього законодавства інших країн щодо статусу біженця або шукача притулку робить їх легкою здобиччю для шахраїв і торговців людьми (що небезпечніше) [7].

Крім того, серед причин торгівлі людьми варто виокремити генетичну привабливість українських жінок; нераціональну податкову політику держави; існування в Україні дуже привабливого «ринку жінок»; стрімке поширення алкоголізму і наркоманії серед жінок; відсутність дієвої системи захисту жертв злочину від погроз та шантажування з моменту розкриття злочину до розгляду справи в суді; безконтрольність рекламних оголошень із працевлаштування; правову неграмотність населення; поверхові уявлення про легкість життя у західних країнах; інтернаціоналізацію організованої злочинності [5].

Ще одним складником існування торгівлі людьми є необізнаність громадян України у згаданій сфері. Розгорнута останнім часом інформаційна кампанія із застереження громадян майже не здатна вплинути на їхні рішення працювати за кордоном. Людина скоріше повірить у казкові розповіді своїх знайомих, ніж у застереження посадових осіб. Навіть ті, хто потерпів від торгівлі людьми, соромлячись розголосу того, що з ними трапилось, підтримують міф про «казкові» умови роботи за кордоном. Мають місце також випадки, коли люди усвідомлюють, що вони можуть стати предметом купівлі-продажу, але свідомо йдуть на це, прагнучи заробити грошей та не враховуючи можливих наслідків. Проте зростання у 2017 році кількості зареєстрованих кримінальних проваджень у сфері торгівлі людьми до 346 проти 115 випадків у 2016 році свідчить про те, що люди перестали боятися звертатися по допомогу до правоохоронців (Statystychni dannii, 2020). Для органів Національної поліції важливо, аби населення загалом, особливо окремі групи ризику, володіли інструментами захисту в разі злочинного використання людини як товару [5].

Найчастіше жертви торгівлі людьми опиняються у ситуаціях, коли людину примушують надавати секс-послуги, обіцяючи легальне чи нелегальне працевлаштування за кордоном. Водночас здійснюється насильство, обмеження свободи, людина потрапляє у боргову кабалу тощо; людей за кордоном використовують на тяжких та/або небезпечних для здоров'я чи принизливих для їхньої гідності роботах, при цьому праця буває ненормованою, а оплата – набагато нижчою від обіцяної (або ж взагалі відсутньою); виконуючи тяжку ненормовану роботу, жертви (частіше жінки) часто змушені примусово надавати роботодавцям сексуальні послуги. При цьому використовуються залежне становище жінки; через свідомо неправдиву інформацію жінка з України, виходячи заміж за іноземця, потрапляє у повну залежність від чоловіка, при цьому щодо неї чиниться насильство, обмежуються права і свободи: її примусово використовують для сексуальних забаганок чоловіка або чоловік є сутенером і змушує свою жінку ставати повією; її використовують як машину для народження дитини (після чого з нею розлучаються, висилають додому чи продають); жінка не виходить заміж, як було обіцяно, у багатій країні (часто обманом) її завозять у важкодоступні місця, де немає елементарних побутових умов, тому вона швидко гине через тяжку працю [7].

Серед зовнішніх детермінант варто виокремити такі, як інтернаціоналізація тіньової економіки; зростання різниці між багатими та бідними державами; попит на низькооплачувану та неофіційну працю; брак можливостей легального працевлаштування за кордоном для громадян України; формування міжнародних кримінальних об'єднань; корумпованість працівників державних органів; лояльне законодавство до занять проституцією в багатьох країнах світу поліпшення міждержавних і міжнародних відносин; розширення економічних і соціальних зв'язків; підвищення «прозорості» кордонів; спрощення режиму міжнародних поїздок; розвиток міжнародної торгівлі; поява нових ринків збуту; збільшення міжнародних перевезень, що створює комплекс для активної діяльності транснаціональної організованої злочинності та появи нових її видів, зокрема торгівлі людьми.

Дослідник О.В. Святун до зовнішніх причин торгівлі людьми зараховує: недієву систему протидії торгівлі людьми у світі; попит на торгівлю людьми; наявність можливостей для торговців людьми; пропозицію; наявність потенційних жертв.

Недієва система протидії торгівлі людьми у світі – це відкриття кордонів, спрощення можливості для подорожування; невідповідність міжнародної нормативно-правової бази щодо запобігання торгівлі людьми та захисту потерпілих осіб реальним умовам; брак механізмів реалізації законів; корумпованість відповідальних органів, які забезпечують дотримання законності; неузгодженість міграційної політики з реаліями ринку праці в країнах; лояльне законодавство до занять проституцією у багатьох країнах світу; формування міжнародних кримінальних об'єднань; інтернаціоналізація тіньової економіки тощо [11].

Попит на торгівлю людьми зумовлений існуванням низькооплачуваної праці та комерційної сексуальної експлуатації, особливо дітей; роботи у галузях, де основне населення не хоче працювати через низку причин, як-от через небезпечні умови.

Наявність умов/сприятливих чинників для торговців людьми (фінансова користь від торгівлі людьми; безкарність у разі вчинення злочинів; мінімальний ризик настання негативних наслідків для торговців; відсутність справедливості щодо потерпілих та потенційних жертв, що дає змогу торговцям маніпулювати своєю безкарністю) [7].

Пропозиція, наявність потенційних жертв – це бідність та економічна нерівність між країнами та регіонами; обмеження пропозиції щодо працевлаштування всередині своїх країн; наявність війн чи збройних конфліктів; відсутність реєстрації під час народження, легального статусу та громадянства значної частини населення, особливо національних меншин [11].

Ураховуючи вищезазначене, варто зауважити, що основними проблемами запобігання й виявлення торгівлі людьми є те, що не всі жертви можуть або бажають звернутися за захистом своїх прав. Багато жертв просто не знають, куди звернутися за допомогою. Дуже часто перешкодою є й та обставина, що правоохоронні органи зарубіжних держав відмовляються співпрацювати з правоохоронними органами України [12].

На нашу думку, найдієвіший спосіб запобігання торгівлі людьми – це створення урядами широких потоків легальної й законної міграції. Залучення більшості мігрантів до використання офіційних каналів допоможе урядам виявити, ізолювати і припинити використання незаконних методів. Крім того, легальні потоки міграції можуть мати позитивні наслідки для суспільства загалом [12].

Вагоме значення також має віктимологічна профілактика торгівлі людьми. Необхідно працювати за «групою ризику», тобто з особами, які через різні життєві обставини є потенційними жертвами торгівлі людьми, здійснювати індивідуальний вплив на них, надавати їм конкретну допомогу. Точне й своєчасне виявлення тих, хто входить у групу ризику, втягнення в торгівлю людьми є запорукою успішності запобігання таким злочинам. Необхідно здійснювати масштабне інформування населення про небезпечні ситуації, пов'язані з ризиком опинитися у ситуації торгівлі людьми. Зауважимо, що у науковій літературі висловлювалися критичні міркування стосовно ефективності кампаній з інформування населення про загрозу стати жертвою торгівлі людьми [13]. Так, наприклад, А.М. Орлеан констатує, що «вельми активно розгорнута останнім часом інформаційна кампанія із застереження громадян майже не спроможна вплинути на рішення працювати за кордоном». Причиною такого стану речей, на думку науковця, є низький ступінь довіри молоді до ЗМІ та державних установ [14].

Аналіз практики призначення покарання за торгівлю людьми засвідчує надмірний гуманізм вітчизняних судів. Винним у вчиненні розглядуваного діяння нерідко призначаються надто м'які покарання. До того ж більшість засуджених за цей злочин звільняється від відбування покарання з випробуванням. Така практика призводить до того, що засуджена особа не відчуває достатнього карального впливу за вчинене нею діяння, не зазнає адекватного обмеження прав і свобод, що не стає належною пересторогою для тих, хто зважається на вчинення цього діяння. З огляду на це, ми переконані, що необхідно забезпечити невідворотність кримінальної відповідальності винних у вчиненні торгівлі людьми, а також адекватність призначуваного покарання вчиненому діянню [13].

Певні кроки у протидії цій загрозі здійснює Міністерство праці та соціальної політики України, яке у 2016 році ініціювало розробку національної стратегії запобігання торгівлі людьми та узгодило її з іншими суб'єктами у сфері протидії торгівлі людьми під час засідань міжвідомчих робочих груп. Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ) також бере активну участь у виявленні злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, та потенційних потерпілих. Важлива робота щодо вирішення цієї проблеми здійснюється і на міжнародному рівні. Під час засідання Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй окреслено загальні проблеми, пов'язані з торгівлею людьми на не підконтрольних Уряду України територіях. Організації Об'єднаних Націй запропо-

новано визначити пріоритетність проблеми сексуального насильства в регіонах Східної України, які постраждали від конфлікту. Міжнародна організація з міграції в Україні підтримує Національну гарячу лінію з протидії торгівлі людьми та консультування мігрантів. Для підвищення обізнаності населення щодо ризиків торгівлі людьми створено вебсайт www.stoptrafficking.org. Із 2000 року 12 168 осіб, які постраждали від торгівлі людьми, отримали від представництва МОМ в Україні реінтеграційну допомогу, зокрема юридичну, медичну, психологічну, а також допомогу сім'ї, професійне навчання та інші види допомоги залежно від індивідуальних потреб [15].

Крім того, дослідження проблеми торгівлі людьми дає підстави стверджувати, що необхідно більше уваги приділяти корупції в держустановах тих країн, звідки вивозяться жертви торгівлі людьми, адже головними співучасниками злочинів стають правоохоронні органи, працівники митного контролю і навіть дипломати, які користуються своїм імунітетом. Торговці людьми «підживлюються» корупцією, і часто самі правоохоронні органи сприяють організованій злочинності в бідних країнах.

Таким чином, для отримання відчутних результатів у процесі запобігання торгівлі людьми необхідно змінити наявні підходи, що сформувалися у суспільній свідомості щодо сприйняття корупції як звичного явища. Як уважають деякі дослідники, у країнах, де громадські організації беруть активну участь у виконанні загальносуспільних програм, корупція є менш поширеною. Такими, що найбільше потребують залучення інститутів громадянського суспільства, вважаються сфери протидії корупції та торгівлі людьми [16].

Наукова новизна. Автором окреслено ключові причини такого кримінального правопорушення, як торгівля людьми. На основі аналізу найпоширеніших детермінант торгівлі людьми запропоновано заходи запобігання кримінальним правопорушенням розглядуваної категорії.

Висновки. Як бачимо, проблема торгівлі людьми є різнобічною та досить швидко охоплює різні сфери. Якщо розглядати торгівлю людьми як певний світовий ринок, то жертви торгівлі становитимуть пропозицію, а корумповані роботодавці чи сексуальні експлуататори – попит. Пропозиції жертв торгівлі сприяє чимало чинників, про які ми уже зазначали, також можна виокремити, наприклад, бідність, привабливість кращого життя за кордоном, слабкі соціальні та економічні структури, безробіття, організовану злочинність, насильство щодо жінок та дітей, дискримінацію, корумпованість влади, політичну нестабільність, збройні конфлікти тощо [9].

Зростання попиту на торгівлю людьми спричиняє і розвиток сексуальної індустрії, і потребу в експлуаторській праці. Сексуальний туризм та дитяча порнографія стали відомими в усьому світі «індустріями», що поширюються завдяки інформаційним технологіям та більшому доступу до Інтернету. Торгівлі людьми також сприяє світовий попит на дешеву та нелегальну робочу силу. Бідність та відсутність економічних можливостей робить усіх людей потенційними жертвами торговців людьми, пов'язаних із міжнародними злочинними організаціями. Хоча жінки та діти стають особливо вразливими потенційними жертвами сексуальної індустрії, проте торгівля людьми не обмежується сексуальною експлуатацією. Дедалі частіше трапляються випадки, де формою експлуатації є примусова вагітність, що означає посягання на волю жінки (вагітність шляхом примусового штучного запліднення) [9].

Список використаних джерел:

1. Краєвська О. Міжнародний досвід протидії глобальній проблемі торгівлі людьми. *Вісник Львівського університету*. Серія «Міжнародні відносини». Вип. 3. Ч. 3. 2015. URL: <http://dx.doi.org/10.30970/vir.2015.37-3.3.173>
2. Статистичні данні МВС за 2020 рік. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/localnews/mvs-u-2017-rotsi-vid-torgivli-ljudmi-v-ukrajini-postrazhdali-161-cholovik-184-zhinki-i-22-ditini-236146.html>
3. Результати роботи поліції з протидії торгівлі людьми за 2020 рік є кращими за останні п'ять років. URL: http://mvs.gov.ua/ua/news/12364_Sergiy_Knyazv_Rezultati_roboti_policii_z_protidii_torgivli_lyudmi_za_2017_rik_krashchimi_za_ostanni_pyat_rokiv_FOTO.html
4. Статистичні данні Державної прикордонної служби щодо торгівлі людьми. URL: https://www.google.com/search?rlz=1C1GGRV_enUA762UA764&q=%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%B2%D0%BB%D1%8F+%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D1%8C%D0%BC%D0%B8&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwi-47mF__rgAhV666YKHYvsDK8QsAR6BAgBEAE&biw=1366&bih=657#imgsrc=obLEEbLxTjuT6M
5. Кісілюк Е.М. Деякі аспекти протидії торгівлі людьми в діяльності Національної поліції України. Матеріали III Міжнародного науково-практичного симпозиуму (Івано-Франківськ). URL: <https://ukd.edu.ua/sites/default/files/2020-06/Zbirnyk-protydiya-torgivli-2019.pdf>.

6. Розумович Н.Ф. Вплив внутрішніх та зовнішніх чинників на торгівлю людьми в Україні. Матеріали III Міжнародного науково-практичного симпозиуму (Івано-Франківськ). – 2019. URL: <https://ukd.edu.ua/sites/default/files/2020-06/Zbirnyk-protydiya-torgivli-2019.pdf>.

7. Протидія торгівлі людьми в Україні: навчально-методичний посібник до спецкурсу / Автори-упорядники: Є. Мручковська, Н. Пахом'юк, О. Кочерга; за заг. ред. К. Левківського та ін. Київ : ВАІТЕ, 2017. 88 с.

8. Лугіна Н.А. Василюк Ю.О. Торговля людьми як глобальна проблема транснаціонального характеру. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2020. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/120>.

9. Жерж Н.А. Міжнародні нормативно-правові засади боротьби з торгівлею людьми. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2019. Вип. 1. DOI 10.33244/2617-4154.1.2019. 141-149.

10. Торговля людьми чи інша незаконна угода про передачу людини. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / ред. кол. Ю С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998–2004. Т. 6. 768 с.

11. Святун О.В. Європейські механізми боротьби із торгівлею людьми : автореферат дис. канд. юрид. наук : 12.00.11 «Міжнародне право». Київ : Б. в., 2005. 18 с.

12. Чігер В. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми. *Підприємство, господарство і право*. 2019. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.49>.

13. Андрушко А.В. Спеціально-криминологічні заходи запобігання торгівлі людьми. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 5. Том 1. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.5-1.37>.

14. Орлеан А.М. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми. Монографія. Харків : СІМ, 2005. 180 с.

15. Романюк М.Д. Смутчак З.В. Державна політика протидії торгівлі людьми в Україні та напрями її вдосконалення. *ВІСНИК ЖДТУ*. № 2 (84). 2018. Режим доступу до ресурсу: DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2018-2\(84\)-45-51](https://doi.org/10.26642/jen-2018-2(84)-45-51).

16. Шведова Г.Л. Загальносоціальне запобігання корупційним передумовам поширення торгівлі людьми. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. № 6 (18). 2018. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/%D0%B1%D0%B5%D0%B7-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97%D1%88%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%B3-%D0%BB-%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B1%D1%96/>.

УДК 343.2/.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.20>

СТРЕЛЮК Я.В.

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ
У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ ЗАКРИТОГО ТИПУ**

**CRIMINAL LAW ANALYSIS OF THE OBJECTIVE SIDE OF CRIMINAL OFFENSES
COMMITTED IN CRIMINAL-EXECUTIVE INSTITUTIONS**

Зважаючи на те, що об'єктивна сторона є одним із обов'язкових елементів кримінального правопорушення, це найважливіший елемент правопорушення, вчиненого в кримінально-виконавчих установах. У ході дослідження ми дійшли висновку, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення має велике значення для індивідуалізації кримінального правопорушення, а також для відокремлення його від інших кримінальних правопорушень, вчинених в кримінально-виконавчих установах. Об'єктивна сторона характеристики цих правопорушень полягає в тому, що, на відміну від інших елементів складу злочину, вона більш повно викладена в Особливій частині КК України. Водночас слід зазначити, що об'єктивна сторона кримінальних правопорушень, вчинених в кримінально-виконавчих установах, має свої особливості, оскільки кримінальні правопорушення мають підвищену суспільну небезпеку і, отже, вчиняються ізольовано як засудженими, так і персоналом. Об'єктивна сторона конкретних кримінальних правопорушень, вчинених у кримінально-виконавчих установах, пов'язана з тим, що її характеристики є обов'язковими, а інші необов'язковими, тобто вони важливі лише в тому випадку, якщо вони прямо зазначені в кримінально-правовій нормі. Суспільно небезпечний вчинок є не тільки обов'язковим, але і головною ознакою об'єктивної сторони. В місцестві. У ст. 11 КК законодавець чітко визначив це як об'єктивну суть кримінального нападу, що завдає реальної шкоди процедурі, встановленій чинним законом, або ставить під реальний ризик заподіяння такої шкоди. Зовнішня об'єктивна сторона кримінальних правопорушень, вчинених у кримінально-виконавчих установах, має форму соціально небезпечного діяння, тому такі кримінальні правопорушення передбачені, вчиняються лише активними діями. Як виняток ми можемо визначити службу недбалість (ст. 367 КК України) з боку персоналу установи, а також злісну непокору вимогам адміністрації закладу (ст. 391 КК України) як кримінальні злочини, які можуть бути скоєні бездіяльністю. Через свою специфіку у кримінальних правопорушеннях, вчинених у кримінально-виконавчих установах, обов'язковою ознакою їх об'єктивної сторони є місце, незалежно від характеру (кримінально-виконавча, насильницька, службова тощо) скоєного кримінального правопорушення. У статті робиться висновок, що об'єктивна сторона кримінальних правопорушень, вчинених у кримінально-виконавчих установах, характеризується діянням у формі активної форми поведінки суб'єкта кримінального правопорушення та як виняток з пасивної поведінки – бездіяльністю. За задумом кримінальні правопорушення, що розслідуються в кримінально-виконавчих установах, відносяться до кримінальних правопорушень із матеріальним складом, і лише за двома кримінально-виконавчими злочинами (ст. 391, 393 КК України) склад є формальним, тобто цільовим, де сторона обмежується лише характеристикою вчинку чи бездіяльності. Доведено, що кримінальні правопорушення, вчинені в кримінально-виконавчих установах, є тривалими, оскільки час і місце їх вчинення відомі.

***Ключові слова:** кримінальне правопорушення, аналіз, об'єктивна сторона, кримінально-виконавча установа, засуджений.*

© СТРЕЛЮК Я.В. – кандидат юридичних наук, здобувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності (Міжрегіональна Академія управління персоналом)

In view of the fact that the objective party is one of the mandatory elements of the criminal offense, it is the most important element of the offense committed in criminal-executive institutions. In the course of the study, we concluded that the objective side of a criminal offense is of great importance for the individualization of a criminal offense, as well as for its separation from other criminal offenses committed in criminal-executive institutions. The objective side for characterizing these offences is that, unlike other elements of the corpus delicti, it is more fully set out in the Special Part of the CC of Ukraine. At the same time, it should be noted that the objective side of criminal offences committed in criminal-executive institutions has its own characteristics since criminal offences have an increased public danger and are therefore committed in isolation, both by convicted and by personnel. The objective side of specific criminal offences committed in criminal-executive institutions is related to the fact that its characteristics are mandatory and others are optional, that is, they are important only if they are directly indicated in the criminal law norm.

A socially dangerous act is not only mandatory, but also the main sign of an objective side. In art. 11 of the CC, the legislator clearly defined it as the objective essence of a criminal attack, causes real harm to the procedure established by the current law or puts it at real risk of causing such harm. The external objective side of criminal offenses committed in criminal-executive institutions is in the form of a socially dangerous act, therefore such criminal offenses are provided for, are committed only through active actions. As an exception, we can define official negligence (art. 367 of the CC of Ukraine) on the part of the staff of the institution, as well as malicious disobedience to the requirements of the administration of the institution (art. 391 of the CC of Ukraine) as criminal crimes that can be committed through inaction. Because of its specificity in criminal offences committed in criminal-executive institutions, the mandatory sign of their objective side is the place, regardless of the nature (penitentiary, violent, official, etc.) of the criminal offence committed.

The article concludes that the objective side of criminal offenses committed in criminal-executive institutions is characterized by an act in the form of an active form of behavior of the subject of a criminal offense and as an exception to passive behavior – inaction. By design, criminal offences under investigation committed in criminal-executive institutions relate to criminal offences with material composition, and only in two penitentiary criminal offences (art. 391, 393 of the CC of Ukraine) the composition is formal, that is, the objective side is limited only to the characteristic of an act or inaction. It has been proved that criminal offences committed in criminal-executive institutions are long-lasting, since the time and place of their commission are known.

Key words: *criminal crime, analysis, objective side, criminal-executive institution, convicted person.*

Вступ. З огляду на те, що об'єктивна сторона є одним із обов'язкових елементів складу кримінального правопорушення, вона є найважливішим елементом правопорушення, вчиненого в КВУЗТ. Під час дослідження ми дійшли висновку, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення має велике значення для індивідуалізації кримінального правопорушення, а також для його відмежування від інших кримінальних правопорушень, вчинених у КВУЗТ. Значення об'єктивної сторони для кваліфікації цих правопорушень полягає в тому, що вона, на відміну від інших елементів складу кримінального правопорушення, більш повно викладена в Особливій частині КК України.

Водночас варто наголосити, що об'єктивна сторона кримінальних правопорушень, вчинених у КВУЗТ має свої особливості, оскільки кримінальні правопорушення мають підвищену суспільну небезпечність через те вчиняються в умовах ізоляції, повторно як засудженими, так персоналом.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення змісту об'єктивної сторони кримінального правопорушення, що вчиняється в кримінально-виконавчих установах закритого типу.

Теоретичною базою дослідження вивчення об'єктивної сторони кримінального правопорушення, що вчиняється у КВУЗТ, виступають наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, які представляють різні галузі наукового знання, як-от: Л.В. Багрія-Шахматова, А.І. Богатирьова, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, В.К. Грищука, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, А.І. Долгової,

О.О. Дудорова, О.Г. Колба, В.В. Кузнецова, І.М. Копотуна, В.М. Кудрявцева, О.Г. Михайлика, С.С. Мірошніченка, Ю.В. Орла, М.С. Пузирьова, А.Х. Степанюка, В.М. Трубнікова, О.О. Шкути та інших дослідників.

Результати дослідження. Об'єктивна сторона конкретних складів кримінальних правопорушень, вчинених у КВУЗТ, пов'язана з тим, що її ознаки є обов'язковими, а інші – факультативними, тобто мають значення тільки в разі їх безпосередньої вказівки у кримінально-правовій нормі. Без діяння особа не може вчинити кримінальне правопорушення, зокрема і в КВУЗТ, через це до обов'язкових ознак такого правопорушення насамперед варто віднести суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність). До факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення належать суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок, обставини, місце, час, спосіб, знаряддя, засоби і обстановка вчинення кримінального правопорушення.

Вітчизняні вчені в галузі кримінального права переконані, що саме ці ознаки фактично притаманні кримінальному правопорушенню як явищу реальної дійсності. Особливо коли вони прямо зазначені в диспозиції статті особливої частини КК або однозначно впливають з її змісту, то вони набувають значення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення [1, с. 116].

З огляду на це об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на охоронюваний кримінальним правом об'єкт, тобто акт вольової поведінки, який вчиняється в об'єктивному світі й виражається в заподіянні шкоди вказаному об'єкту чи створенні загрози заподіяння йому шкоди [2, с. 90].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення являє собою, за визначенням О.К. Маріна, «серцевину» злочинного діяння, оскільки саме в ній виявляється об'єктивність його суспільної небезпечності [3, с. 202]. Отож до поняття об'єктивної сторони кримінального правопорушення входить низка ознак, а саме: суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки (злочинна шкода); причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками; спосіб, знаряддя і засоби, місце, час і обстановка вчинення кримінального правопорушення.

Також варто відзначити важливість в аналізі особових справ засуджених, які прибувають в КВУЗТ для відбування покарання, персоналу відділу контролю за судовими рішеннями уважного вивчення об'єктивної сторони вчиненого засудженими кримінального правопорушення. Такий підхід дозволить, з одного боку, встановити схильність засудженого до вчинення нового кримінального правопорушення в КВУЗТ, а з іншого – негайно поставити таку особу на профілактичний облік.

Суспільно небезпечне діяння є не тільки обов'язковим, а й головною ознакою об'єктивної сторони. У ст. 11 КК України законодавець чітко визначив його як об'єктивну сутність злочинного посягання, що заподіює реальну шкоду установленому чинним законом порядку або ставить його під реальну загрозу заподіяння такої шкоди. Ззовні об'єктивна сторона кримінальних правопорушень, вчинених у КВУЗТ, виявляється у формі суспільно небезпечного діяння, тому такі кримінальні правопорушення передбачені, вчиняються тільки шляхом активних дій. Як виняток ми можемо визначити службову недбалість (ст. 367 КК України) з боку персоналу установи, а також злісну непокору вимогам адміністрації установи (ст. 391 КК України) як кримінальні правопорушення, що можуть вчинятися шляхом бездіяльності.

Оскільки предметом нашого дослідження є вчинені кримінальні правопорушення саме у КВУЗТ, то ми маємо до обов'язкових ознак складу досліджуваних правопорушень віднести місце їх вчинення, тобто КВУЗТ. У кримінально-правовій науці існують різні підходи щодо визначення місця вчинення цих правопорушень. Зокрема, у КК України вони визначаються як «місця позбавлення волі», у КВК України – «установи виконання покарань», а у міжнародній практиці широко використовується поняття «місця несвободи».

До речі, деякі вчені переконані у недоцільності розмежування місця, де вчиняється кримінальне правопорушення і визначати його само по собі. Зокрема, зарубіжний вчений С.З. Шамарін взагалі рекомендує основним критерієм розмежування вважати факт перебування особою справи засудженого у виправній установі [4, с. 135–137]. Із такою позицією варто погодитися, її дотримується також і вітчизняний вчений І.М. Копотун, на думку якого місцем вчинення кримінального правопорушення може бути установа виконання покарань та особа, яка відбуває в ній кримінальне правопорушення [5, с. 158].

На жаль, з поіменними вченими ми погодитись не можемо, адже в пенітенціарних кримінальних правопорушеннях (ст. 391, 392, 393 КК України) місце їхнього вчинення визначається напряму в диспозиції «місце позбавлення волі» (ст. 393 КК України) або «установа виконання

покарань» (ст. 391, 392 КК України). Стосовно терміна «установа виконання покарань» у нас питань не виникає.

Однак якщо вдаватися до використання слова «місця», то стає незрозумілим, чи уточняється вид органу, чи установи виконання покарань, чи «місце позбавлення волі», відповідно до законодавства про кримінальну відповідальність, є місцем, у якому щодо конкретної особи вчиняється кримінальне правопорушення, передбачене ст. 146 КК України «Незаконне позбавлення волі». Певною підказкою можуть служити слова «позбавлення волі». Водночас чинне законодавство не визначає такого виду покарання, а говорить у ст. 51 КК України про позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі.

Вважаємо, що пролине світло на викладені колізії в положеннях ст. 391, 392, 393 КК України допоможе покращити структурно-логічний аналіз норм чинного кримінально-виконавчого законодавства й привести їх у відповідність між собою та КВК України. Так, згідно зі ст. 11, 14, 15, 18, 19 КВК України виказані в диспозиції види покарань виконують установи виконання покарань, до яких згідно зі ст. 11 того ж належать: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії). Кримінально-виконавчі установи поділяються на кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії) [6].

Водночас варто згадати про термін «місця несвободи». Так, вітчизняний вчений А.І. Богатирьов у своєму монографічному дослідженні визначає їх як кримінально-виконавчі установи закритого та відкритого типу, арештні будинки та слідчі ізолятори, у яких утримуються засуджені на певний строк та ув'язнені, до яких суд застосував запобіжний захід у виді тримання під вартою, обмеживши їх в свої правах та свободі пересування [7, с. 96].

Беззаперечно, вчений вдало надав визначення цим місцям, однак у контексті нашого дослідження ми використовуватимемо саме поняття «кримінально-виконавчі установи закритого типу», до яких відносяться виправні колонії, що поділяються на колонії мінімального, середнього і максимального рівнів безпеки, що на підставі ст. 18 КВК України виконують покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі.

Отже, через свою специфіку у кримінальних правопорушеннях, що вчиняються у КВУЗТ, обов'язковою ознакою їхньої об'єктивної сторони є місце незалежно від характеру (пенітенціарний, насильницький, службовий тощо) вчиненого кримінального правопорушення. Однак у контексті нашого дослідження варто відзначити, що така ознака не буде обов'язковою лише в разі вчинення засудженим кримінального правопорушення поза межами установи (наприклад, під час перевезення засудженого до суду чи іншої установи).

Водночас інші, визначені вище ознаки об'єктивної сторони вважаються факультативними, хоча все ж таки для більшості з досліджуваних правопорушень до обов'язкових ознак можна віднести суспільно-небезпечні наслідки та їх причинний зв'язок із суспільно небезпечними діяннями. До таких варто віднести усі насильницькі правопорушення, службові та корупційні, проти власності та законного обігу наркотиків, а також дії, що дезорганізують діяльність установ виконання покарань (ст. 392 КК України).

З іншого боку, до статей, в яких окреслені ознаки об'єктивної сторони не належать до обов'язкових, варто віднести злісну непокору законним вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України) та втечу з місця позбавлення волі або з-під варті (ст. 393 КК України). Як показало дослідження, зокрема, закон про кримінальну відповідальність у ст. 393 КК України не містить будь-яких вказівок на злочинні наслідки втечі з місця позбавлення волі або з-під варті. Тому в юридичній літературі це кримінальне правопорушення відносять звичайно до формальних складів.

Так, «втеча, – пишуть, зокрема, В.К. Сауляк, В.Є. Квашиш, Ю.К. Шевельов, – належить до так званих формальних складів злочинів, у яких закон про кримінальну відповідальність вважає об'єктивною стороною складу сам факт вчинення дії, незалежно від того, чи настали наслідки. Таким чином, питання про причинний зв'язок і злочинні наслідки не може бути предметом аналізу об'єктивної сторони складу втечі з тієї причини, що вони не є ознаками, обов'язковими для цього складу» [8, с. 15].

Однак подібна позиція, як вважає В.І. Єгоров, є сумнівною. Якщо при диференціюванні матеріальних і формальних складів кримінальних правопорушень керуватися тільки таким критерієм, як вказівка закону на наслідки, то втеча з місця позбавлення волі або з-під варті підлягає віднесенню до формальних складів [9, с. 34–36]. На нашу думку, не можна погодитися з наведеним твердженням В.І. Єгорова, оскільки поділ кримінальних правопорушень, вчинених у

КВУЗТ, на матеріальні й формальні проводиться головним чином за зовнішньою ознакою, як-от наявність або відсутність у законі про кримінальну відповідальність вказівок на наслідки, що настали в результаті вчинення кримінального правопорушення.

Оскільки наявність стадії готування й замаху є обов'язковою ознакою при вчиненні кримінальних правопорушень у КВУЗТ, ми підтримуємо позицію І.В. Власова та І.М. Тяжкової про те, що конструкція складу, наприклад, втечі, хоча і належить до формального складу, однак допускає можливість існування таких стадій його вчинення, якими є готування і замах [10, с. 127].

Наприклад, за цим критерієм проводив розмежування між матеріальними і формальними складами А.А. Піонтковський, який писав: «Ті склади злочинів, у яких закон про кримінальну відповідальність вважає об'єктивною стороною складу сам факт вчинення дії або бездіяльності, незалежно від подальших наслідків, викликаних ним у зовнішньому світі, прийнято називати формальними складами злочинів (наприклад, залишення в небезпеці), а відповідний злочин – формальним злочином» [11, с. 150].

Проведене дослідження показало, що вчинення одного кримінального правопорушення може супроводжуватися вчиненням дій, що містять ознаки інших кримінальних правопорушень. У такому випадку засуджений може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за правилами сукупності вчинених кримінальних правопорушень. Більше того, кримінальна відповідальність за вчинення кримінального правопорушення в КВУЗТ можлива лише тоді, якщо засуджений відбуває призначене судом покарання або особа, яка його виконує наділена владними повноваженнями.

Важливе значення для кваліфікації кримінальних правопорушень КВУЗТ має питання про момент, з якого таке кримінальне правопорушення має розглядатися як закінчений. У цьому аспекті цікавим є вивчення саме пенітенціарних кримінальних правопорушень (ст. 391, 392, 393 КК України), адже в інших правопорушеннях, що вчиняються у КВУЗТ, він не відрізняється від випадків вчинення за межами установи. Так, завдяки вивченню кримінальних справ і кримінальних проваджень за фактами вчинення таких кримінальних правопорушень у КВУЗТ встановлено, що суди визнають закінченим такі кримінальні правопорушення з моменту, коли засуджений отримав можливість на власний розсуд вчиняти будь-які неконтрольовані ним дії з боку персоналу КВУЗТ.

З огляду на це, на думку вітчизняних дослідників, час вчинення кримінального правопорушення є також обов'язковою ознакою об'єктивної сторони досліджуваних кримінальних правопорушень у КВУЗТ [12, с. 1113]. Підтримуючи таку позицію вчених, варто зауважити, що вона з'явилася на підставі аналізу диспозиції (ст. 392, 393 КК України). Саме в диспозиції цих статей передбачено час вчинення кримінального правопорушення – відбування покарання у вигляді позбавлення волі чи у вигляді обмеження волі. Утім, ми переконані, що у цьому випадку законодавець не визначав час вчинення кримінального правопорушення у кримінально-правовому значенні, а акцентував увагу на кримінально-виконавчому статусі особи, засудженої до покарання у вигляді відбування покарання, у вигляді позбавлення волі чи у вигляді обмеження волі.

Завдяки аналізу вже проведених досліджень та власних здобутків вважаємо за доцільне також надати характеристику об'єктивної сторони окремих найбільш розповсюджених кримінальних правопорушень у КВУЗТ. Зокрема, вивчення об'єктивної сторони кримінального правопорушення вчиненого в КВУЗТ передбаченого ст. 391 КК України «Злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань» показало дві форми вияву: 1) злісної непокори законним вимогам адміністрації установи виконання покарань; 2) іншої протидії адміністрації в законному здійсненні її функцій. Водночас доведено, що за своїми об'єктивними ознаками кримінальне правопорушення, передбачене ст. 391 КК України, може бути вчинене в КВУЗТ як шляхом дій, так і шляхом бездіяльності. Наголошено на тому, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 391 КК України, має бути місце його вчинення – КВУЗТ [13, с. 125].

Вивчення об'єктивної сторони кримінального правопорушення, вчиненого в КВУЗТ, передбачено ст. 392 КК України «Дії, що дезорганізують роботу установи виконання покарань», показало три форми вияву: 1) тероризування засуджених в КВУЗТ; 2) напад на адміністрацію КВУЗТ; 3) організація організованої злочинної групи з метою тероризування засуджених або напад на адміністрацію КВУЗТ. Водночас доведено, що за своїми об'єктивними ознаками кримінальне правопорушення, передбачене ст. 392 КК України, може бути вчинене в КВУЗТ шляхом активних дій. Наголошено на тому, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 392 КК України, має бути місце його вчинення – КВУЗТ. Серед об'єктивних сторін кримінального правопорушення, вчиненого в КВУЗТ, передбаченого

ст. 392 КК України, ми виділяємо насильство, яке характеризується фізичною та психічною формами [14, с. 74].

Вивчення об'єктивної сторони кримінального правопорушення, вчиненого в КВУЗТ, передбаченого ст. 393 КК України «Втеч з місця позбавлення волі або з-під варти», показало три форми вияву: 1) постійне або тимчасове залишення місця відбування покарання; 2) залишення місця перебування під вартою; 3) спосіб залишення місця відбування покарання або місця перебування під вартою.

Водночас доведено, що за своїми об'єктивними ознаками кримінальне правопорушення, передбачене ст. 393 КК України, вчиняється в КВУЗТ лише активними діями. Наголошено на тому, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 393 КК України, має бути місце його вчинення – КВУЗТ. Серед ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, вчиненого в КВУЗТ, передбаченого ст. 393 КК України, ми виділяємо насильство [15, с. 118].

Вивчення об'єктивної сторони насильницьких кримінальних правопорушень показало три форми вияву: 1) суспільна небезпечність та протиправність; 2) фізичний або психологічний вплив на життя та свободу засудженого; 3) шкода життю та здоров'ю потерпілого. Водночас доведено, що за своїми об'єктивними ознаками насильницькі кримінальні правопорушення вчиняються в КВУЗТ лише активними діями, допущення бездіяльності при насильстві не відповідає не тільки природі самого насильства, а і чинному законодавству про кримінальну відповідальність.

Наголошено, що особливе занепокоєння в суспільстві викликає той факт, що насильницькі кримінальні правопорушення вчиняються персоналом КВУЗТ, серед яких: умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (ч. 2. ст. 115 КК України); нанесення тілесних ушкоджень (ст. 121, 122 КК України); катування осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк (ст. 127 КК України) [16, с. 190].

Вивчення об'єктивної сторони службових та корупційних кримінальних правопорушень показало, що їхня спрямованість на вчинення в КВУЗТ полягає в неправомірному використанні службовими особами органів і установ, що належать до сфери управління ДКВС України, наданих їм службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей (службовому зловживанні). Такі зловживання можуть мати найрізноманітніші прояви і різне законодавче описання у КК України. Доведено, що корупційні кримінальні правопорушення, які вчиняє персонал КВУЗТ, передбачають такі види діянь: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України); службове підроблення (ст. 366 КК України); службова недбалість (ст. 367 КК України); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України). Водночас доведено, що за своїми об'єктивними ознаками корупційні кримінальні правопорушення вчиняються в КВУЗТ як діями, так і бездіяльністю.

Вивчення об'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів, які вчиняються в КВУЗТ передбачені у ст. 306-309, 315 КК України. Доведено, що за своїми об'єктивними ознаками кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів вчиняються в КВУЗТ як активними діями, так і бездіяльністю.

Вивчення об'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти власності, що вчиняються в КВУЗТ, передбачають такі види діянь: крадіжка (ст. 185 КК України); грабіж (ст. 186 КК України); розбій (ст. 187 КК України); вимагання (ст. 189 КК України); шахрайство (ст. 190 КК України). Доведено, що найбільший відсоток кримінальних правопорушень проти власності складають крадіжки. Як показало дослідження, предметом крадіжок є речі і продукти самих засуджених. Водночас хоча не піддаються статистичному виміру, однак в останні роки широку популярність набрали випадки кібершахрайства з боку засуджених.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що об'єктивна сторона кримінальних правопорушень, вчинених у КВУЗТ, характеризується діянням у вигляді активної форми поведінки суб'єкта кримінального правопорушення й у якості винятку пасивної поведінки – бездіяльності. За конструкцією досліджувані кримінальні правопорушення, що вчиняються в КВУЗТ, належать до кримінальних правопорушень із матеріальним складом, і лише у двох пенітенціарних кримінальних правопорушеннях (ст. 391, 393 КК України) склад формальний, тобто об'єктивна сторона обмежується лише характеристикою дії або бездіяльності. Доведено, що кримінальні правопорушення, що вчиняються в КВУЗТ, є довготривалими, оскільки відомі час і місце їх вчинення.

Список використаних джерел:

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / М.І. Бажанов та ін. ; за заг. ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-ге, перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
2. Кудрявцев В.Н. Учебник уголовного права. Общая часть / С.В. Бородин и др. ; под ред. : Кудрявцев В.Н., Наумов А.В. Москва : Спарк, 1996. 412 с.
3. Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм. Київ : Атіка. 2003. 224 с.
4. Шамарин С.З. Квалификация уголовно наказуемых побегов по месту их совершения. *Уголовно-правовые меры борьбы с преступностью в условиях перестройки*. Свердловск, 1990. С. 135–137.
5. Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у в'язничих колоніях : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ru/ed20170407>.
7. Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність в місцях несвободи України : монографія. Херсон : ВД «Гельветика», 2019. 432 с.
8. Сауляк В.К., Квашиш В.Е., Шевелев Ю.К. Проблемы борьбы с побегами осужденных из мест лишения свободы. Киев, 1978. 79 с.
9. Егоров В.И. Уголовная ответственность за побег из мест заключения или из-под стражи. Рязань : Высшая школа МВД СССР, 1984. 76 с.
10. Власов И.С., Тяжков, И.М. Ответственность за преступления против правосудия. Москва, 1968. 136 с.
11. Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права: Преступление. В 6-ти томах: Часть общая / редкол. : А.А. Пионтковский, П.С. Ромашкин, В.М. Чхиквадзе. Москва : Наука, 1970. Т. 2. 516 с.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-е вид., переробл. та доповн. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1387 с.
13. Бондарева К.В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 289 с.
14. Ткаченко А.В., Шаблистий В.В. Кримінальна відповідальність за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань : монографія / за заг. ред. В.В. Шаблистого. Дніпро, 2018. 152 с.
15. Богатирьов А.І., Ведмідський О.В., Некрасов О.О. Втеча в'язнів з місць несвободи (міжгалузеве дослідження) : монографія / за заг. ред. І.Г. Богатирьова. Київ : ВД «Дакор», 2015. 228 с.
16. Михайлик О.Г. Насильство в установах виконання покарань України: теорія і практика : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2019. 434 с.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.985:343.147
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.21>

ВАКУЛИК О.О.

**ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД**

**TACTICAL-CRIMINAL SUPPORT OF THE INVESTIGATIVE EXPERIMENT
IN THE INVESTIGATION ROAD ACCIDENTS**

Метою статті є дослідження тактико-криміналістичного забезпечення проведення слідчого експерименту під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. Завданнями дослідження у статті є розгляд поняття тактико-криміналістичного забезпечення; аналіз тактико-криміналістичного забезпечення проведення слідчого експерименту під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. У статті розглянуто окремі аспекти тактико-криміналістичного забезпечення проведення слідчого експерименту під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. Основними завданнями дослідження є розгляд поняття тактико-криміналістичного забезпечення та з'ясування того, яким воно є у кримінальних провадженнях під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. У результаті дослідження запропоновано виділити серед тактико-криміналістичного забезпечення проведення слідчого експерименту під час розслідування дорожньо-транспортних пригод такі елементи, як проведення в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалась подія; використання тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час події; забезпечення заходів безпеки під час його проведення; обов'язкова участь спеціаліста; забезпечення участі потерпілого, свідка, підозрюваного. Звернено увагу на організаційні й тактичні труднощі, які виникають під час проведення слідчого експерименту в ході розслідування дорожньо-транспортних пригод, особливо щодо створення умов, максимально наближених до обставин події, використання тих же приладів, механізмів, що використовувалися під час події. Зроблено висновок про необхідність обов'язкового залучення до проведення слідчого експерименту у справах про дорожньо-транспортні пригоди спеціаліста, зокрема експерта-автотехніка. Акцентовано увагу на необхідності роз'яснення прав учасникам слідчого експерименту перед його проведенням, зокрема права не свідчити проти себе. Зроблено висновок, що слідчий експеримент під час розслідування дорожньо-транспортних пригод є важливим способом отримання доказів у кримінальному провадженні. Його проведення має бути чітко організованим з відповідним тактико-криміналістичним забезпеченням (проведення в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалась подія; використання тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час події; забезпечення заходів безпеки під час його проведення; обов'язкова участь спеціаліста; забезпечення участі потерпілого, свідка, підозрюваного).

Ключові слова: тактико-криміналістичне забезпечення, слідчий експеримент, дорожньо-транспортна пригода, слідча (розшукова) дія.

The purpose of the article is to study the tactical and forensic support of the investigative experiment in the investigation of road accidents. The objectives of the study in this article are: consideration of the concept of tactical and forensic support; analysis of tactical and forensic support of the investigative experiment in the investigation of road accidents. The article considers some aspects of tactical and forensic support of the investigative experiment in the investigation of road accidents. The main objectives of the study are to consider the concept of "tactical and forensic support" and to find out what it is in criminal proceedings in the investigation of road accidents. As a result of the research, it is proposed to distinguish the following elements among the tactical and forensic support of the investigative experiment in the investigation of road accidents: conducting in conditions as close as possible to those in which the event took place; use of the same devices, mechanisms, devices and materials used during the event; ensuring security measures during its implementation; mandatory participation of a specialist; ensuring the participation of the victim, witness, suspect. Attention is paid to the organizational and tactical difficulties that arise during the investigative experiment in the investigation of road accidents, especially with regard to creating conditions as close as possible to the circumstances of the event, the use of the same devices and mechanisms used during the event. It was concluded that it is necessary to involve a specialist, in particular a car expert, in the investigation of road accidents. Emphasis is placed on the need to explain the rights of participants in the investigative experiment before it is conducted, in particular the right not to testify against oneself. It is concluded that the investigative experiment in the investigation of road accidents is an important way to obtain evidence in criminal proceedings. Its conduct should be clearly organized with appropriate tactical and forensic support: conduct in conditions as close as possible to those in which the event took place; use of the same devices, mechanisms, devices and materials used during the event; ensuring security measures during its implementation; mandatory participation of a specialist; ensuring the participation of the victim, witness, suspect.

Key words: tactical and forensic support, investigative experiment, traffic accident, investigative (search) action.

Вступ. Досягнення мети кримінального провадження безпосередньо залежить від якості провадження слідчих (розшукових) дій. Під час розслідування дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) вагоме значення у встановленні істини у справі належить слідчому експерименту. Результати слідчого експерименту є підґрунтям проведення автотехнічної (інженерно-транспортної) експертизи, якою встановлюється механізм ДТП через зв'язок із законами механіки руху, взаємодії вузлів, агрегатів транспортного засобу, особливостей реакції водія на зміну дорожньої обстановки. Попри поширеність, у правозастосовній діяльності з реалізацією зазначеної слідчої (розшукової) дії виникають певні труднощі, що пов'язані як із недосконалістю правового регулювання слідчого експерименту, так і зі складнощами організаційного характеру, що знижують ефективність цієї слідчої (розшукової) дії або взагалі зводять нанівець усі результати через визнання протоколу слідчого експерименту недопустимим доказом. Все це свідчить про актуальність вибраної теми дослідження.

Окремі організаційні й тактичні аспекти слідчого експерименту у своїх працях досліджували такі відомі вчені, як В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, І.О. Возгрін, О.М. Васильєв, Н.І. Гуковська, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.О. Образцов, М.В. Салтєвський, М.Ф. Сокиран, В.М. Тертишник, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков. Водночас нині на практиці виникає потреба в науково обґрунтованих криміналістичних рекомендаціях щодо тактичних особливостей проведення слідчого експерименту, зокрема під час розслідування ДТП.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження тактико-криміналістичного забезпечення проведення слідчого експерименту під час розслідування ДТП. Завданнями дослідження у статті є розгляд поняття тактико-криміналістичного забезпечення; аналіз тактико-криміналістичного забезпечення проведення слідчого експерименту під час розслідування ДТП.

Результати дослідження. Для розслідування ДТП слідчий експеримент має суттєве доказове й тактичне значення, адже більшість обставин, які впливають на оцінку дій водіїв та інших учасників, можуть бути встановлені, уточнені та перевірені лише в рамках цієї слідчої (розшукової) дії. Відповідно до ст. 240 КПК України, задля перевірки та уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор мають право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань [1].

Слідчий експеримент належить до слідчої (розшукової) дії, за якої здійснюється виявлення та фіксація не лише невербальної інформації про обставини вчиненої події, але й вербальної, а саме пояснень його учасників. В теорії криміналістики такі слідчі (розшукові) дії прийнято називати змішаними. І.В. Гора, В.А. Колесник зазначають, що змішані слідчі дії спрямовані на отримання доказової інформації від змішаних джерел («люди-речі»), тобто в їх результаті одержується як словесна інформація від особи, що повідомляє її усно або в письмовій формі, так і така, що міститься в об'єктах матеріального світу та в їх матеріальних відображеннях. До таких слідчих дій вони відносять, зокрема, слідчий експеримент [2, с. 251].

С.О. Жувака зазначає, що слідчий експеримент є специфічною слідчою дією, під час якої відбувається взаємодія як із речовими джерелами інформації, так і з ідеальними слідами (слідами пам'яті людини) [3, с. 103].

Такий змішаний характер цієї слідчої (розшукової) дії обумовлює особливі тактичні прийоми її проведення. Ефективність слідчого експерименту зумовлена рівнем криміналістичного забезпечення під час його проведення, впровадженням досягнень науково-технічного прогресу, тактичних рекомендацій для досягнення мети.

У криміналістиці систему рекомендацій, прийомів, комбінацій, спрямованих на підвищення ефективності слідчих (розшукових) дій та розв'язання задач кримінального судочинства, з урахуванням її специфіки прийнято називати тактико-криміналістичним забезпеченням. На думку К.О. Чаплинського, зміст тактичного забезпечення полягає в озброєнні спеціально уповноважених осіб органів дізнання й досудового слідства новітніми та апробованими засобами криміналістичної тактики для ефективного проведення слідчих дій задля розв'язання слідчих ситуацій, що формуються на кожному етапі розслідування, та вирішення завдань кримінального судочинства [4, с. 10–11]. Цей термін використовує у своїй монографії також Ю.М. Черноус [5, с. 64].

Аналіз поглядів учених-криміналістів свідчить про те, що деякі з них розглядають криміналістичне забезпечення як діяльність зі створення умов для ефективного використання криміналістичних методів, засобів і рекомендацій задля розкриття й розслідування злочинів та встановлення істини у кримінальному провадженні [6, с. 18].

З урахуванням викладених позицій нами пропонується розглядати тактико-криміналістичне забезпечення проведення слідчого експерименту під час розслідування ДТП як діяльність зі створення умов для ефективного використання криміналістичних методів, засобів і рекомендацій в ході проведення слідчого експерименту для встановлення обставин, що підлягають доказуванню під час розслідування ДТП.

Під час розслідування ДТП слідчий експеримент є одним із найважливіших засобів установлення обставин кримінального провадження, а від порядку його організації, правильності проведення як у процесуальному, так і в тактичному аспектах залежить подальший успіх розслідування. Нами були виокремлені найважливіші, на нашу думку, елементи тактико-криміналістичного забезпечення проведення слідчого експерименту під час розслідування ДТП, такі як проведення в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалась подія; використання тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувались під час кримінально протиправної події; забезпечення заходів безпеки під час проведення; участь спеціаліста у його проведенні; участь потерпілого, свідка, підозрюваного.

Проведення в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалась подія.

Ця умова полягає в тому, що слідчий експеримент проводиться у максимально наближеній обстановці, у якій відбувалась сама подія, у тому числі за того ж освітлення, погодних умов, стану дорожнього покриття. Ця умова є однією з обов'язкових, невиконання якої призводить до неможливості досягнення мети проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Як зазначає Ф.М. Сокиран, недотримання цієї умови розцінюється як порушення вимог кримінального процесуального закону, що спричиняє втрату доказового значення одержаних даних [7, с. 271]. Водночас виконати її дуже складно як організаційно, так і практично. Так, якщо ДТП було в умовах туману чи ожеледиці, то такі погодні умови не можна штучно створити, змодельовати чи іншим чином ство-

рити подібну обстановку, окрім як чекати такі ж метеорологічні умови для проведення експерименту. Все це призводить до затягування розслідування, неможливості прийняття процесуальних рішень по кримінальних провадженнях. Водночас ця умова зумовлює вимогу ретельної підготовки до проведення слідчого експерименту, адже повторне його проведення може бути можливим через тривалий час.

Використання тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час кримінально протиправної події.

Розкриваючи цю тактичну умову слідчого експерименту, Ю.А. Чаплинська наголошує на доцільності використання під час його проведення тих самих приладів, пристроїв чи механізмів, однак допускає за неможливості використання зазначених об'єктів у експерименті застосовувати предмети-аналоги або натурні макети [8, с. 252]. Зауважимо, що використати під час проведення слідчого експерименту в ході розслідування ДТП інші, аналогічні транспортні засоби, а не ті, що були безпосередньо під час події, здебільшого неможливо, адже, незважаючи на однакову модель транспортного засобу, технічний стан кожного з них визначається індивідуальними особливостями. У зв'язку з цим проведення слідчого експерименту ускладняється, адже часто транспортний засіб учасника ДТП знаходиться у несправному після події стані. У практичній діяльності видимість та оглядовість з робочого місця водія, як правило, проводяться одразу під час огляду місця ДТП (якщо дозволяє стан транспортного засобу та обставини події), оскільки за не встановлення зазначених обставин під час огляду місця події дуже важко це буде реконструювати в подальшому на цьому ж транспортному засобі у тих же погодних умовах.

Забезпечення заходів безпеки під час проведення слідчого експерименту.

У науковій літературі є позиція, за якою такий елемент слід віднести до вимоги, що висувається до слідчої дії [9, с. 348]. Відповідно до ч. 4 ст. 240 КПК України, проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя й здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхня честь і гідність, не завдається шкоди [1]. Під час проведення слідчого експерименту у кримінальних провадженнях у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху ця умова набуває особливої значимості і вимагає особливої організації, оскільки від цього залежить безпека не лише учасників цієї слідчої (розшукової) дії, але й інших учасників дорожнього руху. Так, під час підготовки до його проведення необхідно забезпечити участь додаткових учасників, а саме інспекторів патрульної поліції, сектору реагування патрульної поліції чи інших працівників, які мають забезпечити безпеку руху під час його проведення. Оскільки тривалість слідчого експерименту може складати не одну годину, необхідно забезпечити рух транспортних засобів (об'їзд чи регулювання руху на цей час). Окрім цього, така необхідність зумовлена підвищенням рівнем ризику проведення цієї слідчої (розшукової) дії, адже під час її проведення експериментально здійснюються екстрене гальмування транспортного засобу, різка зміна руху, маневрування (залежно від обставин ДТП), тому важливо, щоби під час проведення таких дій не постраждали як самі учасники слідчої (розшукової) дії, так і сторонні особи.

Участь спеціаліста у проведенні слідчого експерименту.

У ч. 2 ст. 240 КПК України участь спеціаліста у проведенні слідчого експерименту не є імперативною нормою, а здійснюється на розсуд слідчого. На нашу думку, участь спеціаліста під час проведення слідчого експерименту у кримінальних провадженнях щодо ДТП має бути обов'язковою. Аргументами на користь цієї позиції є такі. Спеціаліст під час проведення слідчої (розшукової) дії здійснюватиме технічну допомогу у моделюванні обстановки ДТП, під час проведення експериментів та дослідницьких дій (замірів шляху гальмування, встановлення швидкості, встановлення видимості тощо) коригуватиме досліди чи випробування, використовуючи свої спеціальні знання, ставлячи уточнюючі запитання учасникам слідчого експерименту, буде виявляти розбіжності, розтлумачувати певні результати.

Зауважимо, що позиція щодо обов'язкової участі спеціаліста під час проведення слідчого експерименту не є новою у теорії криміналістики. Зокрема, В.Я. Радецька, Є.О. Гусаченко вважають, що іноді участь конкретного спеціаліста з криміналістичних позицій слід визнати обов'язковою вимогою ефективності слідчої дії та об'єктивності отриманих результатів (наприклад, слідчий експеримент за участю спеціаліста в галузі авто-технічної експертизи під час проведення відтворення механізму дорожньо-транспортної події) [10, с. 246]. Про доцільність залучення спеціалістів під час проведення слідчого експерименту в ході розслідування ДТП говорить І.І. Колеснік, який наголошує на тому, що, «зважаючи на те, що слідчий експеримент є необхідним для проведення низки експертиз, підкреслюємо, що визначення його конкретної мети та умов

проведення повинно бути узгоджено з відповідними експертами, а в багатьох випадках доцільно їх залучати до його проведення як спеціалістів» [11, с. 215].

Окрім вищезазначених авторів, аргументує доцільність залучення до проведення слідчого експерименту під час ДТП як спеціаліста автотехніка у своєму дослідженні Є.О. Даніч [12, с. 179], наголошуючи на тому, що «за умов, коли за результатами слідчого експерименту необхідно встановити вплив технічного стану окремих агрегатів і механізмів на динамічні якості та керуваність автомобіля, різні експлуатаційні якості конкретного транспортного засобу у визначених дорожніх умовах, необхідним є залучення спеціаліста-автотехніка».

Значення участі спеціалістів у проведенні слідчого експерименту під час розслідування ДТП важко переоцінити. Як спеціалістів доцільно залучати, окрім експерта-автотехніка, судово-медичного лікаря (особливо у разі спричинення смерті потерпілому). При цьому судово-медичний експерт може зробити попередні висновки щодо спричинених тілесних ушкоджень, механізму їх утворення та локалізації, надати попередній висновок про те, чи характерні вони для ДТП. Експерт-автотехнік у процесі проведення слідчого експерименту може надати слідчому консультаційну та технічну допомогу, що будуть враховані під час проведення експертиз зі встановлення механізму ДТП.

Участь потерпілого, свідка, підозрюваного у слідчому експерименті.

Слідчий експеримент, як визначено у ч. 1 ст. 241 КПК України, проводиться задля перевірки та уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Іншими словами, він належить до перевірочних слідчих (розшукових) дій. Його проведення можливе лише після збору первинної інформації про обставини ДТП, що відбувається шляхом проведення огляду місця події, допиту потерпілих, свідків. Попередній допит особи, чий показання будуть підлягати перевірці, як одну з умов проведення слідчого експерименту виділяє С.О. Жувака [3, с. 103].

Зауважимо, що для більш максимального відтворення обстановки події та наближення її до обстановки слідчого експерименту, що є запорукою ефективного його проведення, необхідно залучити самих учасників такої події, а саме потерпілих, свідків, підозрюваних, їх представників та захисників. Водночас, як слушно зауважує Н.В. Рогатинська, слід враховувати, що Конституція України (ст. 63) і КПК України надають підозрюваному право не свідчити проти самого себе і своїх близьких родичів. Таким чином, згода на участь у слідчому експерименті, а також надання показань під час нього є правом підозрюваного, а не обов'язком [13, с. 150].

Забезпечення права не свідчити проти себе стосується учасників слідчого експерименту під час розслідування не лише ДТП, але й інших видів кримінальних правопорушень, однак зауважимо, що залежність результатів слідчого експерименту від попереднього допиту осіб – учасників ДТП є надто високою. Через те, що процесуальний статус водіїв – учасників ДТП не завжди можна визначити, всі вони у практичній діяльності попередньо допитуються як свідки, хоча в подальшому за результатами слідчого експерименту та висновку автотехнічної експертизи можуть набути статусу підозрюваного. Наведемо приклад судової практики. У постанові ВС від 10 вересня 2019 року здійснено перегляд судового рішення Апеляційного суду Житомирської області, яким було закрито кримінальне провадження по обвинуваченню ОСОБИ за ч. 2 ст. 286 КК України. За обставинами справ, 14 січня 2015 року було проведено слідчий експеримент за участю ОСОБА_1 в процесуальному статусі свідка, який у подальшому у провадженні набув статусу підозрюваного та обвинуваченого [14].

Незважаючи на те, що питання процесуального порядку проведення допиту осіб і подальшого проведення з ними слідчого експерименту не входить до предмета нашого дослідження, а повинно бути досліджене у площині кримінальної процесуальної діяльності, а не криміналістики, все ж таки слід наголосити на тому, що до особливих тактичних умов проведення слідчого експерименту у цій категорії проваджень належить залежність від проведення попереднього допиту осіб – учасників ДТП відповідно до вимог КПК України, що обов'язково має бути враховано під час підготовки до проведення цієї слідчої (розшукової) дії, тому, розглядаючи таку тактичну умову слідчого експерименту, як забезпечення участі свідка, потерпілого та підозрюваного під час його проведення, наголосимо на тому, що перед проведенням цієї слідчої (розшукової) дії всім учасникам мають бути роз'яснені їх права та обов'язки відповідно до їх процесуального статусу, а всім без винятку – право від самовикриття, передбачене ст. 63 Конституції України.

Науковою новизною дослідження стало виокремлення елементів тактико-криміналістичного забезпечення слідчого експерименту під час розслідування ДТП.

Висновки. Отже, слідчий експеримент під час розслідування ДТП є важливим способом отримання доказів у кримінальному провадженні. Його проведення має бути чітко організованим з відповідним тактико-криміналістичним забезпеченням, таким як проведення в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалась подія; використання тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час події; забезпечення заходів безпеки під час його проведення; обов'язкова участь спеціаліста; забезпечення участі потерпілого, свідка, підозрюваного. Ці елементи тактико-криміналістичного забезпечення проведення слідчого експерименту під час розслідування ДТП сприятимуть ефективному проведенню цієї слідчої (розшукової) дії зі встановлення обставин вчиненого ДТП, перевірки та уточненню показань учасників кримінального провадження, повному та об'єктивному досудовому розслідуванню загалом.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Гора І.В., Колесник В.А. Слідчий експеримент чи перевірка показань особи? *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2012. № 3. С. 248–256.
3. Жувака С.О. Слідчий експеримент: проблеми застосування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 9-2. Т. 2. С. 102–104.
4. Чаплинський К.О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 36 с.
5. Черноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.
6. Журавель В.А., Павлюк Н.В., Резнікова О.І. Поняття та засоби криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 32. С. 13–30.
7. Сокиран Ф.М. Особливості тактики психологічного впливу на обвинувачених при відтворенні обстановки і обставин подій. *Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України*. Львів : Львівський інститут внутрішніх справ при Національній Академії внутрішніх справ, 2000. С. 265–271.
8. Чаплинська Ю.А. Проблемні питання слідчого експерименту. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 249–254.
9. Чернецький О.К. Підготовка до проведення слідчого експерименту. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серія «Юридические науки»*. 2011. Т. 24 (63). № 1. С. 345–350.
10. Радецька В.Я., Гусаченко Є.О. Критерії використання спеціальних знань при проведенні слідчого експерименту. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 242–255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2015_60_29.
11. Колесник І.І. Особливості підготовки і проведення слідчого експерименту при розслідуванні злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2016. Вип. 22. С. 212–216.
12. Даніч Є.О. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2018. 238 с.
13. Рогатинська Н.В. Деякі особливості проведення слідчого експерименту у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 149–153.
14. Постанова Верховного Суду колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 10 вересня 2019 року № 295/13008/15-к. Провадження № 51-8420км18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84481760>.

**ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ СТАНОВЛЕННЯ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ**

**TO THE PROSPECTS OF BECOMING THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY
OF UKRAINE AS A SUBJECT OF CRIMINAL PROCEEDINGS**

У статті висвітлено перспективи становлення Бюро економічної безпеки України як провідного органу у сфері забезпечення економічної безпеки держави та учасника кримінального процесу. Розглянуто передумови та сучасний стан реформування органів досудового розслідування в Україні. Проаналізовано наявні та потенційні проблеми щодо організації діяльності новоутвореного органу і надано відповідні рекомендації щодо їх усунення, а також відображено шляхи вдосконалення та оптимізації наявної системи органів досудового розслідування. Авторами досліджено діяльність вітчизняних та закордонних правоохоронних органів, діяльність яких спрямована на забезпечення захисту економіки. У статті актуалізується питання реформування вітчизняної правоохоронної системи та зазначається, що на сучасному етапі розвитку України доцільним є наближення вітчизняних стандартів правоохоронної діяльності та досудового розслідування до стандартів Європейського Союзу. Автори звертають увагу на те, що створення нових органів досудового розслідування вимагає чіткого нормативного закріплення, оскільки це є головною гарантією дотримання принципу верховенства права. У статті зазначено, що на сучасному етапі реформування системи правоохоронних органів доцільним є чітке розмежування компетенції різних правоохоронних структур задля уникнення міжвідомчих конфліктів та оптимізації їхньої діяльності. Важливим для досягнення зазначених цілей є створення, з оглядом на досвід провідних країн світу, сучасної і надійної системи «стримувань і противаг», яка дасть змогу в майбутньому уникнути конкуренції між органами досудового розслідування. У статті пропонується законодавчо закріпити розмежування компетенції правоохоронних органів щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності та забезпечення національної безпеки шляхом внесення відповідних змін у профільні нормативно-правові акти, а також сформульовано висновок, що задля становлення Бюро економічної безпеки України як органу досудового розслідування і провідної аналітично-профілактичної правоохоронної структури важливим є прискорення процесу щодо внесення відповідних змін до законодавства, що регулює слідчу та оперативно-розшукову діяльність.

Ключові слова: *досудове розслідування, правоохоронні органи, фінансові розслідування, національна безпека, оперативно-розшукова діяльність, кримінальна юстиція, підслідність, реформування.*

The article highlights the prospects of establishing the Bureau of Economic Security of Ukraine as a leading body in the field of economic security of Ukraine and a participant in criminal proceedings. The preconditions and current state of reforming pre-trial investigation bodies in Ukraine were studied. The existing and potential problems on the organization of activity of the newly formed body are analyzed and the corresponding recommendations on their elimination are given, as well as ways to improve and optimize

© ІГНАТОВ Н.О. – здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти кафедри кримінального процесу та криміналістики (Навчально-науковий інститут права Університету державної фіскальної служби України)

© СІРЕНКО О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики (Навчально-науковий інститут права Університету державної фіскальної служби України)

the system of the existing system of pre-trial investigation bodies. The authors studied the activities of domestic and foreign bodies, whose activities are aimed at ensuring the protection of the economy. The creation of new bodies of pre-trial investigation requires a clear normative fixation, since this is the main guarantee of the observance of the principle of the rule of law. The article highlights the issue of reforming the domestic law enforcement system. At the current stage of Ukraine's development, it is important to bring the standards of law enforcement and pre-trial investigation closer to the standards of the European Union. The authors consider that at the present stage of reforming the law enforcement system, it is advisable to clearly delineate the competence of different law enforcement agencies in order to avoid interdepartmental conflicts and optimize their activities. It is important to achieve these goals to create, taking into account the experience of the world's leading countries, a reliable system of "checks and balances" that will avoid competition between pre-trial investigation bodies. In the article the author proposes to legally define the delimitation of the competence of law enforcement agencies to carry out operational and investigative activities and ensure national security by making appropriate changes to the relevant regulations. In order to establish the Bureau of Economic Security of Ukraine as a body of pre-trial investigation and an important analytical and preventive law enforcement structure, it is important to accelerate the process of amending the legislation governing investigative and operational activities.

Key words: *criminal investigation, law enforcement agencies, financial investigations, national security, operational and investigative activities, criminal justice, jurisdiction, reforming.*

Вступ. В умовах сучасних євроінтеграційних процесів актуальним постає питання реформування системи правоохоронних органів та імплементації загальноєвропейських стандартів організації слідчої діяльності в кримінальне процесуальне законодавство України. Нині в рамках боротьби з корупцією та реформуванням системи правоохоронних органів в Україні створено нові державні органи, діяльність яких спрямована на протидію і запобігання корупційним правопорушенням, а також попередження злочинній діяльності з боку державно-владних інституцій. Однак досі в Україні не було єдиного правоохоронного органу, сфера дії якого була б спрямована на моніторинг та розслідування випадків злочинів, що посягають на економічну безпеку держави. Створення принципово нового органу, який отримав назву Бюро економічної безпеки України, створює перспективи щодо підвищення рівня економічної стабільності та забезпечення національної безпеки. Створення та забезпечення ефективної діяльності новоутвореного органу вимагають детальної законодавчої регламентації, що потребує внесення відповідних змін у нормативно-правову базу, що регулює діяльність слідчої та оперативно-розшукової діяльності в Україні.

Реформування правоохоронної системи як запорука вдосконалення ефективної діяльності держави у сфері забезпечення громадської, державної та економічної безпеки є одним із фундаментальних питань, яке досліджується фахівцями різних галузей знань. Особлива увага приділяється правоохоронним структурам, які у своїй діяльності виступають учасниками кримінального провадження.

Одним із пріоритетів сучасної державної політики України є вдосконалення системи захисту національної економіки, що зумовлює актуальність досліджень щодо аналізу та вдосконалення механізмів забезпечення національної безпеки, в якій провідну роль відіграють інформаційно-аналітичні, розвідувальні та слідчі державно-владні структури.

Питання реформування системи органів досудового розслідування у сфері забезпечення економічної безпеки держави були об'єктом досліджень таких вітчизняних учених, як А. Бузницький, К. Бугайчук, О. Дрозд, А. Круглова, І. Святокум, В. Чумак, А. Тітко, В. Лисенко, І. Охрімченко, О. Резнік, О. Бандурка, І. Христин, А. Комзюк, С. Шепітько.

Однак створення принципово нового органу в зазначеній сфері вимагає зосередження детальної уваги щодо його правового статусу як суб'єкта кримінального процесу в Україні задля уникнення колізій у праві і становлення Бюро економічної безпеки України як повноцінної складової частини вітчизняної правоохоронної системи.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз ролі новоутвореного правоохоронного органу як учасника кримінального процесу, висвітлення перспектив організації ефективної діяльності Бюро економічної безпеки України як органу, що здійснює досудове розслідування, в

контексті реформування системи правоохоронних органів і кримінальної юстиції в умовах євроінтеграційних процесів.

Результати дослідження. У березні 2021 року набув чинності Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» (далі – Закон), згідно з яким в Україні утворюється новий правоохоронний орган – Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ України), на який покладаються завдання щодо запобігання, попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених Законом до їх підслідності [3]. Створення цієї правоохоронної структури, на думку законодавця, дасть змогу оптимізувати структуру та чисельність органів, які ведуть боротьбу зі злочинами у сфері економіки, а також усунення дублювання їх функцій.

Органами досудового розслідування, відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), є органи, що здійснюють дізнання й досудове слідство. КПК України надає їх вичерпний перелік.

Після здобуття Україною незалежності на базі Відділу боротьби з розкраданням соціалістичної власності було створено Державну службу боротьби з економічною злочинністю при МВС України, яку було частково ліквідовано у 2013 році, а потім відтворено у складі Національної поліції як Департамент економічної злочинності, який проіснував до 2019 року. Нині у складі Національної поліції відсутній окремий орган, який спеціалізується на протидії економічній злочинності. Однак новостворений Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції частково дублює функції ліквідованого під час реформування органів МВС Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю, діяльність якого також охоплює фінансово-економічну складову частину (відмивання і легалізація коштів).

Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю СБУ було створено у 1992 році. Головним завданням зазначеного підрозділу є життя заходів щодо протидії корупційним правопорушенням та організованій злочинності у сфері економіки і державного управління, протидія контрабанді, торгівлі людьми та наркобізнесу [5].

Відповідно до Закону, структура Служби безпеки України має зазнати відповідних змін, основною з яких є ліквідація або перетворення підрозділу по боротьбі з економічною злочинністю (Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю СБУ), однак у СБУ залишаються повноваження у сфері протидії економічному тероризму [3].

Податкова міліція була створена у 1996 році на базі підрозділів МВС та Головної державної податкової інспекції України, що здійснювали протидію і профілактику злочинів у податковій сфері.

Відповідно до Податкового кодексу України, підрозділи податкової міліції, продовжують виконувати свої завдання, зокрема такі:

- 1) запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у сфері оподаткування та бюджетній сфері, їх розкриття, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення;
- 2) розшук осіб, які переховуються від слідства та суду за кримінальні та інші правопорушення у сфері оподаткування та бюджетній сфері;
- 3) запобігання корупції у контролюючих органах та виявлення її фактів;
- 4) забезпечення безпеки діяльності працівників контролюючих органів, захисту їх від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків [2].

Закон «Про Бюро економічної безпеки України» визначає, що всі повноваження податкової міліції мають бути передані новоствореному Бюро економічної безпеки. Матеріали кримінального провадження, які перебувають в органах досудового розслідування, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, на стадії досудового розслідування передаються відповідному прокурору у кримінальному провадженні для подальшої передачі до Бюро економічної безпеки України у порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України.

Відповідно до ст. 7 Закону «Про Бюро економічної безпеки України», Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, органи державного фінансового контролю, податкові та митні органи, а також інші державні органи, що здійснюють державний контроль за дотриманням юридичними і фізичними особами законодавства України, задля запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним до підслідності Бюро економічної безпеки України, передають Бюро економічної безпеки України інформацію про обставини, що свідчать про вчинення кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Бюро економічної безпеки України [3].

Національне антикорупційне бюро України здійснює досудове розслідування корупційних правопорушень щодо осіб, віднесених до персональної підслідності цього органу, тобто є органом з надзвичайно вузьким колом предметних завдань.

Державне бюро розслідувань здійснює досудове розслідування всіх правопорушень (у тому числі, військових кримінальних правопорушень), крім тих, що віднесені до підслідності НАБУ, і виключено щодо осіб, які віднесені до персональної підслідності ДБР (вищих посадових осіб, повний перелік яких закріплено у ч. 4 ст. 216 КПК).

Спеціалізовані органи, діяльність яких спрямована на протидію економічній злочинності, існують у багатьох країнах світу. Насамперед ці органи існують у країнах ЄС та США як окремі правоохоронні структури.

Характерною для країн СНД є подібність структур правоохоронних органів. Протидію економічним злочинам в цих країнах здійснюють органи внутрішніх справ та безпеки [10, с. 283]. В Республіці Казахстан деякий час існував окремих орган, що спеціалізувався на протидії економічній злочинності і корупції, який був підпорядкований безпосередньо Президенту. Однак його реорганізовано в орган, що за функціональними завданнями подібний до НАБУ. Також слід зазначити, що у деяких країнах СНД було створено самостійні від МВС і органів безпеки слідчі органи, яким підслідні злочини, які, ймовірно, можуть мати політичну складову частину (в тому числі, корупційні злочини).

До недавнього часу в Україні існувала подібна до інших країн СНД структура правоохоронних органів з тією відмінністю, що окремо існувала також податкова міліція, аналогів якої на території країн колишнього СРСР не було, а злочини у сфері податкового законодавства не виділялися в окрему групу злочинів з визначеною підслідністю.

Під час створення такого органу, як Бюро економічної безпеки України, застосовується досвід подібних органів країн ЄС та США, насамперед Італії, Румунії та Хорватії. Фінансова гвардія Італії є органом зі значно ширшим колом обов'язків, ніж БЕБ України, його діяльність пов'язана з фінансовою, економічною, судовою та громадською безпекою, включає протидію та розслідування таких злочинів, як ухилення від сплати податків, фінансові злочини, контрабанда, відмивання грошей, міжнародний незаконний обіг наркотиків, нелегальна імміграція, торгівля людьми, злочини в галузі права інтелектуальної власності, шахрайство, кіберзлочинність, підробка валюти та фінансування тероризму.

У Румунії існує три органи, діяльність яких спрямована на запобігання та протидію злочинам у сфері економіки та корупційним правопорушенням. Національне управління по боротьбі з корупцією, Головне управління по боротьбі з корупцією (при МВС) та Головне управління по боротьбі з шахрайством (при Міністерстві фінансів) під вдалим процесуальним керівництвом з боку прокуратури вдало реалізували і продовжують реалізовувати державну програму по боротьбі з економічною злочинністю та корупцією, маючи високі показники ефективності, а саме високий рівень розкриття злочинів та відсутність протиріч між цими структурами [9, с. 109–111].

В Хорватії при Прокуратурі Хорватії існує Управління з протидії корупції та організований злочинності, діяльність якого спрямована на вжиття відповідних заходів і проведення неупередженого розслідування корупційних правопорушень, фінансових злочинів та різних проявів організованої злочинності (торгівля людьми, легалізація коштів, отриманих злочинним шляхом). Особливістю цього органу є його підпорядкування прокуратурі, яка в рамках хорватської правової системи є незалежною від інших гілок влади інституцією, що унеможлиблює вплив інших державно-владних структур на її діяльність.

Для США характерна система правоохоронних органів, за якої в більшості державних установ рівня міністерств (департаментів) функціонують власні розвідувальні та слідчі структури та установи, серед яких у сфері економічної безпеки держави провідну роль відіграють ФінСЕН, Секретна служба США, Бюро алкоголю, тютюну, вогнепальної зброї і вибухових речовин, ФБР та підрозділ кримінальних розслідувань Податкової служби (IRS-CI). В цій країні функціонує складна структура органів юстиції та державної влади, яка створює підґрунтя для недопущення випадків міжвідомчої конфронтації та суперництва.

У країнах Південно-Східної Азії (в рамках АСЕАН) та в острівних країнах Карибського басейну (більшість яких є офшорними зонами) функціонують органи, діяльність яких спрямована на моніторинг та розслідування випадків відмивання та легалізації коштів. В рамках Європейського Союзу існує Європейське управління з питань запобігання зловживанням та шахрайству, яке являє собою важливу міждержавну організацію, діяльність якої спрямована на забезпечення безпеки економіки й фінансової сфери ЄС. Слід зазначити, що процесуальне керівництво розслі-

дувань злочинів, вчинених у бюджетній сфері (в тому числі, корупційні правопорушення), в ЄС здійснює новостворена Прокуратура Європейського Союзу [8, с. 23–24].

На нашу думку, застосування досвіду цих структур є доцільним під час вироблення й реалізації стратегії міжнародного співробітництва БЕБ України відповідно до ст. 6 Закону «Про Бюро економічної безпеки України». Євроінтеграційний напрям, вибраний Україною, вимагає також створення ефективних механізмів міжурядової та міжвідомчої співпраці між Україною та країнами ЄС.

Нині проблемним є питання процесуального статусу Бюро економічної безпеки як органу, що здійснює досудове розслідування та оперативно-розшукову діяльність. КПК України закріплює повноваження щодо здійснення досудового розслідування п'ятьом органам, серед яких є орган, що здійснює нагляд за дотриманням податкового законодавства. Однак, відповідно до Закону, сфера діяльності новоствореного органу є ширшою, ніж виключно податкова сфера, фактично повністю охоплюючи сферу економічної безпеки держави [1].

Законом «Про Бюро економічної безпеки України» визначено, що матеріали кримінального провадження, які на день початку діяльності Бюро економічної безпеки України перебувають в іншому органі досудового розслідування на стадії досудового розслідування, але, відповідно до Закону, підслідні Бюро економічної безпеки України, протягом двох місяців з дня прийняття рішення про початок діяльності Бюро економічної безпеки України передаються органом досудового розслідування відповідному прокурору у кримінальному провадженні для подальшого прийняття рішення у порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України [3]. Однак слід зазначити, що відповідні зміни, що визначають процесуальний статус БЕБ України, до КПК внесені не були.

Нині Верховною Радою України було прийнято в першому читанні «Проект Закону про внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України», в якому передбачені повноваження детективів Бюро економічної безпеки України щодо здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 199, 204, 205-1, 206, 212, 212-1, 218-1, 219, 220-1, 220-2, 222, 222-1, 222-2, 223-1, 223-2, 224, 229, 231, 232, 232-1, 232-2, 233 Кримінального кодексу України [7].

Також зазначається, що детективи органів Бюро економічної безпеки України здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 206-2, 210, 211 Кримінального кодексу України, якщо розслідування таких кримінальних правопорушень не віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

Проблемним питанням є те, що згаданий законопроект не передбачає, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 3 КПК, існування в структурі новоствореного органу осіб, що є дізнавачами, хоча в структурі податкової міліції були наявні службові особи, що здійснюють функції дізнання.

Розмежування компетенції та уникнення міжвідомчих конфліктів є важливою складовою частиною успішної діяльності як правоохоронних органів, так і всієї системи кримінальної юстиції.

Так, проблема розмежування компетенції НАБУ і ДБР залишається актуальною, а наявність такого органу, діяльність якого безпосередньо пов'язана з економічною злочинністю, яка іноді може бути пов'язана із суб'єктами владних повноважень, збільшує антагонізм між органами, що здійснюють функції досудового розслідування щодо злочинів, суб'єктами вчинення яких виступають саме суб'єкти владних повноважень [11, с. 52–54].

Також залишається невизначеним питання повноважень діяльності органів безпеки та Національної поліції. Новий Закон передбачає, що оперативно-розшукові справи, які перебувають в оперативних підрозділах податкової міліції, мають бути реалізовані шляхом початку досудового розслідування або їх закриття відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» протягом трьох місяців з дня набуття чинності цим Законом [3]. Забороняється заведення оперативно-розшукових справ оперативними підрозділами податкової міліції з дня набуття чинності цим Законом [4].

Однак Законом не встановлюється нормативний припис щодо тих справ, що перебувають в оперативних підрозділах СБУ та Національної поліції і які, відповідно до прийнятого в першому читанні Проекту Закону «Про внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України», стануть підслідними Бюро економічної безпеки України [7].

Закон установлює нові зміни до Закону України «Про Службу безпеки України», в якому сфера оперативної діяльності органів безпеки у сфері управління й економіки обмежується ви-

ключно протидією тероризму, а протидія корупції та організованій злочинності у сфері економіки перестає бути тією сферою, в якій діють зазначені органи. Однак поняття тероризму в галузі управління економіки або економічного тероризму не є нормативно закріпленим, що не дає змогу визначити коло діяльності підрозділів, що здійснюють протидію цим явищам і, зокрема, ймовірно, можуть вживати оперативно-розшукових заходів у тій сфері, що є сферою діяльності Бюро економічних розслідувань України.

В інших правоохоронних органах також продовжують залишатися підрозділи й структури, що можуть здійснювати оперативно-розшукову діяльність у сфері повноважень економічної безпеки держави (наприклад, Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції).

На нашу думку, доцільним є внесення змін щодо визначення сфер діяльності та уточнення функціональних завдань, наявних в Україні правоохоронних органів та інших силових структур у нормативно-правові акти, що встановлюють праву основу ведення оперативно-розшукової діяльності та боротьбу з організованою злочинністю в Україні. Насамперед зазначені зміни повинні бути внесені у Закони України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про боротьбу з тероризмом» та Податковий кодекс.

Також надзвичайно важливим є вироблення нового концептуального підходу до правового статусу та організації діяльності прокуратури в Україні як державної інституції, що здійснює організацію процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Вважаємо необхідним створення та забезпечення надійної системи стримувань і противаг між різними правоохоронними й слідчими структурами, оскільки сучасна складна система інституту підслідності в Україні створює підстави для міжвідомчої конкуренції, що може негативно вплинути на ефективну діяльність як цих органів, так і всієї системи кримінальної юстиції.

Висновки. Таким чином, застосування досвіду країн, які показують високу ефективність боротьби з економічною злочинністю та корупцією, особливо тих країн, у яких існує складна система правоохоронних органів, в сукупності з власною кримінально-процесуальною доктриною є необхідним під час подальшого створення та організації діяльності Бюро економічної безпеки України як провідного органу у боротьбі з економічною злочинністю. Доцільним залишається розроблення та внесення змін до відповідних нормативно-правових актів, що є профільними у сфері ведення оперативно-розшукової діяльності та боротьби зі злочинністю в Україні, а також прискорення процесу щодо внесення змін у Кримінальний процесуальний кодекс, нормативно-правові акти, що регулюють організаційні основи діяльності правоохоронних органів, які у своїй роботі будуть співпрацювати з Бюро економічної безпеки України, до початку функціонування БЕБ України як повноцінного органу досудового розслідування.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс : Закон України від 13 квітня 2012 року, редакція від 17 березня 2021 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Податковий кодекс України : Закон від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. Дата оновлення: 17 листопада 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
3. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28 січня 2021 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.
5. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.
6. Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України : Наказ Національної поліції України від 23 жовтня 2019 року № 1077. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/normativna-baza/vidomchi-akti.html>.
7. Про внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України : Проект Закону від 25 серпня 2020 року № 3959-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3959-1&skl=10.
8. Долбнєва Д. Шляхи трансформації системи боротьби з економічними злочинами в Україні з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу. *ScienceRise*. 2019. № 2–3. С. 21–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/text_2019_2-3_7.
9. Миндреску Ю. Формування інститутів антикорупційної політики в Україні та Румунії. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2019. № 1. С. 106–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mvckrc_2019_1_13.

10. Резнік О. Зарубіжний досвід діяльності правоохоронних органів що забезпечують фінансово-економічну безпеку. *Science and society* : collection of scientific articles. Edizioni Magi, Roma, Italy, 2017. P. 283–286.

11. Соломагін Є. Проблеми розмежування підслідності органів досудового розслідування за персональною ознакою. *Судова апеляція*. 2017 № 4 (49). С. 48–55. URL: http://idpnan.org.ua/files/sudova-apelyatsiya_-4-_49_-_2017_.pdf.

УДК 343.16+343.37

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.23>

ТКАЛЕНКО О.В.

**АНАЛІЗ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ НА ОБ'ЄКТАХ (МІСЦЯХ)
ВЧИНЕННЯ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ АБО НЕЗАКОННОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ,
ЗБЕРІГАННЯ, ЗБУТУ ЛІСУ**

**ANALYSIS OF THE OPERATIONAL SITUATION AT THE OBJECTS (PLACES)
OF ILLEGAL FELLING OR ILLEGAL TRANSPORTATION,
STORAGE, SALE OF FOREST**

У статті визначено особливості оперативної обстановки на об'єктах (місцях) вчинення незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу, зокрема: на таких об'єктах (місцях) обстановка постійно ускладнена масовою, організованою вирубкою лісу місцевим населенням; зосередження криміналітету у місцях незаконної порубки, перевезення, зберігання, збуту лісу сприяє вчиненню кримінальних правопорушень загальнокримінальної спрямованості у зв'язку з переділом ринку лісу та контролем над лісовими масивами (територіями). З урахуванням наявних сил і засобів визначено три стани криміногенної обстановки на об'єктах (місцях) вчинення незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу, які відрізняються між собою рівнем злочинності – від низького (контрольованого) до високого – складної криміногенної ситуації, яка вимагає залучення додаткових сил і засобів для її стабілізації. Автором виокремлені чинники, які безпосередньо впливають на формування криміногенної ситуації в місцях незаконної порубки лісу, що охоплюються безперервним зростанням кількості кримінальних правопорушень, вдосконаленням способів перевезення та збуту лісу, високим рівнем латентності кримінальних правопорушень, спорідненістю місцевого криміналітету та органів державної влади. Надана характеристика оперативних ситуацій на території обслуговування лісових господарств, зокрема тих, які пов'язані: з негативними процесами, що відбуваються на території обслуговування; з особливостями стану та динаміки злочинності; проведенням оперативної профілактики. Зроблено висновок, що оперативна обстановка місць незаконної порубки лісу – це наявність специфічної інформації про дійсний стан здійснення незаконної порубки лісу, осіб, які до цього причетні, з метою майбутнього прогнозування на основі отриманої специфічної інформації оперативних заходів, спрямованих на запобігання таких кримінальних правопорушень, яке здійснюється шляхом оперативного обслуговування підконтрольної території, що включає проведення гласних і негласних дій та засобів оперативного контролю.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, ліс, протидія, оперативні підрозділи, оперативна обстановка.*

The article identifies the features of the operational situation at the sites (places) of illegal logging or illegal transportation, storage, sale of forests, in particular: at such sites (places) the situation is constantly complicated by mass, organized deforestation by the local population; the concentration of crime in places of illegal logging, transportation, storage, sale of forests contributes to the commission of criminal offenses of general criminal orientation in connection with the redistribution of the forest market and control over forests (territories). Taking into account the available forces and means, three states of criminogenic situation at the objects (places) of illegal logging or illegal transportation, storage, sale of forests, which differ in the level of crime – from low (controlled) to high – complex criminogenic situation, which requires the involvement of additional forces and means to stabilize it. The author singles out the factors that directly affect the formation of the criminogenic situation in places of illegal logging, covered by the continuous growth of criminal offenses, improvement of methods of transportation and sale of forests, high latency of criminal offenses, kinship of local crime and public authorities. The characteristics of operational situations on the territory of forestry services are given, in particular those related to: negative processes occurring on the territory of service; with the peculiarities of the state and dynamics of crime; carrying out operative prevention. It is concluded that the operational situation of illegal logging sites is the availability of specific information on the actual state of illegal logging, persons involved in it, for future forecasting on the basis of specific information of operational measures aimed at preventing such criminal offenses. by operative service of the controlled territory, including carrying out of open and secret actions and means of operative control.

Key words: *operative-search activity, forest, counteraction, operative subdivisions, operative situation.*

Вступ. Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезнаходженням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах (ст. 1 Лісового кодексу України). Неналежний рівень соціального забезпечення населення, високий рівень безробіття, незадовільна еколого-правова культура населення, відсутність дієвого контролю за станом і охороною лісу, а також сталий попит на деревину роблять українські ліси привабливим об'єктом злочинних посягань.

Постановка завдання. Із метою протидії кримінально-правовим проявам необхідне об'єктивне уявлення щодо дійсної оперативної обстановки, на основі якої слід здійснювати належне оперативне обслуговування, що дозволить забезпечити правопорядок у місцях (районах) незаконної порубки лісу.

Наразі питанням належного забезпечення оперативної обстановки в місцях (районах) незаконної порубки лісу приділено значну увагу в засобах масової інформації, деяких соціально-політичних чи наукових статтях, проте дійсний стан вказаної проблеми об'єктивно не визначений.

Виклад основного матеріалу. За результатами опитування співробітників оперативних підрозділів, завданням яких є виявлення та припинення таких кримінальних правопорушень, визначено низку чинників як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру, що впливають на стан оперативної обстановки в місцях незаконної порубки, перевезення, зберігання, збуту лісу, зокрема загального характеру (корупція; зростання безробіття й важке матеріальне становище в родині; прибутковість вчинення таких протиправних дій; економічне становище у країні; відсутність належного контролю та законодавчого забезпечення запобігання цим кримінальним правопорушенням; антисуспільна установка особи злочинця; реформування, незадовільна організація роботи правоохоронних органів й відсутність належного контролю за їх роботою; зростання питомої ваги таких кримінальних правопорушень в Україні; нестабільність державної політики); спеціального: неможливість дієвого впливу співробітниками оперативних підрозділів під час виявлення фактів незаконної порубки через відсутність необхідних сил та засобів; відсутність дієвої правозастосовної системи у сфері регуляторного й дозвільного законодавства, недоліки екологічного законодавства, а також правових норм, що встановлюють відповідальність за посягання у лісовій сфері; важкодоступність місць, де здійснюється незаконна порубка лісу; криміногенний потенціал лісової сфери, її монополізації, тінізації, корупційності; збільшення організованої злочинності.

Тобто наразі здійснення необхідного та достатнього оперативного обслуговування місць, де здійснюється незаконна порубка лісу, супроводжує низка чинників, які перешкоджають проведенню такої роботи.

Одним із вчених, який здійснював дослідження значення оперативної обстановки, є А.П. Іпакян, на думку якого поняття оперативної обстановки є прикладним (відомчим), що позначається на сукупності важливих для організації діяльності правоохоронних органів різних чинників, які прийнято структурувати на зовнішні та внутрішні умови функціонування цих органів. До зовнішніх умов належать: стан злочинності та загалом громадського порядку; соціально-економічні й географічні характеристики обслуговуючої території. Внутрішні умови включають: наявні в розпорядженні керівника сили і засоби; результати діяльності з вирішення завдань боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку [1, с. 4].

О.В. Лавніченко та В.В. Єманов визначають, що оперативна обстановка являє собою множину факторів, які в прямій або непрямій формі впливають на організацію охорони громадського порядку [2, с. 195].

С.О. Сафронов під оперативною обстановкою розуміє комплекс обставин, які зумовлюють ступінь спроможності працівників забезпечити стан режиму законності та безпечність умов виконання співробітниками правоохоронних органів своїх функцій [3].

За законодавством України ліси діляться на категорії та підкатегорії, залежно від функціонального призначення та рівня захищеності. Зокрема, відповідно до ст. 39 ЛК ліси розподіляються на: 1) захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції); 2) рекреаційно-оздоровчі ліси (виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції); 3) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо); 4) експлуатаційні ліси [4].

Незаконна порубка лісу є найпоширенішим екологічним злочином. Кримінально-правова заборона, присвячена незаконній порубці лісу, є вкрай затребуваною на практиці. Причому з усіх норм, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України, досліджувана стаття (поряд зі ст. 240 «Порушення правил охорони або використання надр» і ст. 249 «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом») є «лідером» за частотою застосування [5, с. 136, 139].

У 12 областях через незаконну вирубку безповоротно зникли більше 10 000 гектарів лісозахисних смуг на полях. Україна втрачає тисячі гектарів полезахисних смуг, що мають захищати сільськогосподарські угіддя від посухи та ерозії ґрунтів. Про це свідчать результати моніторингу стану захисних насаджень, проведеного фахівцями Держгеокадастру [6].

Координатор Всесвітнього фонду природи в Україні Богдан Проць стверджує, що за останні 25 років кількість вирубаного лісу зросла на 75%. На його думку, кількість нелегальних рубок зросла щонайменше на 40%. За словами науковця, найбільша проблема під час вирубки – це корупція. Одна з найбільш поширених схем – заниження реального об'єму деревини, яка є у лісі. Приміром, приходять комісія на якусь з територій, її представникам кажуть: «Тут є 200 кубічних метрів деревини на одному гектарі лісу». Комісія фіксує ці дані. А насправді там, скажімо, 400 кубометрів. Різниця між 200 і 400 – просто зникає: прибуток від продажу цієї різниці йде в кишені. Це – лише один із найпоширеніших методів, яких насправді немало. По документах – все легально. Потрібно дуже ретельно рахувати об'єми, щоб це прослідкувати. А при великих об'ємах це просто непомітно» [7].

Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезорозташуванням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави. Загальна площа лісових ділянок, що належить до лісового фонду України, становить 10,4 млн га, у тому числі вкриті лісовою рослинністю 9,6 млн га. Лісистість України становить 15,9% та включає понад тридцять видів деревних порід, серед яких домінують сосна, дуб, бук, ялина, береза, вільха, ясен, граб, ялиця.

Водночас розвиток науково-технічного прогресу та, як наслідок, посилення антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище призвели до незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу. Так, якщо у 2014 р. внесено 1030 кримінальних правопорушень за ст. 246 Кримінального кодексу (КК) України до Єдиного реєстру досудових

розслідувань, а обсяги незаконних рубок склали 93,1 тис. куб. м³, то у 2020 р. – 2397 (118,7) відповідно, тобто кількість облікованих кримінальних правопорушень збільшилася на 232,2%. За останнє десятиліття кількість вирубаного лісу зросла на 75%, питома вага незаконної порубки у структурі кримінальних правопорушень проти довкілля збільшилася з 31% до 65%, а в загальній структурі злочинності з 0,2 до 0,4%. Україна входить до двадцятки країн (19 місце), які найбільше втратили лісів протягом останнього десятиріччя (0,86% загальної площі країни, або 519 тис. га).

Наведене свідчить про споживацьке ставлення до природи у поєднанні з можливостями, що надав людству науково-технічний прогрес, мало своїм наслідком екологічну кризу першої половини ХХІ століття, розростання якої робить реальністю глобальну екологічну катастрофу. Неefективність системи охорони лісів від незаконних рубок, перевезення, зберігання, збуту, застарілість форм і методів боротьби із цими кримінальними правопорушеннями зумовлює необхідність активізації наукового пошуку за цим напрямом.

У 2017–2019 рр. незаконні рубки як за кількістю випадків, так і за обсягами збільшилися у 2,3 рази (+232,2%) та за показниками відповідали початку 2000 років. Такі кримінальні правопорушення стали найбільш поширеними у структурі кримінальних правопорушень проти довкілля й вчиняються в основному в лісах державної форми власності і лінійних захисних насаджень, в осінньо-зимовий період (58%). Зокрема, загальна площа лісових земель, що перебувають у постійному користуванні лісгосподарських державних підприємств, установ та організацій Держлісагентства, становить 7609,0 тис. га, з яких площа лісових ділянок – 7295,7 тис. га, у тому числі вкритих лісовою рослинністю – 6700,1 тис. га (91,8%), із загальним запасом деревини – 1512,4 млн м³. У 2019 р. державними підприємствами Держлісагентства заготовлено 18,6 млн м³ деревини, у 2020 р. – 19,3 млн м³. Щорічний обсяг заготівлі ліквідної деревини у вказаний період – 16 млн м³, при цьому обсяг заготівель деревини від рубок головного користування – майже 40%. Загальна залишкова вартість основних засобів постійних лісокористувачів Держлісагентства становить 2 844 991,6 тис. грн, з них залишкова вартість основних засобів держпідприємств – 2 770 862,0 тис. грн, або 97,4%. Таким чином, високі темпи приросту заготівлі свідчать про значне збільшення обсягів незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу в Україні.

Як свідчать наведені відомості, за п'ятнадцятирічний період аналізу масив облікованих екологічних злочинів зріс на 213% (відповідно, темп зростання до 2002 р. становив 313%). Найстрімкіше збільшувалась кількість екологічних злочинів у 2003 р. – темп зростання до попереднього року становив 158%, а також у 2013 та 2016 рр. – показники темпу зростання становили 133 та 124% відповідно. На нашу думку, щодо причин такого зростання, якими, найімовірніше, є як посилення обліково-реєстраційної дисципліни керівництвом правоохоронних органів, так і штучні маніпуляції зі статистикою. Це особливо актуально щодо екологічних злочинів, у яких здебільшого відсутні процесуально визнані потерпілі та велика частина яких учинені в умовах неочевидності.

Аналіз показників динаміки екологічної злочинності засвідчує хвилеподібні зміни в кількості зареєстрованих злочинів на фоні стійкої загальної тенденції до їх зростання. Так, якщо частка злочинів у сфері охорони рослинного світу збільшилась у структурі екологічної злочинності на 16,5%, то частка злочинів у сфері охорони тваринного світу, навпаки, зменшилась на 34,6% – з 47,7% у 2002 р. до 13,1% у 2016 р. Також більше ніж утричі зросла частка злочинів у сфері охорони надр – з 4,3 до 15,3%. Питома вага злочинів проти екологічної, ядерної, радіаційної, біологічної безпеки зменшилась на 0,5%, водночас їх абсолютна кількість зросла з 27 у 2002 році до 66 у 2016 році [8].

На основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що доля екологічної злочинності в структурі злочинності, незважаючи на загальну тенденцію до збільшення, залишається незначною та становить 0,3–0,5%. Групу кримінальних правопорушень у сфері охорони рослинного світу утворює найпоширеніший екологічний злочин – незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу – 96,2%, яка серед інших екологічних кримінальних правопорушень складає 41,8%. Питома вага у структурі кримінальних правопорушень проти довкілля збільшилась з 31% до 65%, а у загальній структурі злочинності з 0,2 до 0,4%. У період з 2014–2020 рр. всього вчинено 15949 таких кримінальних правопорушень в Україні, зокрема у 2014 р. – 1030 (+4,9), 2015 р. – 1487 (+44,4), 2016 р. – 2313 (+155,5), 2017 р. – 2276 (-1,6), 2018 р. – 2088 (-8,3), 2019 р. – 1961 (-6,1), 2020 р. – 2397 (+47,2). Обсяги незаконних рубок збільшилися з 93,1 до 118,7 тис. куб. м³ [9–11].

Викликає занепокоєння той факт, що кримінальна ситуація у лісовій сфері загострюється зацікавленістю суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень у збереженні «таємниці» вчиненого діяння протягом тривалого періоду часу, обмеженим колом учасників злочинної діяльності, які не допускають виявлення та припинення вчиненого діяння, що обумовлює значну частку латентної злочинності у цій сфері.

Крім того, численні факти nereагування правоохоронних органів на вчинені екологічні злочини, стаючи відомими населенню, знижують довіру до правоохоронної діяльності. Усе це в сукупності з очевидними наслідками названих посягань негативно впливає на соціально-психологічний клімат у суспільстві та зумовлює недовіру громадян до здатності держави забезпечити їхню безпеку від злочинних проявів.

При цьому екологічна, економічна, соціальна, політична та моральна шкода від латентної складової частини злочинності за масштабами не тільки не поступається, а навпаки, перевищує аналогічні наслідки зареєстрованої частини злочинності, зважаючи на те, що латентність, беручи участь у формуванні причинного комплексу злочинності, є однією з форм її самодетермінації [12, с. 201].

Очевидно, протидія екологічній злочинності була б ефективнішою, якби охоплювала відповідні заходи щодо латентної її складової частини.

Серед чинників, що зумовлюють латентність незаконної порубки лісу, слід назвати незацікавленість посадових осіб документувати факти вчинення злочинів на території ввіреного лісового обходу і передавати матеріали до територіальних органів національної поліції, через ризик опинитися серед підозрюваних осіб. Склалася практика, коли у випадках невстановлення осіб, які підозрюються в незаконній порубці лісу, до кримінальної відповідальності притягуються майстри лісу (старші майстри лісу), лісничі та інші посадові особи Лісгоспів за ст. 367 КК (неналежне виконання службових обов'язків по охороні лісу від незаконних рубок). Поряд із цим є й інші причини, зумовлені побоювання розправи з боку місцевих жителів сільського населеного пункту, або ж що стосуються виконання вказівок безпосередніх і вищестоящих керівників, що не бажають «псувати» показники відомчої статистики в частині охорони лісів та привертати зайву увагу контролюючих і правоохоронних органів до діяльності конкретного лісгосподарського підприємства. Крім того, через приховування злочинів від обліку посадові особи Лісгоспів намагаються уникнути обов'язку відшкодування шкоди від незаконної порубки лісу, за поданими прокурорами і держрежінспекцією позовами в кримінальних провадженнях [13, с. 58–59].

Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збуту лісу вчиняється у 58% з жовтня по грудень, під час так званих «тихих» періодів, коли ліси не можна чіпати, щоб птахи й інші дикі тварини розмножувалися, так звана «санітарна вирубка». Санітарна вирубка потрібна в тих випадках, коли йдеться про зупинку хвороб й шкідників, таких як європейських короїд. Але часто важко визначити, скільки дерев насправді потрібно зрубати і чи це відбувається під пильним контролем. Такі незаконні дії активізуються навесні й на початку літа. Предметом кримінальних правопорушень переважно є дуб, граб, смерека, клен, ялиця, акація, сосна.

Найбільше втрачено лісів у Житомирській, Рівненській, Київській та Волинській областях. Аналіз динаміки втрати лісів засвідчує різке зменшення лісів у 2017–2018 рр., зокрема в період запровадження мораторію на експорт «ділового» лісу. При цьому за породним складом питомо вага хвойних насаджень на землях, вкритих лісовою рослинністю, згідно з даними обліку лісів становить у Житомирській області – 55,6%, Рівненській – 66,0% та Київській – 60%. При цьому значною є і шкода, завдана незаконними рубками, яка у 2014–2020 рр. оцінена майже у 2800 млн грн.

Водночас стан реагування на факти незаконних рубок і встановлення порушників лісового законодавства є незадовільним. Відшкодування завданих збитків, встановлених державною лісовою охороною, не перевищує 3%, що свідчить як про неефективність діяльності правоохоронних органів та Держлісоохорони, так і про наявність корупційних ризиків під час встановлення, оформлення та розгляду фактів незаконних рубок. Кількість кримінальних проваджень щодо порушників лісового законодавства, переданих підприємствами до правоохоронних органів, значно більша, ніж кількість переданих до суду.

Оперативна обстановка на об'єктах (місцях) незаконної порубки містить у собі більш широко проростову сферу, яка може змінювати свій зміст несподівано: погіршилися екологічні умови, порушилося забезпечення регіону матеріальними ресурсами, іншими засобами забезпечення нормальної життєдіяльності [14, с. 392]. Зазначене дозволяє за наявності відповідної інформації та необхідних сил визначати дійсний стан оперативної обстановки в місцях неза-

конної порубки та впливати на неї, що є одним із головних завдань співробітників оперативних підрозділів у цій сфері.

Проведений нами аналіз матеріалів кримінальних проваджень також показав, що безпосередня ділянка місцевості для здійснення незаконної порубки лісу має такі характерні особливості:

- 1) вона дещо віддалена від проїзних трас для уникнення виявлення факту вчинення незаконної порубки;
- 2) розташовується в безпосередній близькості від придатних для проходження транспорту ділянок місцевості задля забезпечення можливості вивезення деревини;
- 3) на ділянці мають рости необхідні дерева (цінних або затребуваних на ринку порід), причому обрана злочинцями порода повинна бути панівною на ділянці, вирізатися високою щільністю росту, а за віком бути досягаючою або стиглою;
- 4) ділянка повинна мати стійкий ґрунт;
- 5) мають бути відсутні постійні перевірки ділянки зі сторони контролюючих та правоохоронних органів.

Місце вчинення незаконної порубки лісу також залежить від віддаленості населених пунктів та проїзних трас, рельєфу місцевості. Так, найчастіше незаконні порубки здійснюються у середньому на відстані близько шести кілометрів від меж населених пунктів (сіл, селищ) та на відстані півтора кілометри від узбіччя проїзних трас; за пагорбами (відносно проїзної частини) або в улоговині між пагорбами (це зумовлено тим, що природні утворення виступають бар'єрами для звуку від роботи бензопил та механізмів, значно їх понижуючи) [15, с. 187].

Щодо інших факторів обстановки вчинення незаконної порубки лісу, то відсутність законної лісозаготівлі на відповідній території, так само як і відсутність постійного нагляду уповноважених осіб за такою ділянкою часто стають підставою її обрання злочинцями. У вираках судді окремо посилаються на відсутність візуального спостереження службових осіб за ділянкою порубки [16], відсутність осіб, які б могли завадити вчиненню кримінального правопорушення [17–18] як на підставі вибору злочинцями відповідних ділянок. Незаконна порубка лісу також може здійснюватися поряд із законною лісозаготівлею. У таких випадках співучасниками злочину виступають службові особи лісгосподарств чи контролюючих органів, а незаконна порубка маскується під легальні лісозаготівельні роботи [19].

Висновки. Таким чином, на основу аналізу та оцінки оперативної обстановки покладено: 1) середовище (тер.-географічні, соціально-еко., демогр., реліг., етнічні та ін. характеристики території, яка обслуговується підрозділами кримінальної поліції); 2) структура, динаміка, рівень кримінальних правопорушень та адміністративних правопорушень, дані про фігурантів протиправних діянь; 3) ефективність використання сил та засобів оперативного підрозділу, взаємодії з іншими державними органами, громадськими об'єднаннями та окремими особами у протидії кримінальним правопорушенням; 4) результати оперативно-службової діяльності із запобігання кримінальним правопорушенням, їх припинення, розкриття та розслідування. Очевидно, що від повноти різнобічної інформації, оперативності її надходження та якості опрацювання залежить ефективність і своєчасність виявлення та документування кримінальних правопорушень оперативними підрозділами.

Оперативна обстановка місць незаконної порубки лісу – це наявність специфічної інформації про дійсний стан здійснення незаконної порубки лісу, осіб, які до цього причетні, з метою майбутнього прогнозування на основі отриманої специфічної інформації оперативних заходів, спрямованих на запобігання таких кримінальних правопорушень, яке здійснюється шляхом оперативного обслуговування підконтрольної території, що включає проведення гласних і негласних дій та засобів оперативного контролю.

Список використаних джерел:

1. Ипакян А.П. Организация и методика слежения за оперативной обстановкой на территории города и района, ее изучение и оценка. Москва, 1986. 178 с.
2. Лавніченко О.В., Єманов В.В. Поняття і види оперативної обстановки у сфері охорони громадського порядку та обставини, що обумовлюють її ускладнення. *Збірник наукових праць Харківського університету повітряних сил*. 2010. Вип. 1. С. 192–196.
3. Сафронов С.О. Поняття, сутність та зміст контролю оперативної обстановки силами підрозділів Департаменту внутрішньої безпеки МВС України. URL : http://elib.org.ua/theoryoflaw/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1363810254&archive=&start_from=&ucat=17&.

4. Лісовий кодекс України : Закон від 21 січ. 1994 р. № 3852-ХІІ *Верховна Рада України*. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.
5. Моніторинговий кримінологічний аналіз окремих видів злочинів в Україні (2013–2014 роки) : наук.-практ. посіб. / О.М. Литвак, Р.О. Стефанчук, Н.В. Лісова та ін. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2015. 185 с.
6. В Україні шокуючими темпами знищуються полезахисні лісові смуги – результати моніторингу Держгеокадастру. URL : <http://land.gov.ua/v-ukraini-shokuiuchymu-tempamy-znyshchuiutsia-polezakhysni-lisovi-smuhy-rezultaty-monitorynhu-derzhheokadastru>.
7. Новини РБК-Україна: жадливі наслідки вирубки лісів: хто відповідь за знищення природи. URL : <https://styler.rbc.ua/ukr/zhizn/uzhasnye-posledstviya-vyubki-lesov-otvetit1553268070.html>.
8. Турлова Ю.А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії : монографія. Київ : Знання України, 2018. 459 с.
9. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
10. Довідка про злочини, учинені в Україні за 2014–2019 рр.: службовий документ. Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ, 2020. 124 с.
11. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2020. 54 с.
12. Турлова Ю.А. Щодо латентності злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням природними ресурсами. *Захист права власності Українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України*: матеріали І Щорічної міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 вер. 2016 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 200–202.
13. Заїчко О.В. Запобігання незаконній порубці або незаконному перевезенню, зберіганню, збуту лісу : монографія / наук. ред. Б.М. Головкін. Харків : Право, 2019. 192 с.
14. Копотун І.М. Поняття та зміст оперативної обстановки у виправних колоніях. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 385–394.
15. Пилипенко О.М. Криміналістична характеристика незаконної порубки лісу. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 183–190.
16. Вирок у справі № 177/2466/16-к від 13.01.2017 Криворізького районного суду Дніпропетровської області. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64117854>.
17. Вирок у справі № 326/36/17 від 20.01.2017 Приморського районного суду Запорізької області. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64212110>.
18. Вирок у справі № 389/3393/16-к від 20.01.2017 Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64280846>.
19. Вирок у справі № 154/471/17 від 08.02.2017 Володимир-Волинського міського суду Волинської області. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64612232>.

УДК 343.851

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.24>

ШАЛАЙ А.М.

**ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ І МИТНІ ОРГАНИ УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМА ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ
КОНТРАБАНДИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН,
ЇХ АНАЛОГІВ ЧИ ПРЕКУРСОРІВ**

**SURVEY ACTIVITIES AND CUSTOMS AUTHORITIES OF UKRAINE:
THE PROBLEM OF LEGISLATIVE REGULATION IN THE CONTEXT PREVENTION
OF SMUGGLING OF NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES,
THEIR ANALOGUES OR PRECURSORS**

Актуальність статті полягає в тому, що запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів займає особливе місце в системі протидії злочинності, оскільки ці діяння загрожують не тільки національній, але й міжнародній безпеці, незалежно від того, вчинені ці діяння транснаціональними організованими злочинними угрупованнями або однією фізичною особою. Глобальна проблема збільшення масштабів незаконного обігу наркотиків викликає занепокоєння у більшості цивілізованих держав світу. Виключення не становить і наша країна. Проте найбільшою загрозою є збільшення контрабанди наркотиків і зростання ролі України як транзитної території для їх переміщення. Основною причиною предметної уваги території нашої держави, з боку міжнародних злочинних угруповань наркобізнесу, є вигідне географічне розташування, розвинута інфраструктура морських та повітряних портів. Запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів вимагає перш за все кардинального вдосконалення системи координації діяльності всіх структур, зокрема митних органів України. Особливу увагу, на наш погляд, необхідно приділяти координації органів, наділених правом здійснення оперативно-розшукової діяльності. У статті досліджується проблематика законодавчого регулювання можливості здійснення оперативно-розшукової діяльності митними органами України у контексті запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів. Наголошено, що застосування термінів «боротьба», «запобігання», «протидія» не може позбавити митні органи законодавчої можливості здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Зроблено висновок, що законодавчий дозвіл на здійснення оперативно-розшукової діяльності, що закріплений у ст. 5 чинного Закону України «Про оперативну розшукову діяльність», знайшов своє пряме відображення у п. 28 ст. 4 чинного Положення про Державну митну службу України, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227, проте не було вжито організаційних заходів для практичної реалізації такої діяльності.

Ключові слова: митні органи, оперативно-розшукова діяльність, контрабанда наркотичних засобів, запобігання, протидія.

The relevance of the article is that the prevention of smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors has a special place in the system of combating crime, as these acts threaten not only national but also international security, regardless of whether these acts are committed by transnational organized criminals, groups or one individual. The global problem of increasing drug trafficking is a concern in most civilized countries. Our country is no exception. However, the biggest threat is the increase in drug smuggling and the growing role of Ukraine as a transit area for their movement. The main reason for the objective attention of the territory of our state, by

international criminal groups of the drug business, is the favorable geographical location, developed infrastructure of sea and air ports. Prevention of smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors requires, first of all, a radical improvement of the system of coordination of activities of all structures, including the customs authorities of Ukraine. In our opinion, special attention should be paid to the coordination of bodies endowed with the right to carry out operational and investigative activities. The article examines the issue of legislative regulation of the possibility of operational and investigative activities by the customs authorities of Ukraine in the context of preventing the smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors. It is emphasized that the use of various terms “fight”, “prevention”, “counteraction” can not deprive the customs authorities of the legislative opportunity to carry out operational and investigative activities. It is concluded that the legislative permission to carry out operational and investigative activities, which is enshrined in Art. 5 of the current Law of Ukraine “On operational search activities”, is directly reflected in paragraph 28 of Art. 4 of the current Regulation on the State Customs Service of Ukraine, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 6, 2019 № 227, but no organizational measures were taken for the practical implementation of such activities.

Key words: *customs authorities, operative-search activity, drug smuggling, prevention, counteraction.*

Вступ. Запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів займає особливе місце в системі протидії злочинності, оскільки ці діяння загрожують не тільки національній, але й міжнародній безпеці, незалежно від того, вчинені ці діяння транснаціональними організованими злочинними угрупованнями або однією фізичною особою.

Глобальна проблема збільшення масштабів незаконного обігу наркотиків викликає занепокоєння у більшості цивілізованих держав світу. Виключення не становить і наша країна. Проте найбільшою загрозою є збільшення контрабанди наркотиків і зростання ролі України як транзитної території для їх переміщення. Основною причиною предметної уваги території нашої держави з боку міжнародних злочинних угруповань наркобізнесу є вигідне географічне розташування (спільний кордон з ЄС, вихід до Чорного і Азовського морів), розвинута інфраструктура морських та повітряних портів [1, с. 114].

Запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів вимагає перш за все кардинального вдосконалення системи координації діяльності всіх структур, зокрема митних органів України. Особливу увагу, на наш погляд, необхідно приділяти координації органів, наділених правом здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на всю актуальність і важливість запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів митними органами України, проблематиці законодавчого регулювання оперативно-розшукової діяльності приділено недостатньо уваги.

Грунтовні роботи А.М. Волощука, А.А. Музики, О.М. Омельчука, Ю.Г. Пономаренко, І.Л. Рудницького, С.О. Сороки, Є.В. Фесенка, В.О. Хоми, В.І. Царенка здебільшого присвячені загальним питанням протидії обігу наркотичних засобів, а також кримінально-правовим проблемам протидії контрабанді. Особливої уваги, на наш погляд, в межах проблеми, що досліджується заслуговують роботи Л.М. Дорофєєвої «Здійснення ОРД митними органами: правові можливості та організаційна неспроможність» (2020 р.) [2], а також В.О. Хоми та В.В. Зайця «Інституційна спроможність Митної служби України: правоохоронний аспект» (2020 р.) [3].

Постановка завдання. На основі комплексного аналізу ефективності запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів митними органами України виявити законодавчу та інституційну можливості (неможливості) здійснення оперативно-розшукової діяльності цими органами, а також внести відповідні зміни до чинного законодавства.

Результати дослідження. У ст. 5 Закону України «Про оперативну розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року № 2135 наведено вичерпний перелік підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами забороняється.

Зокрема, оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами «органів доходів і зборів – оперативними підрозділами податкової міліції та підрозділами, які ведуть боротьбу з контрабандою» (ст. 5 Закону України «Про оперативну розшукову діяльність») [4]. Це формулювання з'явилося у законодавстві в результаті прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 4 липня 2013 року № 406 [5].

На наш погляд, доцільно з'ясувати співвідношення таких категорій, як «митні органи України» та «органи доходів і зборів».

Так, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 4 липня 2013 року № 405 [6], у Митному кодексі України [7] слова «митний орган» замінено словами «орган доходів і зборів» у всіх відмінках та числах, слова «митна служба України», «митна служба» в усіх відмінках і числах замінено словами «органи доходів і зборів».

Отже, співставлення законів № 405 та № 406 від 4 липня 2013 року дає нам однозначну відповідь, що на момент внесення змін до ст. 5 Закону України «Про оперативну розшукову діяльність» митні органи були перейменовані у органи доходів і зборів. На законодавчому рівні підрозділам органів доходів і зборів (перейменованих митних органів), які ведуть боротьбу з контрабандою, дозволялось здійснювати оперативно-розшукову діяльність.

Необхідно зазначити, що, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» вже від 14 січня 2020 року № 440 [8], у Митному кодексі України слова «орган доходів і зборів» у всіх відмінках та числах замінено словами «митний орган». Проте відповідні зворотні «термінологічні» зміни до ст. 5 Закону України «Про оперативну розшукову діяльність», як це відбулося у 2013 році, внесені не були.

На наш погляд, це може свідчити або про несистемний підхід (помилку) сьогоднішнього законодавця у законотворчій роботі, або про умисне небажання вносити відповідні зміни.

Отже, пропонуємо внести відповідні зміни до ст. 5 Закону України «Про оперативну розшукову діяльність», термінологічно привевши її до чинного законодавства (це якщо ми будемо вважати, що законодавець просто «помилився»). А саме фразу «органів доходів і зборів – оперативними підрозділами податкової міліції та підрозділами, які ведуть боротьбу з контрабандою» розділити на дві окремі складові, одну з яких викласти у редакції «митних органів – підрозділами, які ведуть боротьбу з контрабандою». Або взагалі виключити цей орган із ст. 5 Закону України «Про оперативну розшукову діяльність», якщо законодавець не бажає щоб він здійснював оперативно-розшукову діяльність.

Необхідно зазначити, що словосполучення «органи доходів і зборів» продовжує використовуватися не тільки в Законі України «Про оперативну розшукову діяльність», а, наприклад, й у чинному Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Так, відповідно до п. в ч. 3 ст. 5 зазначеного Закону, до державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, належать органи доходів і зборів, органи Державної прикордонної служби України та органи державного фінансового контролю [9].

У цьому контексті стаття 18 «Обов'язки державних органів, що мають контрольні повноваження» Закону цікава не тільки за змістом, а й за термінологією. Так, у ч. 1 перелічуються загальні обов'язки, в тому числі «митних органів України», по боротьбі з організованою злочинністю. А у ч. 2 цієї статті знов використовується словосполучення «органи доходів і зборів», які серед іншого зобов'язані: надавати необхідну допомогу при проведенні оперативно-розшукових заходів у зоні митного контролю; за дорученням спеціальних органів із боротьби з організованою злочинністю забезпечувати контрольовані поставки наркотичних і психотропних засобів, а також зброї та інших предметів, що використовуються організованими злочинними групами й угрупованнями з метою контрабанди [9].

Отже, необхідно внести зміни і до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» щодо заміни словосполучення «органи доходів і зборів».

Відповідно до Положення про Державну митну службу України, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227, Держмитслужба відповідно до покладеного на неї завдання із забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи, запобігання та протидії контрабанді, боротьби з порушеннями митних правил, організовує та провадить відповідно до закону оперативно-розшукову діяльність та здійснює контроль за її провадженням

оперативними підрозділами Держмитслужби та її територіальних органів, які ведуть боротьбу з контрабандою; взаємодіє в межах повноважень, визначених законом, з іншими органами, що провадять таку діяльність (п. 28 ст. 4) [10].

Отже, законодавчий дозвіл на здійснення оперативно-розшукової діяльності, що закріплений у ст. 5 чинного Закону України «Про оперативну розшукову діяльність», знайшов своє пряме відображення у чинному Положенні про Державну митну службу України, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227.

Відповідно до ст. 41 «Оперативні підрозділи» Кримінального процесуального кодексу України оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної прикордонної служби України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора [11].

Л.М. Дорофєєва зазначає, що з 2013 року (внесені зміни до ст. 5 Закону України «Про оперативну розшукову діяльність») не було вжито організаційних заходів для практичної реалізації такої діяльності: з одного боку, підрозділи митниці, «які ведуть боротьбу з контрабандою», на думку вченої, в структурі відсутні, а з іншого – боротьба з контрабандою є загальним завданням всієї системи митної служби. І хоча митні органи України зазнали ряд організаційних та функціональних реформ, як в складі Міндоходів, так в Державній фіскальній службі, проте спеціалізовані підрозділи (оперативні в розумінні кримінального процесуального законодавства) створені так і не були; не було внесено змін у митне законодавство, як і не видано підзаконних нормативних актів, які б визначали спеціальний порядок здійснення такого роду діяльності та коло посадових осіб митниці, уповноважених на її проведення [2, с. 86–87].

В.О. Хома, В.В. Заяц зазначають, що ст. 9 Митного кодексу 1991 року та ст. 11 Митного кодексу 2002 року серед завдань митних органів передбачали «боротьбу з контрабандою та порушеннями митних правил», проте ст. 544 Митного кодексу 2012 року використовує формулювання «запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил на всій митній території України». Отже, вчені наголошують, що чинний Митний кодекс України націлює митні органи України на боротьбу тільки з порушеннями митних правил, стосовно ж контрабанди – на запобігання та протидію їй [3, с. 92–93].

Дослідники зауважують, що «якщо первісна структура апарату відновленої у 2019 р. Державної митної служби України передбачала у своєму складі департамент запобігання та протидії контрабанді та порушенням митних правил, то введена замість неї у травні 2020 р. оновлена структура – департамент протидії митним правопорушенням [3, с. 93]. Проте відповідно до офіційного сайту Державної митної служби України на сьогодні (2021 р.) у її складі існує департамент боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил [12].

На думку В.О. Хоми та В.В. Зайця, жодна з наведених назв цього департаменту як за змістом напрямків, так і за предметом дій достатнім чином не кореспондується з наведеними у Митному кодексі правоохоронними завданнями митних органів України. Вчені зробили висновок, що можливість використання митними органами України заходів оперативно-розшукової діяльності допускається стосовно їхньої боротьби саме з контрабандою за відсутності такого завдання у чинній редакції Митного кодексу [3, с. 93].

На наш погляд, застосування різних термінів, таких як «боротьба», «запобігання», «протидія», не може позбавити митні органи законодавчої можливості здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Що стосується висновку В.О. Хоми та В.В. Зайця, що митні органи, згідно зі ст. 544 Митного кодексу, не уповноважені саме на боротьбу з контрабандою [3, с. 95], то, на наш погляд, використання термінів «запобігання» та «протидія» в чинному Митному кодексі може бути обумовлено сучасними тенденціями щодо пріоритетного їх використання (домінування, заміни) відносно терміну «боротьба» в кримінології на сучасному етапі.

Вважаємо за потрібне з'ясувати, як функціонують (функціонували) підрозділи органів доходів і зборів (митних органів), які ведуть боротьбу з контрабандою. Тобто як виконується Положення про Держмитслужбу в частині «організовує та провадить відповідно до закону оперативно-розшукову діяльність та здійснює контроль за її провадженням оперативними підрозділами Держмитслужби та її територіальних органів, які ведуть боротьбу з контрабандою».

На сайті Верховної Ради України в розділі «Законодавство України» розміщено чинний наказ (актуальність якого в нас викликає обґрунтований сумнів) Державної митної служби Украй-

ни від 7 квітня 2011 року № 289 «Про затвердження Положення про Департамент боротьби з контрабандою та митними правопорушеннями», останні зміни до якого вносились ще у 2012 році (наказ № 676 від 26.11.2012) [13]. Цей наказ прийнятий на заміну наказу Державної митної служби України від 17 червня 2010 року № 655 «Про організаційне вдосконалення діяльності підрозділів митних органів, що здійснюють заходи з боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил», який втратив чинність [14].

Отже, відповідно до наказу від 7 квітня 2011 року № 289 до основних, серед інших, завдань Департаменту боротьби з контрабандою та митними правопорушеннями в межах проблематики нашого дослідження можна віднести: участь у реалізації державної політики України у сфері державної митної справи шляхом запобігання та протидії контрабанді; організацію діяльності митних органів з виявлення, розкриття, припинення й профілактики порушень законодавства з питань державної митної справи, запобігання таким правопорушенням; організацію та проведення заходів з протидії незаконному переміщенню через митний кордон України наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, у тому числі з використанням кінологічних команд митних органів, надання методичної допомоги митним органам з питань організації практичної діяльності кінологічних команд у зонах митного контролю; організацію проведення у взаємодії із правоохоронними органами України та інших країн контрольованих поставок наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів [13].

На наш погляд, особливої уваги заслуговують пункт 3.2. цього наказу, відповідно до якого дозволяється проводити самостійно або у взаємодії з правоохоронними органами України оперативні заходи щодо виявлення, попередження та припинення контрабанди й порушень митних правил, а також пункт 3.5. – проводити спеціальні заходи самостійно або у взаємодії з правоохоронними органами України, у тому числі контрольовані поставки щодо виявлення, попередження, припинення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, пункт 3.6. – організувати в установленому Держмитслужбою порядку взаємодію й обмін інформацією з митними, правоохоронними органами та іншими органами зарубіжних країн з питань протидії незаконному переміщенню наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів [13].

У п. 1.9. цього наказу зазначається, що Департамент є юридичною особою, проте, на підставі рішення щодо реорганізації, 6 лютого 2014 року до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України було внесено запис про державну реєстрацію припинення цієї юридичної особи.

На наш погляд, хоча наказ Державної митної служби України від 7 квітня 2011 року № 289 залишається чинним, на сьогодні його зміст має лише історично-інформаційне значення, а керуватися необхідно Положенням про Державну митну службу України, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227. Отже, цей наказ доцільно скасувати.

Відповідно до положень Міжнародної конвенції про адміністративну взаємодопомогу у сфері митних відносин від 27.06.2003 р., для забезпечення належного застосування митного законодавства сторони надаватимуть одна одній адміністративну допомогу шляхом взаємодії митних адміністрацій з метою недопущення, розслідування та припинення митних правопорушень [15]. У цьому контексті В.О. Хома та С.В. Капітанець наголошують, що недоліком вітчизняної системи правоохоронних органів є відсутність у митної служби України права на ведення оперативно-розшукової діяльності, що не дозволяє отримувати оперативно важливу інформацію від відповідних органів сусідніх держав [16, с. 18].

У рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2008 року «Про боротьбу з контрабандою і порушенням митних правил, координацію діяльності у цій сфері», що введено в дію Указом Президента України від 12 листопада 2008 року № 1030, запропоновано Президентові України вести на розгляд Верховної Ради України проект закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, передбачивши, зокрема, законодавчі пропозиції з надання митним органам повноважень у сфері оперативно-розшукової діяльності та досудового слідства у справах про контрабанду, та визначити такий законопроект як невідкладний для позачергового розгляду Верховною Радою України [17].

Л.М. Дорофеева слушно зазначає, що проведені у період з 2012 року зміни митного та кримінального процесуального законодавства формально надають підставу для здійснення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих дій посадовими особами митниць. Однак ста-

ном на 2020 рік наявна організаційна структура та відсутність функціональних повноважень окремих підрозділів унеможлиблюють практичну реалізацію зазначених норм [2, с. 88].

Вивчаючи зарубіжний досвід запобігання та протидії контрабанді, В.О. Хома та С.В. Капітанець зазначають, що оперативні співробітники митних органів, наприклад, США можуть проводити секретні операції зі спостереження за об'єктами, підозрюваними в порушенні законів, правомочні викликати осіб для надання свідчень. Більше того, вони мають право, за наявності відповідних судових санкцій, проводити прослуховування і електронне спостереження, а також здійснювати інші оперативні заходи [16, с. 40].

Висновки. Запропоновано внести зміни до ст. 5 Закону України «Про оперативну розшукову діяльність», термінологічно привевши її до чинного законодавства. А саме фразу «органів доходів і зборів – оперативними підрозділами податкової міліції та підрозділами, які ведуть боротьбу з контрабандою» розділити на дві окремі складові частини, одну з яких викласти в редакції «митних органів – підрозділами, які ведуть боротьбу з контрабандою». Або взагалі виключити цей орган зі ст. 5 Закону України «Про оперативну розшукову діяльність», якщо законодавець не бажає, щоб він здійснював оперативно-розшукову діяльність.

Не внесення відповідних змін, на наш погляд, може свідчити або про несистемний підхід сьогодишнього законодавця у законотворчій роботі, або про умисне небажання їх вносити з метою створення правових колізій.

Словосполучення «органи доходів і зборів» продовжує використовуватися не тільки в Законі України «Про оперативну розшукову діяльність», а, наприклад, й у чинному Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Так, відповідно до п. в ч. 3 ст. 5 зазначеного Закону до державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, належать органи доходів і зборів. Отже, необхідно внести зміни і до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» щодо заміни словосполучення «органи доходів і зборів».

Законодавчий дозвіл на здійснення оперативно-розшукової діяльності, що закріплений у ст. 5 чинного Закону України «Про оперативну розшукову діяльність», знайшов своє пряме відображення у п. 28 ст. 4 чинного Положення про Державну митну службу України, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227, проте не було вжито організаційних заходів для практичної реалізації такої діяльності.

Список використаних джерел:

1. Національний звіт за 2017 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2016 року). Поглиблений огляд наркоситуації в Україні. URL : <http://www.ummcda.org.ua>.
2. Дорофеева Л.М. Здійснення ОРД митними органами: правові можливості та організаційна неспроможність. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*. Харків, 2020. С. 86–88.
3. Хома В.О., Заяц В.В. Інституційна спроможність Митної служби України: правоохоронний аспект. *Світ фінансів*. 2020 № 3(64). С. 87–97.
4. Про оперативну розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи : Закон України від 4 липня 2013 року № 406. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/406-18#n61>.
6. Про внесення змін до Митного кодексу України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи : Закон України від 4 липня 2013 року № 405. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405-18#n6>.
7. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 року № 4495. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
8. Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи : Закон України від 14 січня 2020 року № 440. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-20#n158>.
9. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 року № 3341. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>.
10. Положення про Державну митну службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#n209>.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
12. Структура Державної митної служби України. URL : <https://customs.gov.ua/structure>.
13. Про затвердження Положення про Департамент боротьби з контрабандою та митними правопорушеннями : наказ Державної митної служби України від 7 квітня 2011 року № 289. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0289342-11#Text>.
14. Про організаційне вдосконалення діяльності підрозділів митних органів, що здійснюють заходи з боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил : наказ Державної митної служби України від 17 червня 2010 року № 655 (втратив чинність). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0655342-10#Text>.
15. Міжнародна конвенція про адміністративну взаємодопомогу у сфері митних відносин від 27.06.2003 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976_011#Text.
16. Актуальні проблеми удосконалення системи протидії митним правопорушенням : монографія / за заг. ред. В.О. Хоми, В.І. Царенка. Хмельницький : Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України : ФОП Мельник А.А., 2018. 194 с.
17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2008 року «Про боротьбу з контрабандою і порушенням митних правил, координацію діяльності у цій сфері» : Указ Президента України від 12 листопада 2008 року № 1030. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0033525-08#Text>.

УДК 340.12:17.035/036:502

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.25>

КАПУСТІНА Н.Б., ШЕВЧУК Я.В.

ФІЛОСОФСЬКІ І ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECTS OF ECOLOGICAL RESPONSIBILITIES

У статті здійснено комплексний аналіз екологічної відповідальності, розкрито поняття, зміст, підстави і межі екологічної відповідальності, як її філософських, так і правових аспектів. Визначено теоретичні основи світогляду в умовах переходу від антропоцентризму (утилітаризму) до екоцентризму, де на перше місце поставлена ідея балансу між природою і суспільством, а дбайливе ставлення до природи стає новим принципом взаємовідносин людини і природи. Виявлено безпосередній зв'язок екологічної відповідальності з мораллю і моральністю, де моральні цінності істотно впливають на зміст, межі та підстави екологічної відповідальності, а також виявлено зворотний вплив категорії екологічної відповідальності на розвиток моральних цінностей. Зауважено, що екологічна відповідальність має бути орієнтована не стільки на одну окремо взятую особу, скільки на окремо взятий колектив або все людство. Екологічна відповідальність – це відповідальність держави, суспільства, колективу, людини перед суспільством, наявним і майбутніми поколіннями людей. Встановлено, що найбільш повний розвиток відповідальності спостерігається в рамках правової системи, де в праві відповідальність формується як правовий інститут юридичної відповідальності. Екологічна відповідальність, не втрачаючи свого філософського змісту, перетворюється на правовий інститут. Еколого-правова відповідальність розглядається як різновид загальноюридичної відповідальності, вона означає обов'язок зазнавати несприятливих наслідків за скоєне екологічне правопорушення відповідно до санкції порушеної норми права. Результатами дослідження стало виявлення позитивного аспекту екологічної відповідальності (прийняття і здійснення взятих на себе зобов'язань) і негативного аспекту екологічної відповідальності (застосування покарання за правопорушення), що реалізуються через механізми системи міжнародного й національного права. Розглянуто важливу для міжнародного екологічного співтовариства Йоганнесбурзьку декларацію, у якій фундаментально були описані принципи екологічної відповідальності, покладені на сучасне покоління.

Ключові слова: екологічна відповідальність, еколого-правова відповідальність, екологічні правовідносини, система «суспільство – природа», антропоцентризм, екоцентризм.

The article provides a comprehensive analysis of environmental responsibility, reveals the concepts, content, grounds and limits of environmental responsibility, both its philosophical and legal aspects. Theoretical foundations of the worldview in the transition

© КАПУСТІНА Н.Б. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії (Національний університет «Одеська юридична академія»)

© ШЕВЧУК Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави і права (Національний університет «Одеська юридична академія»)

from anthropocentrism (utilitarianism) to ecocentrism are determined, where the idea of balance between nature and society comes first, and a caring attitude to nature becomes a new principle of the relationship between man and nature. The direct connection of ecological responsibility with morality and morality is revealed, where moral values significantly influence the content, limits and bases of ecological responsibility, and also the reverse influence of the category of ecological responsibility on development of moral values is revealed. It is noted that environmental responsibility should be focused not so much on one individual, but on a single team or all of humanity. Environmental responsibility is the responsibility of the state, society, team, man to society, existing and future generations of people. It is established that the most complete development of responsibility is observed within the legal system, where in law responsibility is formed as a legal institution of legal responsibility. Environmental responsibility, without losing its philosophical meaning, becomes a legal institution. Environmental liability is seen as a kind of general liability, it means the obligation to suffer adverse consequences for an environmental offense in accordance with the sanction of the violated rule of law. The results of the study were to identify the positive aspect of environmental responsibility (acceptance and implementation of commitments) and the negative aspect of environmental responsibility (application of punishment for offenses), which are implemented through the mechanisms of international and national law. The Johannesburg Declaration, important for the international environmental community, was considered, which fundamentally described the principles of environmental responsibility imposed on the modern generation.

Key words: *ecological responsibility, ecological-legal responsibility, ecological legal relations, system "society – nature", anthropocentrism, ecocentrism.*

Вступ. У сучасному суспільстві відбуваються інтенсивні процеси, які пов'язані зі збільшенням впливу людини на природне середовище, які висувають на порядок денний питання дослідження необхідних гармонійних зв'язків системи «суспільство – природа». Антропогенне навантаження на навколишнє середовище зростає в геометричній прогресії, відбувається наростання екологічних викликів, а екологічні проблеми формують нову соціальну реальність. Із загостренням екологічних проблем постає питання безпеки і самого існування людського суспільства, а також його здатності адекватно реагувати на загрози та виклики. Нова соціальна реальність потребує осмислення екологічної картини світу по-новому, розвинутого екологічного мислення, нової відповідальності, а саме екологічної відповідальності. У зв'язку із ситуацією, що склалася у сучасному суспільстві, видається вкрай актуальним розкриття поняття, змісту, підстав і меж екологічної відповідальності, як її філософських, так і правових аспектів.

Низкою науковців були проведені дослідження, що стосуються окремих сторін, аспектів екологічної відповідальності. Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники відзначають, що перспективне завдання екологічної відповідальності полягає в тому, щоб узгодити розвиток цивілізації з природними процесами. Дослідженню особливостей впровадження концепції екологічної відповідальності присвячені, зокрема, праці О. Грішнєвої, О. Брінцевої, В. Думанської, Н. Норіциної, В. Огородник, Д. Смоленнікова.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд філософського і правового змісту екологічної відповідальності.

Результати дослідження. У сучасному суспільстві людство активно переймається екологічними проблемами, а науковці спрямовують свої зусилля на дослідження причин порушення екосоціального балансу та пошук шляхів поліпшення екологічної ситуації. Розвиток науки й техніки в минулому столітті не лише наблизив технологічні можливості людства до глобальних процесів, що відбуваються на планеті, але й зробив ноосферу головною особливістю розвитку планети Земля, де людина стає одним із важливих учасників екологічних відносин. Слід нагадати, що в історії європейської філософії спостерігалися два типи взаємовідносин суспільства й природи, дві парадигми розвитку цих взаємин. Перша – це антропоцентрична парадигма, яка ставить людину в центр світобудови, де людина є центром ціннісної системи координат, а інші живі істоти та природа можуть посідати таке місце в ієрархії людських цінностей, проте не мати аксіологічної самодостатності, не бути самоцінними. Друга – це утилітаризм як окремий випадок антропоцентризму, утилітарне ставлення до природи, утилітарна етика і світосприйняття загалом визнають тільки об'єкти й цінності які знаходяться в межах інтересів людини. Ці парадигми

існують і сьогодні, але в кінці ХХ століття почала затверджуватися альтернативна парадигма, що отримала назву екологічної, екоцентричної парадигми [1, с. 184–193]. Одними з перших в західній науці до переосмислення взаємовідносин людства та біосфери прийшли американські вчені Каттон і Данлеп. Ще в 70-і роки минулого століття вони сформулювали такі відмінності антропоцентричної парадигми людської винятковості (старої) і екологічної (нової) парадигми:

1) на відміну від принципу винятковості людини щодо решти тварин, у новій парадигмі людина є однією з багатьох живих істот, включених у глобальне біофізичне середовище;

2) якщо в антропоцентристських світоглядних установках соціальні і культурні фактори, включаючи технологію, були головними детермінантами активності, діяльності людей, то нова парадигма постулює складну і не завжди передбачувану залежність людини від біофізичного середовища, оскільки людська активність включена в складні причинно-наслідкові і зворотні зв'язки з природою;

3) раніше передбачалося, що культура кумулятивна, соціальний і технологічний прогрес може тривати нескінченно, однак тепер люди усвідомлюють, що соціальний прогрес обмежений екологічними законами, які не можуть бути ніким скасовані [1, с. 187].

Нова екологічна парадигма змінює уявлення про відносини людства й природи. У її рамках природа розглядається як найбільш досконале суще. Світ – це єдине ціле, і людина – елемент його. Американський еколог О. Леопольд та німецький теолог і філософ А. Швейцер обґрунтовують необхідність створення етики, яка врегулює взаємовідносини людини із Землею, тваринами і рослинами, що мешкають на Землі. Вони назвали таку етику «етикою землі», куди, окрім установлення норм відносин між людьми, була включена регламентація ставлення людей до природи. О. Леопольд вважав, що «етика землі» «розширює межі спільноти, включаючи до спільноти ґрунт, води, рослин та тварин, які всі разом об'єднуються словом «земля» [2, с. 202]. Такий підхід перетворює людину із завойовника природи на повноправного члена екологічного співтовариства, де людина, щоб не завдавати шкоди спільноті, повинна обмежити свободу своїх дій і відмовитися від низки руйнівних для екосистеми практик. А. Швейцер вважав, що кожна жива істота гідна такої ж поваги, як і людина: «Етика полягає <...> в тому, що я відчуваю спонукання виявляти рівне благоговіння перед життям як по відношенню до моєї волі до життя, так і по відношенню до будь-якої іншої. В цьому і полягає основний принцип морального» [3, с. 307]. Концепція А. Швейцера розширює розуміння моралі, адже гуманізм у його інтерпретації охоплює не тільки світ культури, але й природу, а етика міжлюдських відносин є лише окремим випадком універсальної етики «благоговіння перед життям». Головним поняттям екологічної етики А. Швейцера стає «воля до життя», яку має кожна істота на Землі, прагнення до життя – вища цінність кожної живої істоти. Отже, основою людської поведінки має стати відповідальне ставлення і шанування будь-якого життя [3, с. 294–304]. Тут ми говоримо про безпосередній зв'язок екологічної відповідальності з мораллю і моральністю, де моральні цінності істотно впливають на зміст, межі та підстави екологічної відповідальності.

Вперше пропозиція про необхідність введення в науковий обіг поняття «екологічна відповідальність» прозвучала та була запропонована на доповіді в Римському клубі групою Д. Медоуза «Межі зростання», де переконливо доводилося, що без формування екологічної відповідальності на всіх рівнях, а саме на рівні держави, суспільства і окремої людини, екологічній кризі на Землі не запобігти [4]. Екологічна відповідальність – це відповідальність держави, суспільства, людини перед суспільством, наявним і майбутніми поколіннями людей. Екологічна відповідальність розглядається як категорія філософії, яка націлена на розроблення норм поведінки, виховання відповідальності та усвідомлення шкоди від власної діяльності кожною конкретною людиною та людства загалом. Важливим стає не тільки формування усвідомлення екологічних ризиків і вміння прораховувати екологічні наслідки дій, але й зміна звичок людей. До середини ХХ століття відповідальність як етична та філософська категорія традиційно вважалася лише предметом оцінки поведінкової діяльності людини і пов'язувалася з її індивідуальною свободою, але масштабні події, які відбуваються у колективній діяльності людей, та її технічна інтервенція в природу зумовлюють відповідальність людства перед природою. Таким чином, сфера категорії «екологічна відповідальність» поширюється не тільки на окремих людей, але й на колективних суб'єктів і природу. Німецький і американський філософ Йонас дотримується такої позиції та пропонує відійти від індивідуального рівня під час розгляду відповідальності, а також перенести її на більш глобальний, соціальний рівень. Він говорить про те, що відповідальність потрібно розглядати в більш широким категоріях, будуючи свій категоричний імператив моральності: «роби так, щоб наслідки твого вибору були узгоджені з безперервністю праведного життя на

Землі» [5]. Екологічна відповідальність має бути орієнтована не стільки на одну окремо взятую особу, скільки на окремо взятий колектив або все людство. Не людина, а людство стає основною проблемою сучасної етики, найбільш важливою настановою є моральність не тільки дії, вчинку, але й їх наслідків, а метою – неперервність людського життя [6, с. 27]. Таким чином, екологічна відповідальність покликана перешкоджати поширенню негативних тенденцій техногенної діяльності, враховувати її віддалені наслідки, орієнтувати колективного суб'єкта, який є частиною екологічного співтовариства, на збереження природи й людства.

Значною подією 1972 року для всього міжнародного екологічного співтовариства стало проведення конференції ООН, головною ідеєю якої був кризовий екологічний стан і його перспективи. Ця конференція була першою в історії, яка встановила факт згубного впливу людства на навколишнє середовище на світовому рівні. Важлива за цими мірками зустріч так само була проведена у 2002 році в Йоганнесбурзі, де була прийнята Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку. Сталий розвиток розглядається як процес гармонійного економічного розвитку, що задовольняє принципи соціальної справедливості та екологічної відповідальності. Сенс концепції сталого розвитку розкривається як розвиток, який забезпечує задоволення потреб нинішніх поколінь без обмеження можливостей майбутніх поколінь. У рамках цієї концепції виділяються як рівноправні три основні напрями, такі як екологічний, економічний і соціальний. При цьому підкреслюється, що вирішувати сучасні глобальні проблеми необхідно в комплексі, за всіма значущими напрямками розвитку, не применшуючи значущості жодного з них. Деякі пункти Йоганнесбурзької декларації фундаментально описали принципи відповідальності, покладені на сучасне покоління: усі люди на планеті мають щодо один одного рівну відповідальність, а також відповідальність перед майбутнім і всім людством; колективна відповідальність усього людства – це наслідування основ стійкого розвитку, модернізація і підтримка їх; у людства є всі необхідні ресурси для того, щоби почати боротися з екологічними проблемами, бідністю і встати на шлях стійкого колективного розвитку; для досягнення світу й загальної стабільності наше суспільство зобов'язане діяти колективно і загальними зусиллями оберігати нашу планету, розвиваючи загальний потенціал людства [7].

Екологічна відповідальність передбачає також правове регулювання, де екологічна відповідальність, не втрачаючи свого філософського змісту, перетворюється на еколого-правову відповідальність. Еколого-правова відповідальність – це різновид загальноюридичної відповідальності, вона означає обов'язок зазнавати несприятливих наслідків за скоєне екологічне правопорушення відповідно до санкції порушеної норми права. Еколого-правова відповідальність є одним із механізмів забезпечення норм екологічного права, а також природоохоронної діяльності. Еколого-правова відповідальність у широкому розумінні – це правовий інститут, який являє собою сукупність юридичних правил (норм), які дозволяються і підтримуються державою засобами й заходами примусового впливу на осіб, які ухиляються від добровільного виконання покладених на них законом обов'язків або договірних зобов'язань, або коли вони порушують установлений законодавством екологічний правопорядок [9].

У сучасній юридичній науці екологічний правопорядок розуміється як сфера взаємодії суспільства і природи, в основі якої лежать правові норми, що забезпечують екологічну безпеку громадян [8, с. 183–190]. Екологічний правопорядок може складатися і формуватися на базі або права, або звичаїв, традицій, звичаїв ділового обороту, що склалися в суспільстві. Без цих правил, що орієнтують членів суспільства на збереження сприятливого навколишнього середовища, екологічної безпеки теперішніх і майбутніх поколінь людей, немає і не може бути екологічного правопорядку. Встановлені правила звернені до суб'єктів, які вступають у екологічні відносини, в яких здатні розумно приймати рішення та оцінювати наслідки свого позитивного чи негативно впливу на біосферу. Суб'єктами екологічних правовідносин є держава (яка реалізує свої правомочності через відповідні органи державної влади, наділені компетенцією щодо регулювання екологічних відносин), фізичні та юридичні особи, громадські, міжнародні й релігійні об'єднання. Між суб'єктами екологічного правопорядку складається та існує складна мережа правових відносин, суб'єкти мають певні характерні ознаки, що визначаються таким чином: вони наділені юридичними правами та обов'язками (або компетенцією) та реально здатні брати участь у екологічних правовідносинах [9].

Для екологічних правовідносин є важливим розгляд екологічної юридичної відповідальності не тільки в традиційному (ретроспективному), але й в перспективному сенсі. Традиційне уявлення про юридичну відповідальність передбачає розгляд останньої як відповідальності-покарання, санкції. Можна стверджувати, що юридична відповідальність є насамперед відповідаль-

ним ставленням до своїх обов'язків, відповідальністю за виконання особою обов'язків, покладених на неї законом. Якщо ж обов'язок не виконаний, то настає відповідальність у її так званому негативному значенні, такому як примус, стягнення, покарання. Відповідальність у ретроспективному плані (негативна відповідальність) являє собою обов'язок особи нести несприятливі наслідки в разі порушення законодавства. Однак юридичну відповідальність можна розглядати не лише в ретроспективному аспекті, але й у позитивному. Б. Назаров характеризує позитивний аспект відповідальності як стимулятор необхідної, з точки зору інтересів суспільства і громадян, поведінки, виконання обов'язку, позитивних соціальних ролей, а не як наслідок порушення порядку [10, с. 32]. В останньому випадку під відповідальністю розуміється обов'язок дотримання вимог в галузі охорони навколишнього середовища, а також у випадках, установлених у законодавстві, обов'язок відшкодовувати шкоду, заподіяну навколишньому середовищу в результаті здійснення правомірної діяльності.

Висновки. Об'єктивні зміни, що відбулися в суспільстві в останні півстоліття, привели до необхідності філософського і правового переосмислення характеру екологічних проблем, а також зміни глобальних пріоритетів розвитку. В результаті цього переосмислення формується парадигма екоцентризму, яка поставила природу у чільне місце всіх людських цінностей, а людину знову зробила частиною природи, а не її творцем. Екоцентричний світогляд означає формування відповідальної екологічної свідомості та необхідних об'єктивних змін у категорії «екологічна відповідальність». Зміна змісту екологічної відповідальності – це зміни перш за все в духовному, внутрішньому ставленні людини до природи. Нова екологічна відповідальність передбачає більш високі вимоги до самої людини, поступово екологічна відповідальність наповнюється новим змістом, який істотно змінює систему взаємовідносин «людина – природа». Екологічна відповідальність стає орієнтованою не тільки на одну окремо взятую особу, але й на все людство загалом. В сучасному світі екологічна відповідальність обов'язково передбачає правове регулювання, де екологічна відповідальність, не втрачаючи свого філософського змісту, перетворюється на еколого-правову відповідальність – різновид загальноюридичної відповідальності, де за правопорушення у сфері екологічних відносин передбачені відповідні санкції у вигляді позитивної і негативної відповідальності. Проведений комплексний аналіз екологічної відповідальності приводить нас до висновку, що зміна змісту еколого-правової відповідальності зумовлюється зміною змісту екологічної відповідальності як філософської категорії. Для того щоб уявити те, яким буде правовий інститут екологічної відповідальності в майбутньому, необхідно звернути увагу на ті зміни, які відбуваються у філософських уявленнях про екологічну відповідальність. В цьому проявляється нерозривний зв'язок філософських і правових аспектів екологічної відповідальності, яка є об'єктивним підтвердженням необхідності вивчення екологічної відповідальності в нерозривній єдності філософії і правових наук як на сучасному рівні, так і у їх подальшому розвитку.

Список використаних джерел:

1. Лазар М. Экологическая парадигма современной культуры: миф или реальность? *Ученые записки РГГМУ*. 2008. № 8. С. 184–193.
2. Leopold O. Kalendar peschanogo grafstva [Sand County Almanac]. Moscow : Mir Publ., 1983, 216 p.
3. Швейцер А. Культура и этика. Москва : Прогресс, 1973. 343 с.
4. Медоуз Д., Рандерс Й. Пределы роста. 30 лет спустя : учебное пособие для вузов. Москва : ИКЦ «АКАДЕМКНИГА», 2007. 342 с. URL: <http://rsabc.ru/userfiles/d.-medouz-y.-randers-d.-medouz-predely-rosta.pdf>.
5. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. URL: <https://elib.ua.edu.ua/items/show/666>.
6. Льбіна Г. Сучасні виміри проблеми відповідальності в екологічній етиці у контексті управління сталим розвитком. *Економіка розвитку*. 2012. № 4. С. 25–29.
7. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml.
8. Пчельников М. Институционализация современного политико-правового порядка в сфере экологических правоотношений. *Правовой порядок и правовые ценности* : сборник научных статей Всероссийской научно-практической конференции. Ростов-на-Дону, 2017. С. 183–190.
9. Гетьман А., Шульня М. Екологічне право України : підручник. Харків, 2009. 328 с.
10. Назаров Б. О юридическом аспекте позитивной социальной ответственности. *Советское государство и право*. 1981. № 10. С. 29–38.

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

АРАКЕЛЯН Р.М. МІСЦЕ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ
В ПРАВОВІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ.....3

МИРНИЙ Д.В. НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА ПІДХОДИ
ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ»
У СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ.....7

МИМА І.В. ХРИСТІЯНСЬКО-ПРАВОВІ ТРАДИЦІЇ
ЯК ЦІННІСНО-НОРМАТИВНЕ ПІДГРУНТЯ
У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ.....12

ТИХОНЕНКОВ Д.А. ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ОФОРМЛЕННЯ
ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ.....17

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

УДОВЕНКО О.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА.....21

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

ПАВЛИГА А.В., ДУБІНІН Ю.С. ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН
ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІДРОЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ..... 27

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

ЄРМАК О.О. ЩОДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.....33

ЛАВРЕНЧУК О.В., ТИЛЬЧИК О.В. ЗАГАЛЬНІ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ОЗНАКИ
ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ.....38

МАЛЕТІЧ М.М. ПРО КОНСУЛЬТАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ В СИСТЕМІ
АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОВАДЖЕНЬ.....44

МЕДЯНИК В.А. ДО ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР
ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ.....48

МІХРОВСЬКА М.С. ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ:
ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ.....52

НИКИТЮК Я.І. ВИМОГИ, ЩО ВИСУВАЮТЬСЯ ДО СУДДІВ ВАКС:
СПІРНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ
ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....57

ОЧЕРЕТНИЙ М.В. ГЕНЕЗИС НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ УКРАЇНИ.....65

ПРОСКУРЯКОВА І.М. РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ТА АЛЬТЕРНАТИВНЕ ВИРІШЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....74

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

ВОЙТОВИЧ І.І. ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ ЗА РАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ.....	80
ДЕРКАЧ Я.В. ОБ'ЄКТ ВТЕЧІ ЗІ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ЛІКУВАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ.....	84
ЖЕЛІЗНЯК В.М. ОБ'ЄКТ ЗАВОЛОДІННЯ ДОКУМЕНТАМИ, ШТАМПАМИ, ПЕЧАТКАМИ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ ОСОБИ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ...91	91
МАЛЮК В.В. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ-НОСІЇВ ОПЕРАТИВНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СКЛАДІ ЗЛОЧИННИХ СПІЛЬНОТ.....	96
МОЗОЛЬ С.А. ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ПОШИРЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ.....	101
СТРЕЛЮК Я.В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ ЗАКРИТОГО ТИПУ.....	108

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

ВАКУЛИК О.О. ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД.....	115
ІГНАТОВ Н.О., СІРЕНКО О.В. ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ СТАНОВЛЕННЯ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ...121	121
ТКАЛЕНКО О.В. АНАЛІЗ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ НА ОБ'ЄКТАХ (МІСЦЯХ) ВЧИНЕННЯ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ АБО НЕЗАКОННОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ, ЗБУТУ ЛІСУ.....	127
ШАЛАЙ А.М. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ І МИТНІ ОРГАНИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМА ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ КОНТРАБАНДІ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ ЧИ ПРЕКУРСОРІВ.....	134

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

КАПУСТІНА Н.Б., ШЕВЧУК Я.В. ФІЛОСОФСЬКІ І ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	141
---	-----

CONTENTS

***THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL SCHOLARS***

ARAKELIAN R.M. THE PLACE OF STATE COERCION IN THE LEGAL POLICY OF THE STATE.....	3
MYRNYI D.V. SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL CONCEPTS AND APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF “PUBLIC ADMINISTRATION” IN THE SYSTEM OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES.....	7
MIMA I.V. CHRISTIAN AND LEGAL TRADITIONS AS A VALUE AND REGULATORY BASIS IN THE FORMATION OF UKRAINIAN NATIONAL IDEOLOGY.....	12
TYKHONENKO D.A. HISTORICAL STAGES OF PROCEDURAL DESIGN OF COMPLETION OF PRE-TRIAL INVESTIGATION ON THE TERRITORY OF MODERN UKRAINE.....	17

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

UDOVENKO O.V. LEGAL REGULATION OF MONEY SECURITY OF MILITARY SERVANTS IN THE REPUBLIC OF POLAND.....	21
--	----

***LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW;
NATURAL RESOURCE LAW***

PAVLYHA A.V., DUBININ YU.S. EVOLUTION AND CURRENT STATE OF LEGISLATIVE SUPPLY OF HYDRO ENERGY IN UKRAINE.....	27
---	----

***ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW;
INFORMATION LAW***

YERMAK O.O. ON THE ISSUE OF SOCIAL SUPPORT OF CIVIL SERVANTS OF LAW ENFORCEMENT BODIES.....	33
LAVRENCHUK O.V., TYLCHYK O.V. GENERAL AND SPECIAL FEATURES OF PROCEDURAL COMPULSION MEASURES.....	38
MALETYCH M.M. ON CONSULTATIVE PROCEDURE IN THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	44
MEDYANYK V.A. ON THE ISSUE OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR THE FORMATION OF STATE SOCIAL POLICY.....	48
MIKHROVSKA M.S. ELECTRONIC GOVERNANCE AND PUBLIC ADMINISTRATION: THE QUESTION OF CORRELATION.....	52
NYKYTIUK YA.I. REQUIREMENTS FOR SACC JUDGES: CONTROVERSIAL ISSUES OF LEGISLATIVE ENFORCEMENT AND AREAS FOR IMPROVEMENT.....	57
OCHERETNYI M.V. GENESIS OF LEGAL REGULATION OF DEFENCE PROCUREMENT OF UKRAINE.....	65
PROSKURYAKOVA I.M. DECISION OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND ALTERNATIVE RESOLUTION OF PUBLIC DISPUTES IN THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY OF UKRAINE.....	74

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

VOYTOVYCH I.I. HISTORICAL ORIGINS ESTABLISHING CRIMINAL LIABILITY FOR CORRUPTION CRIMES IN THE FIELD OF MILITARY SECURITY IN SOVIET TIMES.....80

DERKACH YA.V. OBJECT OF ESCAPE FROM A SPECIALIZED MEDICAL INSTITUTION..... 84

ZHELIZNYAK V.M. OBJECT OF OBSERVATION OF DOCUMENTS, STAMPS, SEALS BY ABUSE OF THE PERSON'S OFFICIAL POSITION.....91

MALYUK V.V. CHARACTERISTICS OF PERSONS – CARRIERS OF OPERATIONALLY IMPORTANT BEHAVIOR, WHO COMMIT CRIMINAL OFFENCES AS THE MEMBERS OF CRIMINAL COMMUNITIES.....96

MOZOL S.A. MAIN REASONS FOR THE SPREAD OF HUMAN TRAFFICKING IN UKRAINE.....101

STRELYUK YA.V. CRIMINAL LAW ANALYSIS OF THE OBJECTIVE SIDE OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED IN CRIMINAL-EXECUTIVE INSTITUTIONS.....108

CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY

VAKULYK O.O. TACTICAL-CRIMINAL SUPPORT OF THE INVESTIGATIVE EXPERIMENT IN THE INVESTIGATION ROAD ACCIDENTS.....115

IHNATOV N.O., SIRENKO O.V. TO THE PROSPECTS OF BECOMING THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE AS A SUBJECT OF CRIMINAL PROCEEDINGS.....121

TKALENKO O.V. ANALYSIS OF THE OPERATIONAL SITUATION AT THE OBJECTS (PLACES) OF ILLEGAL FELLING OR ILLEGAL TRANSPORTATION, STORAGE, SALE OF FOREST.....127

SHALAY A.M. SURVEY ACTIVITIES AND CUSTOMS AUTHORITIES OF UKRAINE: THE PROBLEM OF LEGISLATIVE REGULATION IN THE CONTEXT PREVENTION OF SMUGGLING OF NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES, THEIR ANALOGUES OR PRECURSORS.....134

PHILOSOPHY OF LAW

KAPUSTINA N.B., SHEVCHUK YA.V. PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECTS OF ECOLOGICAL RESPONSIBILITIES.....141

НОТАТКИ

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 2, 2021

Відповідальний за випуск – В.В. Галуцько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Пірог

Комп'ютерне верстання – Н.С. Кузнецова

Підписано до друку 19.02.2021. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 15,46. Ум. друк. арк. 12,35.

Наклад 300 прим. Зам. № 0821/307.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018

Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Тел. +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua